

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРНИНГ УҚУВЧИСИ

THE POSTNORMAL TIMES READER

EDITED BY ZIAUDDIN SARDAR

(ШТ) “Китобларининг қисқача сериялари”

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРНИНГ УҚУВЧИСИ

Зиёуддин Сардар

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Бишкек 2022

УДК 297
ББК 86.38-6
3-93

Китоб ҳомийси:
Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)
Херндон Виржиния АҚШ
Билимлар интеграцияси институти (ИКИ)
Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: Зиёуддин Сардар
Китобни ўзбекчага таржима қилган: Фарҳад Абдуллаҳ: – Б.: 2022.
Китоб муҳаррири: Мирзахидова Муяссар

Ушбу китоб муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган. Нашриётнинг ёзма руҳсатисиз ҳамда лицензион шартномага асосланган қонуний истисно ва қоидалардан ташқари, китобнинг бирон бир қисми нашр қилиниши мумкин эмас. Ушбу китобда билдирилган қарашлар ва фикрлар муаллиф ёки нашриётнинг фикрларини ақс эттириши шарт эмас. Ташқи ва хорижий веб-сайтларда ношир URL манзилларнинг тўғрилиги учун жавобгар эмас ва бундай сайтлардаги материалларнинг аниқ ёки долзарблигига қафолат бермайди.

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан тасдиқланган №76

Одатий замондан кейинги даврнинг уқувчиси (Uzbek)

Зиёуддин Сардар
ИИТ «Китобларининг қисқача сериялари»

© Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)
1444 АН / 2022 СЕ
Paperback ISBN 978-9967-08-971-6

The Postnormal Times Reader (Uzbek)

Ziauddin Sardar
ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

1442 АН / 2020 СЕ
Paperback ISBN 978-1-56564-958-3

ИИТ
P.O.Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган
ISBN 978-9967-08-971-6

УДК 297
ББК 86.38-6

ҲИТИ китобларининг қисқача сериялари – бу китобнинг асл мазмуни тўғрисида ўқувчиларга тушунча бериш учун мўлжалланган қисқача шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашридир. Қисқа, осон ўқиладиган, вақтни тежайдиган шаклда ишлаб чиқарилган ушбу бириктирилган тезислар катта нашрнинг диққат билан ёзилган кўринишини тақдим этади ва китобхонларни бу китобнинг асл нусхасини ўрганишга ундайди.

Биз, ўзгаришлар тезлашаётган даврда яшаймиз. Янги тенденциялар, технологиялар ва инқироз тез суръатлар билан пайдо бўлиб, таниш ижтимоий ва сиёсий вазиятларни ўзгартирмоқда. Ўрнатилган ва чуқур тарихий илдизларга эга бўлган идеалларни бир кечада ағдариб юбориши мумкин. Анъанавий ва одатий бўлмаган тушунча ва ҳодисалар гўёки ҳеч қаердан пайдо бўлиб, тарқалиб, доминант бўлиб қолиши мумкин. Сўнгги бир неча йил ичида Овропада ва АҚШда популизм ва Брехитнинг пайдо бўлиши, Европа Иттифоқидаги зиддиятлар, Совуқ Урушнинг қайта пайдо бўлиши билан бирга кибер урушлар ҳам пайдо бўлди. Хитой тобора кўпроқ ҳукмронлик қилажак янги кучга эга бўлмоқда. Эбола ва Зика вирусини каби пандемиялар келиб чиқди. Иқлимнинг ўзгариши экстремал об-ҳаво ҳодисаларининг келиб чиқишига олиб келади. Ҳайдовчисиз автомашиналар. ҚМ. “Сохта янгиликлар”. “Алтернатив фактлар”. “Ҳақиқатдан орқада”. Ҳамма нарсани “бузадиган технологиялар”. Буларининг ҳаммаси оқимга ўхшайди, ҳеч нарсага ишониб бўлмайди. Биз одатий деб билган нарсаларнинг барчаси бизнинг кўз ўнгимизда йўқ бўлиб кетмоқда. Одатий замондан кейинги даврлар назарияси, тез ўзгарувчан дунёни англашга ҳаракат қилмоқда, бу ерда ноаниқлик асосий мавзу бўлиб, жоҳиллик қимматли жамоага айланди. Ушбу замон кейинги даврнинг уқувчиси – бу бизнинг давримизнинг қарама-қарши, мураккаб ва тартибсиз табиатига оид ёзувларнинг антологиясидир. У одатий замондан кейинги давр даврларнинг келиб чиқиши, назарияси ва усулларини ўз ичига қамраб олади; ва иқлим ўзгариши, бошқарув, Яқин Шарқ, дин ва илм-фан, одатий замондан кейинги давр нуқтаи назаридан кўплаб масалаларни кўриб чиқади. Баъзи бир муҳим маҳаллий ва умумий муаммоларни харитасини тузиш орқали ўтиш даврида Ўқувчи бизнинг ноаниқ, тошқинли келажакимизни бошқариш усулларини таклиф этади.

Китобнинг асл нусхасининг қисқартирилган нашри

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРНИНГ УҚУВЧИСИ

Зиёуддин Сардар тамонидан тахрирланган

ISBN 978-1-56564-991-0

2017

ҲОЗИРГИНА НИМА СОДИР БУЛДИ?

Зиёуддин Сардарнинг кириш сўзи

Ўтган замонга эътибор бериб кўрдингизми? Ли Гейтс, пул – бу Монстер филмида “Сизда пул қаерда эканлиги тўғрисида маълумот йўқ. Бир пайтлар ўзингизнинг банкингизга кириб, банк уячасидаги олтин ғиштга ишора қила олардингиз. Ортиқ бу нарса йўқ. Ўзингизни ҳар ёнга уриб топган пулингиз, улкан оптик толали кабел орқали ўтадиган бир неча фотон энергиясидан бошқа ҳеч нарса эмас. Нима учун биз буни қиляямиз? Биз буни жараёни тезлаштириш учун қилдик, чунки пул бу тарика тез ҳаракатда бўлади. Бошқаларга қараганда анча тез. Аммо, агар сиз савдо-сотиқни, даромадни, ҳамма нарсани тезроқ олиб боришни хоҳласангиз, зарар кўришингиз мумкин”.

Ақл билан ва ўз вақтида олиб борилган кузатув кўрсатдики; фақатгина, тешилган шина эмас – машина ва йўлнинг ўзи тўлиқ ишламаяпти. Портлашлар ҳамма жойда ва кўрқинчли мунтазамлик билан бир вақтда содир бўлгандай туюлади. 2016-йилда биз мисли кўрилмаган воқеаларга гувоҳ бўлдик. Сирия, Ливия ва Ироқда давом этаётган можаролар мисли кўрилмаган микдордаги қочқинлар инқирозига олиб келди. Франция, Германия ва АҚШда оммавий отишмалар бўлиб ўтди. Англиядаги Лейбористлар партияси раҳбари Берни Сандерс ва АҚШдаги “сиёсий инқилоб” етакчиси сифатида Берни Сандерсни яратган чап қанот популизми келиб чикди. Франция, Австрия, Голландия, Полша, Венгрияда Овропада ҳокимиятига энг юқори даражадаги ҳуқуқни олиб кириши мумкин бўлган ўнг қанот популизми пайдо бўлди. Зика вируси. Колумбияда муҳим тинчлик битимининг рад этилиши. Жанубий Хитой денгиздаги Хитой ва Япония ўртасидаги зиддиятнинг кучайиши. Президент Родриго Дутерте, Филиппиндаги шафқатсиз гиёҳвандлик урушида зарур бўлганда камбағалларнинг ўлдирилишини ҳимоя қилди. Брехит. Овропа Иттифоқидаги ёриқлар. Ва, албатта, Доналд Трамп. Бу, дунёда юз бераётган ҳамма нарса тўғри шаклда эмаслигининг далолатидир.

ФАҚАТ НИМА СОДИР БЎЛЯПТИ?

Бир неча академиклар, мутафаккирлар, ёзувчилар ва шарҳловчилар, ўн йилдан ортиқ вақт давомида буни аниқлашга ҳаракат қилишди. Аслида, улар биз одатий, анъанавий ёки тўғри деб ҳисоблаган нарсаларга бўлган ишончимиз йўқолганлиги ёки йўқолаётгани билан қизиқишмоқда.

Шундай қилиб одатий ҳол, қандай шаклда аниқланмасин, йўқ бўлиб бормоқда. Биз “замон”га қараб ҳаракат қилмоқдамиз. Бу ерда Ўқувчи, замон назариясининг ривожланишини, унинг келиб чиқиши одатий ҳолатдан кейинги фанга оид жадвалини тақдим этади ва баъзи муҳим ҳужжатларни ва мақолаларни бирлаштиради. Бу ерда менинг мақсадим, замонлар назарияси ҳақида умумий маълумот бериш ва яқинда содир бўлган воқеаларни ушбу объектив орқали қандай тушуниш мумкинлигини кўрсатишдир.

Одатий замондан кейинги даврнинг уқувчиси, келажакка олиб борадиган магистралда куриляётган йўлдан чиқишимиз учун муҳим восита бўлган полилоглар кадриятларини мужассамлаштиради ва англатади. Бу нашр, айни даврнинг мунозарасини ёритишда давомли иш бўлиб қолмоқда. Шундай қилиб, Ўқувчи вақт ўтиши билан ўзгаради ва янги нашрлар билан билимини орттиради. Аммо бу ҳар доим хилма-хиллиги ва кўплиги билан ажралиб турган маълумотдир; ва сиз ҳар замон тўлиқлай оладиган бир бўшлиқ бўлиб қолади.

КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИҲИ ВА НАЗАРИЯСИ

Одатий замондан кейинги Давр учун Фан илим

Сильвие О. Фунтович ва Жером Р. Раветс

Бир неча асрлик зафарлар ва неқбинликлардан сўнг, илм-фан бугунги кунда унга асос бўлган умумий саноат тузумининг этишмовчиликларини бартараф этишга ундалмоқда. Ишот ва қадриятларнинг эски одатлари, билимсизлик ва нодонлик бир-бирдан ўтиб кетмоқда. Ушбу янги шартга мос келадиган фан, олдиндан айтиб бўлмайдиган, тўлиқ назорат қилинмаган ва қонуний истикболларнинг хилма-хиллигига асосланади. Ушбу давр учун мос келадиган фан “одатий ҳолатдан сўнгисидир”.

Одатий замондан кейинги даврдаги фанда ноаниқлик йўқ қилинмайди, аммо бошқарилади ва қадриятлар ҳисобга олинмайди, ҳамда аниқ амалга оширилади. Илмий далил учун бу модел расмийлаштирилган тортиш эмас, балки интерфаол суҳбатдир.

Илмий фаолиятнинг ушбу янги турида қарорларни қабул қилишда илмий ўзгаришларни баҳолаш учун “тенг ҳуқуқли жамиятлар” дан талаб қилинади [1]. Сиёсат мулоқотларининг янги иштирокчиларига қонунийликнинг кенгайтирилиши, билишнинг турли истикболлари ва шакллари ўртасида ўзаро ҳурмат билан, фан ҳаётида ҳақиқий ва самарали демократик кўринишларни ривожлантириш имкониятини оширади.

Табиат томонидан иккиламчи тажовуз.

Табиатнинг ўзи ёввойи ва ҳавфли бўлиб қолиши керак эмас. Бизнинг технологияларимиз ва тиббиётимиз биргаликда, табиатни олдиндан кўра биладиган ва қисман бошқариладиган қилиб қўйишди. Ушбу ютуқнинг салбий томони унинг барқарор эмаслигидадир. Илмий услубнинг ғалабаси, унинг бошқа барча ўрганиш усуллари устидан ҳукмронлик қилишига олиб келди. Умумий онгли тажриба, яратиш ва яшашнинг мерос қилиб олинган қобилиятлари ҳокимиятга бўлган даъволарини йўқотдилар. Жамоатчилик қарорларини қабул қилишнинг тўғри бир илмий кўринишга эга бўлиши керак.

Эришилган бу илмий тажриба, бизни сиёсат дилеммаларига олиб келди, ва уни ўзи ҳал қила олмайди.

Ноаниқлик ва сифатнинг марказлилиги.

Номаълумлик ва сифат, илмий методологияни четлаб ўтиб, марказлаштирувчи тушунчаларга айланмоқда. Янги сиёсат муаммоларини анъанавий илмий муаммолардан ажратиб турадиган умумий хусусиятлар мавжуд. Уларнинг миқёсида глобалдир ва узоқ муддатли таъсирга эгадир. Уларнинг таъсири тўғрисида маълумотлар тубдан етарли эмас. Янги, мураккаб ва ўзгарувчан бўлган ҳодисалар яхши тушунилмайди. Сиёсат амалдаги таҳминлар асосида давом этмайди. Бизнинг жаҳолатимизни бартараф қилиш учун, янги усулларни ишлаб чиқиш керак [2]. Бунинг учун техникага тўлиқ ишонишдан, услубий, ижтимоий ёки ахлоқий нуқтаи назардан четга чиқиш лозимдир.

Муаммони ҳал қилиш стратегиялари

Ноаниқлик ва қарорларни қабул қилиш – бу анъанавий равишда фанни тавсифловчи хусусиятларнинг қарама-қарши томонлари, яъни унинг аниқлиги ва қиймат нейтраллигидир. “Тузумлар ноаниқлиги” атамаси муаммонинг моҳияти ёки мураккаб воқеликни бошқариш ёки бошқариш билан боғлиқ деган тамойилни англатади. “Қарор қабул қилиш жараёни” орқали биз турли манфаатдор томонлар орқали ушбу масала бўйича жалб қилинган барча ҳаражатлар, фойда ва қиймат мажбуриятларини тушунамиз. Буни тушунган ҳолда биз учта муаммони ечиш стратегиясини тавсифлашимиз мумкин.

Амалий фан

Муаммони ҳал қилиш стратегияларини тушунтириш энг таниш стратегиядан бошланади ва бу: амалий фандир. Бу иккала тузумнинг ноаниқлиги ва қарор қабул қилиш даражаси паст бўлган ҳолларда қатнашади. Қарор жуда осон ва оддий бўлади. Муаммони оддий, жумбоқли ечим билан ҳал қилиш мумкин. Ҳар иккала ноаниқлик ва ташқи қарорларни қабул қилиш қобилияти паст бўлган ҳолларда, лойиҳаларни ва ҳужжатларни ўртоқлик билан кўриб чиқиш бўйича анъанавий жараёнлар маълум муаммоларга қарамай яхши ишлади.

Мукаммал маслаҳат

Мукаммал маслаҳат амалий фанларни ўз ичига олади, аммо уларни тўлиқ ҳал қилиш учун бошқа усулларни талаб қиладиган муаммолар билан шуғулланади. Юқори даражадаги кўникмаларга боғлиқ равишда шахсий қарорлар талаб қилинади ва ноаниқлик энди мураккаб, услубий даражада бўлади. Қарорнинг қабул қилиниши ҳам мураккаблашади. Ушбу вазифага тегишли мақсадлар учун турли хил манфаатдор томонлар ҳамда табиий тузумлар карама-карши ҳолда бўладилар.

Профессional вазифалар ноёб ҳолатлар билан шуғулланади. Шахсий элемент мос равишда муҳим аҳамият касб этади. Бу юздан, фақат амалий фан билан боғлиқ бўлган масалада бир хил фикрга эга бўлмаган олимлар жамоатчилиқни саросимага солиши мумкин. Аниқликнинг ортиши, илмий нуқтаи назарни йўқолишининг ўрнини тўлдириши керак бўлади.

Одатий замондан кейинги фан

Энди биз муаммоларни ҳал қилиш стратегиясининг учинчи босқичини кўриб чиқамиз, бу ерда тузумларнинг ноаниқлиги ёки қарор қабул қилиш даражаси юқори даражададир. Оддий фаннинг жумбоқларни ечишга оид машқлари энди ҳавф ва атроф-муҳит сиёсати муаммоларини ҳал қилиш учун мос келмаслигини кўрсатиш мақсадида биз уни “одатий замондан кейинги” деб атаймиз.

Одатий замондан кейинги даврдан кейинги фан парадоксал хусусиятга эга бўлиб, у муаммони ҳал қилишда “юмшоқ далиллар” га нисбатан “кескин далиллар”нинг анъанавий ҳукмронлигини бузади. Бунда қарорларни қабул қилиш жараёнларига илмий киришни таъминлайдиган бир қатор таҳминлар керак. Аммо барча сабабчи унсурлар ҳаддан ташқари ноаниқдир; барча далиллар мавжуд бўлгунча кутиш эҳтиётсизликнинг яна бир кўриниши бўлиши мумкин.

Ноаниқликлар, аҳлоқ қоидаларини ҳисобга олган ҳолда, барча тузумлардан ташқарида. Сиёсатнинг ушбу янги масалалари келажак авлодлар, бошқа турлар ва умуман сайёра муҳити каби янги манфаатдор томонларнинг фаровонлигини ўз ичига олади. Фақатгина

барча томонлар қатнашган мулоқот бундай муаммоларни ижодий ҳал этишга имкон беради.

Кенгайтирилган тенг ҳуқуқли жамоалар

Одатий замондан кейинги даврдаги фанда маҳсулот ва жараёнлардаги кўп қиррали ноаниқликлар одамларнинг нисбий аҳамиятини оширишни талаб қилади. Ҳаёти ва маоши муаммоларни ҳал қилишга боғлиқ бўлганлар умумий тамойиллари “орқа ҳовлиларида” қандай амалга оширилаётганини яхши билишади. Шунингдек, уларда “кенгайтирилган далиллар”, жумладан, латифалар, норасмий тадқиқотлар ва норасмий воситалар томонидан эълон қилинган расмий маълумотлар бўлади.

Хулоса

Ҳавф ва атроф-муҳитга оид янги сиёсат масалалари нафақат ўз доирасида, балки уларнинг мураккаблиги, кенг тарқалиши ва илмий тадқиқот мавзуси сифатида ҳам янгиликдир. Ҳозирда фаннинг фаолияти билим ва ахлоқий соҳадаги қайтариб бўлмайдиган ноаниқликларни бошқариш ва турли хил қонуний истикболлар ва ўрганиш усулларини тан олишни ўз ичига олади. Одатий замондан кейинги даврнинг кўрган чораси, бу қийинчиликни тан олиш, ноаниқликни қабул қилиш ва хилма-хилликни кутиб олиш орқали кайта тикланишга киришишдир.

Қўлланилган адабиётлар

1. С. О. Фунтович ва Ж. Р. Раветз, “Хавфларни баҳолашнинг уч тури ва одатий замондан кейинги даврдаги фаннинг пайдо бўлиши”, Д. Колдинг ва С. Кримский (Эдс.), Хавф назариялари (Нью-Йорк: Грeenвуд Пресс, 1991)
2. Ж. Р. Раветз, “Фойдали билим, эътибор бермаслик: сиёсатнинг таъсири билан тўлиқ бўлмаган фан”, Ж. Р. Раветз, Билимни куч билан бирлаштириш (Лондон: Касселл, 1990)

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРГА ҲУШ КЕЛИБСИЗ

Зиёуддин Сардар

Ёмонлик ёлғиз келмайди деган мақол бор, ва бу сўнгги пайтларда жуда ҳам кўп содир бўлмоқда. Агар иқлим ўзгариши таҳликалари бизни уйқусиз тунлар билан таъминлаш учун етарли бўлганда эди, биз ҳозир тарихдаги энг ёмон таназзулга дучор бўлмаган бўлар эдик. Нафасимизни ростламасдан, чўчка тумови пандемияси дунёни қамраб олиш билан таҳдид қилди. Буларнинг барчасида орқада қолаётган энергия инкирози, табиий ҳолатларнинг йўқолиши, ядровий қурол тарқалишининг давомий таҳликаси ва доимо мавжуд бўлган терроризм ҳавфидир. Биз банкирлардан нафратланамиз, сиёсатчиларимизга ишонмаймиз, ишимизнинг ҳамда болаларимизнинг ҳавфсизлиги ва жамиятимизнинг аянчли, аҳволи, ҳақида доимо ташвишланамиз. Ҳеч нарса аниқ эмас, қафолатланмаган ёки умуман ҳавф-ҳатар ичидадир.

Одатий замондан кейинги даврга ҳуш келибсиз. Замон руҳу ноаниқлик, тез ўзгариши, кучни қайта йўналтириш, кўзғалиш ва тартибсиз хатти-ҳаракатлар билан ажралиб туради. Биз эски амалларимиз йўқ бўлиб бораётган, янгилари ҳали пайдо бўлмаган даврда яшамоқдамиз ва жуда оз нарсалар маънога эга бўлиб туюлмоқда. Бу замонда барча танловлар ҳавfli бўлиб туюлиши мумкин, агар улар тамоман имконсиз бўлиб кўринмаса албатта.

Оддий, одатий ва тўғри сифатида қабул қилган нарсаларимизнинг аксарияти энди ишламайди. Дунёнинг ўзи ҳозир бир ноаниқ жойдир. Сиёсатчилар ишонадиган ёки ҳурматга сазовор бўлган мамлакатлар деярли мавжуд эмас. Ҳатто об-ҳавонинг юришига ҳам ишониб бўлмайди – бу глобал ҳароратни юқорилаши туфайлидир. Бу кўп ва бир вақтнинг ўзида юз берган инкирозлардир. Фақат муаммолар нотўғри кетаётгани эмас; улар ажойиб тарзда, глобал микёсда, бир нечтаси ва бир вақтнинг ўзида юз бераётганининг ўзи нотўғридир. Шундай қилиб, биз одатдагидан анча узоқ бўлган вазиятга тушиб қоламиз; ва одатий замондан кейинги доменга кириб борамиз.

Ушбу келишмовчиликларнинг барчаси уч нарса билан боғлиқдир (МБҚҚ): мураккаблик, бетартиблик ва қарама-қаршиликлар – одатий замондан кейинги даврларни ташкил этувчи ва қўзғатувчи кучлардир.

Мураккаблик

Ҳозирги кунда дуч келадиган деярли ҳамма нарса мураккабдир. Мураккаблик – бу кўпгина муаммоларимиз умумий микёсда бўлишининг табиий қўшимча маҳсулотидир.

Глобаллашув мураккабликни нафақат бизни ўзаро боғлиқ қилиш орқали, балки ўзаро алоқаларимизни ҳам кучайтиради. Ёлғизликда ҳеч нарса содир бўлмайди ёки юз бермайди. Агар бу етарли бўлмаса, яна ҳам мураккаблаштирадиган бир тенденция мавжуд; ҳамма нарса тезлик билан ўзгаради ва кўпинча бир вақтнинг ўзида содир бўлади. Ривожланаётган мураккабликни тушуниш кийин; ва энгиш деярли имконсиздир.

Мураккаблик бизга муҳим бир сабоқ беради: назорат ва аниқлик тушунчалари эскирмоқда. Бизнинг давримизда биз истамаган натижаларни акс этдириш, кузатиш ва уларга жавоб бериш, мунозаралар ва баъзи тартибларни бошқариш учун вақтимиз йўқдир.

Тартибсизлик

Мураккаблик бетартибликнинг бошланиши ва зарурий шартидир. Хаотик хатти-ҳаракатлар кам учрайдиган ҳодиса эмас. Аммо ривожланган нарсаларни, бутун жамиятларни ёки ҳақиқатан ҳам бутун дунё аҳолисини бетартиблик назарияси талабларига биноан тутиш одатий ҳол эмас.

Ҳар бир нарса бошқа нарсалар билан боғланган ва тармоқланганлиги сабабли, бирон бир қисмнинг бузилиши тармоқнинг бошқа қисмларини ишдан чиқишига, ҳаттоки бутун тармоқни йўқ бўлишига олиб қелади. Бундан ташқари, ижобий фикрлар учун салоҳият жуда каттадир. Уяли телефонлар, электрон почта хабарлари, блоглар, твитлар ва янгиликлар оммавий ахборот воситалари туфайли биз доимо хабарларни олиб тураемиз. Шу тарзда биз зудлик билан жара-

ёнга киришамиз ва занжирли жараённинг янги шакллари бошлаш учун воситалар билан таъминлаймиз.

Мураккаблик сингари, бетартиблик ҳам бизни ўргатувчи асосий сабоқдир: индивидуал ва ижтимоий жавобгарлик – бу бизнинг барчамиз учун ҳаётӣ муҳим омил. Алоҳида ҳаракат қилмоқ – бу фалокатнинг таърифидир.

Қарама-қаршиликлар

Чегарасиз рақобатдош манфаатлар ва мафқуралар, дизайнлар ва истакларга эга бўлган мураккаб, тармоқланган дунё, қарама-қаршиликка барҳам беришдан ташқари кўпроқ нарсани амалга ошириши мумкин. Одатӣ замондан кейинги даврда бизнинг алоҳида эътиборимизга муҳтож бўлган иккита қарама-қаршилик мавжуд.

Биринчиси, ўзгариш ҳақида. Вазият ҳар доим ўзгариб турди, аммо ҳозирги пайтда биз гувоҳ бўлган суръатлар у қадар ўзгармади. Экспоненсиал тезлаштириш энди одатӣ ҳолга айланди. Шундай бўлса да, сайёрамизнинг улкан сегментлари ва ижтимоий ҳаётимизнинг ўзгарувчан қисмлари квазистикдир. Қанча кўп нарсалар ўзгарса, шунчалик улар аввалгидек кўринади.

Иккинчи қарама-қаршилик ўрганишга тааллуқлидир. Бизнинг билимимиз не қадар юксалиб бораркан, биз ҳам ҳар қачонгидан ҳам жоҳилроқ бўлиб туюламиз.

Жаҳолатни оддий тадқиқотлар ёрдамида ҳал қилиб бўлмайди; шунинг учун биз унинг мавжудлиги ҳақида тасаввурга эга эмасмиз. Шундай қилиб, биз уч маротаба жоҳилликка дуч келмоқдамиз – ёки жаҳолатга қарши: бизнинг жоҳиллигимиз, сўнгги воқеаларнинг юзага келиши мумкин бўлган ҳавф-ҳатарларини билмаслик ва ахборотнинг ҳаддан ташқари кўплигидан келиб чиққан нодонлик. Жаҳолат, мутлақо янги фикрлаш усулларини яратишни талаб қилади.

Ноаниқлик

Қарама-қаршиликлар, мураккабликлар ва бетартиблик тезкор ўзгариш билан бирлашганда, аниқ натижа – бу ноаниқликдир. Ноа-

ниқлик, биз амин бўлишимиз мумкин бўлган ягона нарса бўлиши мумкин, аммо бу қулай эмас ва ҳанузгача сиёсий ёки ижтимоий жиҳатдан мақбул эмас, ҳақиқий танловларни муҳокама қилиш учун асосдир.

Жаҳолат ва ноаниқлик бирикмаси, шунингдек хаотик ҳатти-ҳаракатлар тенденцияси, қарама-қарши таҳлиллар ва ҳавфсизлик ва ҳавф-ҳатарларнинг мураккаб масалалари – буларнинг барчаси “одатдагидек” ишларнинг ҳозирги вариантлари ҳавфли равишда эскирганлигини англатади.

Фазилатлари

Биз янги одатдаги даврга келишимиз керак. Муаммо шундаки, бўш жой, вақт ва изчил мунозараларда қатнашиш истаги камайди, мураккаб, қарама-қарши ва тартибсиз нарсалар пайдо бўлди. Одатий замондан кейинги борлиқдан чиқиш йўлимизни муҳокама қилиш учун биз қандай қилиб музокара олиб боришни, интилишни янги ўзгаришларга қандай қилиб ўзгартиришни ўрганишимиз керак.

Одатий замондан кейинги даврдан келиб чиқадиган ахлоқий ҳусу-сиятлар эскидан қолган фазилатлардир: одамгарчилик, камтарлик ва жавобгарлик. Одамгарчилик, камтарлик ва жавобгарлик ажралмас фазилатлардир, ноаниқлик ва мураккаблик билан яшашнинг муҳим талабидир. Муайян вазиятларнинг ноаниқлиги ва мураккаблигини тан олмаслик нафақат техник, балки ахлоқий хатодир. Дарҳақиқат, бу ахлоқ ва фақат бу ахлоқ, бизни одатий замондан кейинги ҳолдан олиб чиқишга ёрдам беради.

Инсониятга маълум бўлган ҳар қандай ижтимоий, маданий, сиёсий, фалсафий ва диний дунёқарашларнинг ўзлари ахлоқ қоидаларига амал қилишни ўрганиши керак. Биз яратадиган ахлоқий мунозаралар ва жавобгарлик одатий замондан кейинги даврни аксиомасини қабул қилишдан бошланиши керак, бу ҳақиқатга қўйилган чеклов йўқдир. Тўғри ёки нотўғри жавоблар бўлмаганда, ҳар бир нуқтаи назардан ҳар ким ўз ҳиссасини қўшса, ҳар ким бошқаси каби эҳти-молий ечимнинг бир қисмига эга бўлади. Бунга биз ахлоқий равшанликни қўшишимиз керак, биз ҳаммамиз жаҳолат остида экан-

лигимизни ва ҳеч биримиз тўғри жавоб бера олмаётганимизни тан олмаслигимиз лозим. Одатий замондан кейинги шароитда мослашувчанлик ва сезиларли даражада ҳар-хил бошланғич шароитларга сезгирлик бизнинг муносабатимиз хилма-хиллигини ошириш учун ахлоқий кескинлигимизни ривожлантиришни талаб қилади.

Ҳаёл

Одатий замондан кейинги даврни енгиш учун энг муҳим нарсалар бу тасаввур ва ижоддир.

Нимага?

Чунки бизда мураккаблик, қарама-қаршилик ва бетартиблик билан курашишнинг бошқа усули йўқ. Тасаввур қилиш – бу бизни оддий асосланган таҳлилдан юқори синтезга олиб борадиган асосий воситадир. Одатий замондан кейинги даврдан чиқиш йўлимизни тасаввур қилишимизга тўғри келади.

Бизнинг ҳозирги имконсизлигимиз жуда юқори даражада тасаввуримизнинг етишмовчилигини англатади. Албатта, бизнинг хатоларимиздан олган сабоқларимиздан келиб чиқиб бундан яхшироқ ва фаровон бўлади. Бу-ҳавfli ҳаёлдир. Биз яхшироқ йўллари тасаввур қилишимиз керак. Биз қийинчилик ва хилма-хиллик орқали дуч келадиган ноаниқлик ва ҳавф-хатарларни тан оладиган ахлоқий тасаввурга муҳтожмиз. Бу бизнинг инсоният ва сайёрамиз билан бутун келажакда тасаввур қилишимиз мумкин бўлган келажакка эришишимиз учун қилишимиз керак бўлган танловлар учун жавобгарликни ўз зиммамизга олиш демакдир.

Қўлланилган адабиётлар

1. Пол Силлиерс, “Мураккаблик, деконструкция ва релятивизм”, Назария, Маданият ва Жамият. 22 (5), 2005. б. 255-267.

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРГА ҚАЙТИШ

Зиёуддин Сардар

“Одатий замондан кейинги Даврга ҳуш келибсиз” бўлимида мен таҳминлардан ва келажак учун қилинган тадқиқотларидан келиб чиққан ғояларни таҳлил қилишга уриндим. Одатий замондан кейинги давр таҳлили энди изланиш, меъморлик ва маданий меросни ҳам ўз ичига олди.

Бу ерда мен қоғозга баъзи қарши фикрлар билан танқидий муносабатда бўлишни, кўтарилган баъзи саволларга жавоб беришни, одатий замондан кейинги давр ҳолатининг бир нечта хусусиятларини ожайтиришни, одатий замондан кейинги даврни тушунчасини ажратиб кўрсатишни ва тадқиқ этишни, шунингдек “одатий ҳолдан кейин” нима бўлишини мунозара қилишни истардим.

Одатий замондан кейинги давр ва унинг (бе) мазмуни

Бир аниқ савол туғилади: одатий ҳолатлар бўлмаганида қандай қилиб биз одатий замондан кейинги даврни бошдан кечирамиз? Одатий деган тушунча нима эканлигини ким аниқлайди?

Одатий замондан кейинги даврни таҳлил қилганда биз тез-тез учрайдиган ҳолатни одатий ҳол деб биламиз: мавжудлик, иш ва ўрганишнинг асосий йўли сифатида қабул қилинадиган, одатий меъёр сифатида қабул қилинадиган, одат ва анъаналар талаб қиладиган, интизом тузилмалари ва стипендиялар томонидан қўллаб-қувватланадиган нарсалар. Таҳмин қилишни ва бошқаришни биладилар. Бу одатий замондан кейинги даврнинг (ОЗКН) назарияси, қабул қилинган ҳолатида ишламайди.

ОЗКН назарияси билан ишлайдиганлар, беш асосий сабабга кўра, одатий замондан кейинги даврни танладилар. Биринчидан, апокалиптик оҳанглардан четлаб ўтади. Иккинчидан, бу агентликни таъкидлайди. Учинчидан, диққатимизни дунёнинг қандай ўзгаришини тушунишимиз керак бўлган мураккаблик, қарама-қаршилик ва ноаниқликка ургу беради. Тўртинчидан, ОЗКН ишончли наза-

рий асосга эга. Бешинчидан, назарий иш бизга кўплаб соҳаларда ва масалаларда сиёсатдан ташқари, одатий замондан кейинги даврни ижобий келажакка қараб йўналтиришга имкон беради.

Ракеш Капур [1] ОЗКН фақат ғарбий назария ёки тушунча эмас эканлигини таъкидлади. Ҳақиқатдан бошқа ҳеч нарса бўлиши мумкин эмас. Биринчидан, Шарқ ва Ғарб чегаралари нафақат ўзгарибгина қолмай, балки хиралашган ва ўзгармас бўлиб қолди. ОЗКН на ғарб ва на шарқ тушунчаси эмас; бу шунчаки бизнинг давримизни тасвирлайдиган ва тушунтириб берадиган назарий асосдир.

Илгари биз шунга ўхшаш тўсиқларга ва “ғалати вақтларга” дуч келганимиз ҳақида Сем Коулнинг [2] бундай ёзади: “етарлича яширин билим захиралари”ни ва эволюциямизнинг юқори ҳолатини ҳисобга олган ҳолда, биз барча муаммоларимизни ҳал қила оламиз ва шунинг учун ҳозирги йўлимизда давом этишимиз керак. Мерилл Вайн Дейвнинг ёзишича: “монументал табиатнинг некбинлиги, илгари муаммоларимизни ҳал қилишга муваффақ бўлганимиз сабабли, биз буни тоабад давом этамиз” [3]. Анъанавий фанлар муаммонинг бир қисмидир, чунки улар бизни кўпчилик билмаган ҳолда ҳозирги танқисликка олиб келди ва замонавийликни келтириб чиқарганлиги кўрсатади. Биз ҳеч қачон бир вақтнинг ўзида жуда кўп муаммоларга дуч келмаганмиз; биз ҳеч қачон бундай тез суръатлар билан ўзгариб бораётган ўзгаришларни ёки бундай глобаллашган ўзаро боғлиқлик ва мураккабликни бошдан кечирганимиз йўқ яъни ўзимизнинг мавзумиздан ташқарида бундай буюк оқибатларга олиб келадиган нарсаларни билмаймиз.

Ҳақиқатан ҳам, тармоққа эга бўлмаган ёки ўз-ўзидан қарама-қаршиликларга тўла бўлган тузум тартибсиз хатти-ҳаракатни намойиш эта олмайди ва одатий замондан кейинги даврга ўтолмайди-ми? Ушбу саволнинг жавоби Меррилл Вайн Дейвс жавоб беради: “Биз ҳали ҳам шу даврдамизми?” Ҳа ва йўқ. Одатий ҳол бир хил ҳодиса эмас: у сайёранинг барча сегментларига бир хил таъсир кўрсатмайди. Шундай қилиб, дунёнинг ҳар бир қисми одатий замондан кейинги даврга бир тарзда ўтмади; аммо дунёнинг ҳар бир қисми одатий замондан кейинги даврга бориши мумкин.

Одатий замондан кейинги даврнинг шарти

Одатий замондан кейинги давр – бу биз яшайдиган ўзига хос ҳолатдир. Биз жуда катта микёсда фарқ қиладиган ва ўзаро боғлиқ бўлган ва ўзгаришларни тезлаштирадиган муаммоларга дуч келмоқдамиз. Микёс, тармоқлар ва тезлашув бизни ОЗКН ҳосил қилади, бу бизни ноаниқлик ва жоҳилликка олиб боради.

Сўнги сиёсий воқеалар шундан далолат берадики, биз маҳаллий табиат томонидан кўрсатилган, вақтни ажратиб турадиган, бир нечта одамга ёки кичик бир жамоага таъсир кўрсатадиган ва оз сонли одамни безовта қиладиган воқеалар кетма-кетлиги билан шуғуллана олмаяпмиз. Аммо, одатий замондан кейинги давр шароитида тартибсиз воқеалар ва вазиятлар тез ривожланиб, дунёни қамраб олмоқда.

Одатий замондан кейинги ҳолатни давомийлиги

Одатий замондан кейинги ҳолат яқин келажакда амалга оширилади. Одатий замондан кейинги даврнинг назарияси бўйича биз уни “давомий ҳозирги замон” деб атаймиз – бу бугунги кунда аниқланадиган трендлар ва ривожланишлар билан шакллантириладиган бевосита келажакдир. Трендлар келажакда бўлиши шарт эмас. Лекин бу трендлар давомий бўлса, биз тобора одатий замондан кейинги даврда ўзимизни ҳатти-харакатларимизни аниқлаймиз.

Таъкидлаш жоизки, МБҚҚ барча вазиятларда тенг даражада фаолият кўрсатмайди. Баъзи ҳолларда мураккаблик унинг энг катта қисмини ташкил этиши мумкин; бошқа ҳолларда бетартиблик ёки қарама-қаршилик кўпроқ юз бериши мумкин. Умуман олганда, МБҚҚ тез равишда ўсиб бораркан, улар одатий замондан кейинги ҳолатни келтириб чиқариш учун бирлашадилар.

“Одатий замондан кейинги ҳолатда” бўлмоқ

Одатий замондан кейинги даврни қандай қилиб енгиб ўташимиз? Тартибсизликка йўл қўймасдан қандай қилиб олдинга силжиймиз? Тобора ортиб бораётган ноаниқлик ва турли хил жаҳолатлардан қандай қилиб қутула оламиз? Буларга жавобларнинг ва одатий замондан кейинги даврда кўтарилган бошқа саволларнинг кўплиги

ҳам огоҳликдан бошланади ва ижодкорлик ва ҳаёлпарастлик билан тугалланади.

Шуни ёдда тутишимиз керакки, биз одатий замондан кейинги даврни бошқариб назорат қила олмаймиз, аммо улар орқали ҳаракатланишимиз мумкин. Биз бир вақтнинг ўзида дуч келадиган кўпгина муаммоларни яқка тартибда ҳал қилиб бўлмаслигини тушунишимиз лозим: муаммога ва у билан боғлиқ бўлган барча муаммоларга бирдай қараш керак. Шундай қилиб, хилма-хиллик, турлилик ва кўплаган истиқболлар одатий замондан кейинги давр шароитларни тушуниш ва бошқариш учун зарурдир.

Ушбу долзарбликдан хабардор бўлиш – бу “одатий замондан кейинги давр” билан ҳам-нафас бўлиш демакдир.

Одатий замондан кейинги даврда деярли барча ўзгаришлар чуқур ахлоқий алоқаларга эга. Ахлоқ-одоб нафақат бу дунёда бўлиш, балки дунё билан бирга бўлиш демакдир. Бу-бизнинг дунёнинг қолган қисми билан қандай боғлиқлигимиз борлиги ҳақидаги тушунчадир. Келажак тадқиқотлари, шунчаки келажакда нималар бўлиши мумкинлиги ўрганиш билан чекланмайди. Келажак тадқиқотлари асосан келажакда, ақл ва одоб-ахлоқни сақлаб қолиш учун нима қилиш кераклиги ҳам ўрганади.

Эҳтимол, одатий замондан кейинги даврга қараб силжишнинг энг муҳим моҳияти, уни аниқлай олишга қодирлигимиздир. Ғарбнинг ҳақиқий кучи инсоният ва жамиятнинг асосий тушунчаларини белгилаш учун ўз кучига таяниши эди. Аммо одатий замондан кейинги даврда, биз бу тушунчаларни “ҳеч қандай таъсири қолмаганлигини” англаб етамиз. Бу ерда ижодкорлик ва тасаввур тенг маънога эга.

Ижодкорлик ва тасаввур қилиш санъатдан тортиб, меъморчилик, сиёсат, илм-фан ва маънавиятгача, одатий замондан кейинги даврда инсон бўлиш нима эканлигини англатиш учун янги тушунчаларни аниқлаб чиқиши керак. Канададаги “одатий замондан кейинги давр” деб номланган экспериментал гуруҳининг китобидан мисоллар кел-

тирамиз. “Арктик қон ва муз” қўшиғида улар бизнинг замонамизда ҳар нарса нотўғри эканлигини ва биз буни ўнглаш учун бундан ҳам яхшироқ ҳаракат килишимиз кераклигини англатишга уринадилар.

Қўлланилган адабиётлар

1. Ракеш Капур, “Одатий замондан кейинги давр борми? Одатийлик ҳаёлидан янги одатийлик яратганга қадар “Фючерс”, 43, 2011 б. 216. 2020.
2. Сем Коле, “Муқобил мантиқ: одатий замондан кейинги даврнинг назарияси”, Фючерс 43 (2), Март 2011, б. 209-215
3. Мерил Вин Девис, “Одатий замондан кейинги давр: биз ҳали ҳам бормизми?” Фючерс 43 (2), Март, 2011, 136-141, александр-кибер-уруш / барчаси /

УСУЛЛАР ВА САВОЛЛАР

Одатий замондан кейинги даврнинг уч эртаси

Зиёуддин Сардар ва Жон А. Свини

Кириш сўз

Бундай узоқ муддатли, тезкор ва бир вақтнинг ўзида юз берган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда футуристлар, тахмин қилувчи тадқиқотчилар ва амалиётчиларда муҳим савол туғилади: мураккаб, тартибсиз, қарама-қарши, ноаниқ ва тезда кулаб тушадиган келажакка дош беришга қодир бўлган усуллар мавжудми? Одатда, Келажак тадқиқотлари муқобил келажакларни кўплиги билан, тахмин қилинадиган, мумкин бўлган ва танлаб олинган келажакларни фарқлаш билан шуғулланади [1]. Аммо ноаниқлик ва бетартиблик одатий ҳолга айланган дунёда қандай эҳтимоллар мавжуд? Қарама-қаршиликлар ҳукмрон бўлган келажакда нимани тахмин қилиш мумкин? Тахмин этиш, сценарийлаштириш ва моделлаштириш каби анъанавий усулларимиз ОЗҚДда мақсадга мувофиқми? Келажак ҳақидаги сценарийлар ўзгарувчан ўзгаришларни ҳисобга оладими? Сценарийни моделлаштиришнинг мавжуд усуллари, зарур бўлган плюрализм ва полигоглар одамлар, ан-инсонлар ва бошқалар учун ОЗҚДни енгиб ўтишга зарур бўладими? Қандай қилиб ОЗҚДни бошқариш учун ҳаётий сиёсатни ишлаб чиқамиз?

Келажакнинг ҳозирги усуллари аҳамиятсиз эмас, лекин ўзига хос чекловларни ўз ичига олади, айниқса бу ОЗҚД билан боғлиқдир. Бизнинг фикримизча, келажак усуллари ҳозирги замонни бошқара олмайдиган ва бизга тўғри келмайдиган келажакка йўналтирадиган кучлар ва йўлбошчиларга мос келмайди.

Нима керак бўлади? Турли хил ва миқёсдаги полилоглар зарур бўлади [2]. Полилоглар “бир нечта мантик, нутқ ва мавжудликни” англатади [3]. Кўриниб турибдики, полилоглар янги жисмоний ва руҳий бўшлиқларни яратишни талаб қилади, бу ерда хилма-хиллик, плюрализм ва қарама-қарши истикболлар ўз шартлари асосида мавжуд, аммо бошқаларни жалб қилиш ва билимларни яратиш ҳамда алмашиш учун жуда катта куч сарф қилинган. Ўзимиз билимлари-

мизни бўлишишимизнинг яхшироқ ва эгалитар йўлларини топиш билан бир қаторда, биз доимо тажрибаларимиз билан бўлишиш учун ҳамкор ва динамик воситаларни излашимиз керак. Ҳозирни ва келажакни ҳар қандай таҳлил қилиш учун шуни тан олиш керакки, кўп нарсаларга одатланиб қолишимиз ғайриоддий бўлиб туюлади.

Одатийлик, одатий замондан кейинги ҳолат, одатий замондан кейинги ҳолатнинг секинлаши ва портлаш

Биз тан олишимиз керак бўлган биринчи ғайритабiiий ҳақиқат шундан иборатки, одатийлик ва одатий замондан кейинги ҳолат бир-бири билан бирлашади ва ёнма-ён келади. Кўпгина “одатий” тизимлар ОЗКДда “аввалгидек” иш олиб бора олмайди – эртами-кечми, МБҚҚ уларга бевосита ёки билвосита таъсир қилади.

Одатийлик тушунчасининг ўзи бироз ғайриоддий, айниқса ОЗКДда. Бу тамоман “сунъий равишда ишлаб чиқарилган одатийликдир” [4]. Бундай меъёрлар кучли халқаро институтлар ва ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, улар бозор кучларига, ички, мафкуравий шубҳали тахминларга ва манипуляцияларга таяниб истеъмолчи истакларига мос келиш учун ҳаракат. Ишлаб чиқарилган одатийлик майдони (ИЧОМ) – бу нима одатий ва одатий эмаслиги, ҳақидаги тасаввурларимизни қайта йўналтириш воситаси бўлиб, бизнинг шахсий ёки жамоавий марказимизга нисбатан кенгайиб, қисқарадиган майдон сифатида, жоҳиллик ва ноаниқлик кучлари томонидан шаклланади.

“Одатий” ҳодисалар, одатий замондан кейинги даврнинг секинлаш (ОЗКДС) жараёни орқали одатий замондан кейинги даврга томон ҳаракатланади. ОЗКДС бошқараётган кучлар шиддатли бўлиши мумкин бўлса-да, бундай кучли оқимларни ҳамма ҳам қамраб ола олмайди. ОЗКДСнинг пайдо бўлишини кўрмаётган, ёки аксинча, эътибор бермайдиган ёки рад этадиган одамлар ҳам бор. Улар одатий замондан кейинги даврни кеч қолишидан (ОЗКДКК) зарар кўрадилар: бу инкор этишдан келиб чиққан ҳолатдир. Шундай қилиб, ОЗКДКК фақат одатий замондан кейинги даврни портлаши (ОЗКДП) орқали баргараф қилиниши мумкин бўлган – бир инкор ҳо-

латдир: тузум бутунлай одатий замондан кейинги даврдаги портлаш ҳолатига ўтади чунки бошқа чора қолмайди.

Одатий замондан кейинги даврдаги вақт доирасининг Уч Эртаси

Замонимизнинг ғаройиб хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ОЗҚД доирасида келажакни ўрганиш бизга аниқ вазифаларни юклайди. Биз ОЗҚДнинг динамик табиатига қараб бир вақтнинг ўзида юз бериши ва мураккаблиги ҳақида фикр юритишимиз керак. Биз ноаниқликни, шунингдек, жаҳолатнинг турли даражаларини баҳолашимиз ва барча машғулотларга иложи борича кўпроқ тасаввур ва ижодкорлик тушунчаларини киритишимиз керак.

Биз ОЗҚДни тушуниш ва бошқариш, шунингдек келажакни ўрганиш учун ОЗҚД Уч Эртаси (ЗЭ) доирасини ишлаб чиқдик.

Давомли ҳозирги замон бу илк эртанги кун; бу аксарият одамларнинг “келажак” ҳақидаги нуқтаи-назарини билдиради. Давомий ҳозирги замонда пайдо бўладиган муаммолар ёки тамойиллар кучсиз сигналлар билан бошқарилади ва тўлдирилади; улар шунчаки ҳозирги замонни давомийлигини узайтиради. Бу ерда биз қила оладиган энг яхши нарса бу ОЗҚД объективидан фойдаланишдир, ҳозирги замондан кейинги ҳолатни ёки ОЗҚДП ўнгида турган тузумларни аниқлашдир. Давомий ҳозирги замондан сўнг, таниш бўлган келажак(лар) келади, чунки у маълумотларга асосланган тахминлардан илмий фантастикадаги келажанинг тасвирлари ва тасаввурлари билан боғланган. Давомий ҳозирги замонда акс эттирилган ғоялар, эълонлар, умумий қарашлар, машҳур “футурология” ва илмий фантастика романлари, фильмлар ва телевизион шоуларни оммалаштиради ва келажакда ҳаммага таниш бўлган тасаввурни яратишга мўлжалланган.

Таниш келажак(лар)дан ташқари янги имкониятларга эга бўлган Кутилмаган келажак(лар) ҳам бордир. Кутилмаган келажак ақл бовар қилмайди, аксинча, ҳар доим нотўғри ғояларнинг маконига айланади. Кутилмаган келажак(лар) шунчаки кутилмаган нарса эмас; аксинча, бу одатий фикр доирасидан ташқарида бўлади.

Жоҳиллик, Ноаниқлик ва одатий замондан кейинги даврнинг имкониятлар тўплами

Ҳар бир эртанги кунда ўзига хос ноаниқлик ва жоҳилликнинг турлари мавжуд. Ўзгаришнинг йўналиши маълум бўлганда ноаниқликнинг энг асосий хилма-хиллиги юзага келади, аммо воқеалар ва оқибатларнинг буюклиги ва эҳтимолини баҳолаш мумкин эмас. Бу ҳозирги замоннинг давомийлиги давридаги биз аниқлаган вазиятдир. Биз бу маълумотни етарли даражада ва олдиндан кўра биладиган воситалар ёрдамида бошқарилиши мумкин бўлган Юзаки ноаниқлик деб атаймиз. Бизга таниш келажакда турли хил муқобиллар ва имкониятлар тақдим этилади. Аммо биз биламизки, бу келажакларнинг аксарияти шунчаки келажак ҳақидаги умумий тасаввурларнинг тахминларидир. Биз буни Саёз ноаниқлик деб атаймиз. Ва ниҳоят, ҳар қандай нарса бўлиши мумкин бўлган ва ҳеч нарса маълум бўлмаган Ноаниқ Келажак(лар) бизни Теран ноаниқликка олиб келади. Бу ерда биз нафақат ўзгаришларнинг йўналишини, ўлчамини ва таъсирини билмаймиз, балки тузум билан нима содир юз бераётганлиги ҳақида ҳам тасаввуримиз йўқ, чунки бизнинг дунёқарашимиз ёки билим назариямиз бунга мутлақо етарли эмас.

Ҳар бир ноаниқлик тури маълум бир жоҳиллик билан боғлиқдир. Бу Оддий ва Аниқ жоҳиллик. (ж1 деб аталади) Бу мураккаб тармоқларни тушуниш ёки бир вақтнинг ўзида “ҳақиқатлар”ни қарама-қарши талаблар билан баҳолаш орқали тушуниб бўлмайдиган жоҳилликдир. Ушбу ҳозирги замон давомийлигидаги асосий жоҳилликларни ўрганиш, тадқиқ қилиш, бошқаларнинг нуқтаи назарини кадрлаш ва тўғри саволларни бериш орқали енгиб ўтиш ва камайтириш мумкин. Қайси саволларни сўрашимизни билмасак ҳам, Таниш Келажак бизни янада теран жоҳиллик билан таништиради. Биз буни “Заиф Жоҳиллик” деб атаймиз (ж2 деб аталади): ҳозирги вақтда ўрганиш орқали уни енгиб бўлмайди, чунки ўрганиш керак бўлган нарсанинг ўзи йўқ, лекин бу биз билмаган нарсалар ҳақида огоҳ этади ва келажакда ўрганишга интилиш кераклигини тушунтиради. Шубҳасиз, Рамсфелднинг “номаълум номаълумликлари”: “биз билмаган ва танимаган нарсалардир” [5]. Бу Номаълум келажакнинг теран ноаниқлиги билан боғлиқ ва Енгилмас Жоҳиллик (ж3 деб аталади) тоифасига киради.

Одатий замондан кейинги ҳодисалар ҳозирги давомий замонда намоён бўлади. Бу хонадаги қора филга ўхшайди, уни ҳеч ким кўра олмайди ва эътиборсиз ҳам қолдира олмайди. Винай Гупта таъкидлашича “Қора фил бу кенг тарқалган ва мутахассислар томонидан кўп тахмин қилинадиган ҳодисадир, аммо одамлар уни қора оккушга ўхшатишга ҳаракат қилмоқдалар” [6].

Талейнинг “Қора оккуш” ҳақидаги машҳур тушунчаси Таниш Келажакнинг моҳиятини англатади. Қора оккушлар ҳатто мутахассислар томонидан ҳам ўрганилмади ёки аниқланмади, Талей таъкидлаганидек, улар “бегоналар” каби “осмондан тушгандай” пайдо бўлади, ва “кўп ҳолларда нотўғри қабул қилинадилар, баъзида эса ҳаддан ташқари ошира баҳолаш билан умуман нотўғри баҳо бериш” аралашиб кетади [7]. Қора оккушлар ижобий ҳам бўлиши мумкин, яъни уларнинг таъсири илгари тасаввур қилинмаган имкониятларни ёритиши мумкин. Шу билан бирга улар салбий ҳам бўлиб, ОЗКДС ёки ОЗКДПнинг пайдо бўлиши учун туртки бўлиб хизмат қилади.

Одатий замондан кейинги ҳодисаларни Кутилмаган келажак(лар) да тахмин қилиш осон эмас. Биз Қора медуза орқали Кутилмаган келажакнинг одатий замондан кейинги салоҳиятини намоёиш этамиз. Қора медуза “юқори таъсирга эга”, лекин одатий замондан кейинги ҳолатга ижобий таъсир кўрсатадиган “одатий” ҳодисалардир. Қора медуза – бу одатий ҳолатлар ва воқеалар одатий замондан кейинги ҳолатга айланиши ҳақида; ўзаро боғлиқ, кўп тармоқли, мураккаб ва қарама-қарши бўлиб, улар ОЗКДС орқали ўзгаришга учрайдилар.

Биргаликда биз “қора филлар”, “қора оккушлар” ва “қора медузалар”ни одатий замондан кейинги даврнинг салоҳиятлар тўплами деб номлаймиз. Бу гуруҳ сифатида чуқур ишонишга эътиқодларга қарши курашиш, мустақамланган қарама-қаршиликларни ёритиб бериш ва янги қарашларни жонлантиришга қаратилган, ва бу Тўпламимиз буни уддалай олишига ишонамиз.

3Э билан ишлаш

3Э доираси уч ўзига хос вазифани бажаради: кўпайиш ва одатий замондан кейинги давр салоҳиятига ургу бериб, муқобил келажакни

кашф қилишга ёрдам бериш; мавжуд тахминлар ва экстраполяцияни танқид қилиш; ва одатий замондан кейинги даврларни бошқариш учун махсус ишлаб чиқилган сиёсатни тузиш ва шакллантириш.

ОЗҚД билан курашиш сиёсатини шакллантириш 3Энинг фазовий-вақтинчалик бирлигини баҳолашни талаб қилади. Биргаликда учта нодонлик, ноаниқлик ва ОЗҚДС тўпламларига ишора қилади: одатий нарсалар ва ҳодисалар тартибсиз бўлиб, одатий замондан кейинги ҳолатга ўтадиган жараёнدير.

Одатий замондан кейинги бошқарув (ОЗҚДБ) мақсади бизнинг жоҳиллигимизнинг уч туридан хабардор бўлиш, боғлиқ бўлган мураккаблик ва ноаниқликларни англаш, одатий замондан кейинги имкониятларини олдиндан билиш ва шу билан ҳаётга яроқли, ҳатто кийин бўлса ҳам олдинга силжишни режалаштиришдир.

3Энинг Келажак майдонидаги ўрни

Келажак тадқиқотлари бошқа муқобилларга урғу берган бўлсада, келажак ва тахмин қилишнинг кўплаб усуллари камдан-кам ҳолларда ўз доираларида плюрализм ва хилма-хилликни ўзида мужассамлаштиради, камчиликлар эса келажак имкониятларининг ўсишини ва бирлашишини кўрсатади. 3Э доираси танқид қилиш ва танқидий келажакни ўрганишда фойдали восита бўлиб хизмат қилиши мумкин бўлган кўп қатламли ёндашувни таклиф этади. 3Э шунингдек имкониятларни, юзага келадиган муаммоларни ва келажакни (ҳолатларни) тасаввур қилиш учун вазиятни таҳлил қилувчи восита бўлиб хизмат қилиши мумкин ва биз ишонамизки, бу келажакдаги бошқа усуллар ва тадқиқотлар учун қўшимча ёрдам бўлади.

ОЗҚД, қулайлик чегараларини суришни, ижодкорлик ва тасаввур билан бирлаштирилган янги фикрлаш турини талаб қилади, шунинг билан бирга биз мураккаб ва тўлиқ бўлмаган билимлар билан ишлай олишимиз лозим. Бизнинг ёндашувимиз ҳақиқий ва таъсирчан бўлиши учун ҳам радикал, ҳам камтарона бўлиши керак. Бу 3Э доираси охир-оқибат бизни ноаниқликка олиб борадиган йўлдир.

Қўлланилган адабиётлар

1. Н. Хенчей, “Келажак тадқиқотлари ҳақида мулоҳаза юритиш”, Алтернативалар: жамият ва атроф-муҳит истикболлари, киш. 1978
2. Ж. Кристева, Полилогуе. (Париж: Сеул, 1977)
3. Х. Чен, “Полилог” тушунчаси ва “Маданиятлараро ўзига хослик” масаласи, маданиятлараро алоқаларни ўрганиш, том. XIX, №3, б. 54-64.
4. В. Рао, “Келажакдаги кўнгил нохушликларга хуш келибсиз”, рибонфарм: қайта ишланган тажрибалар, 9-май, 2012. Мавжуд: http://www.ribbonfarm.com/2012/05/09/Келажакдаги_кўнгил_нохушликларга_хуш_келибсиз/ [Кириш: 10-апрел, 2015]
5. Э. Моррис, номаълум. (иштирок этувчи оммавий ахборот воситалари, 2014)
6. В. Гупта, “Қора филлар”, мавжуд: <http://vinay.howtolivewiki.com/blog/flu/on-black-elephants> 1450-[27-Апр. 2009].
7. Н. Н. Талеб, Қора оқкуш: Юқори даражада бепарволикнинг таъсири. (Нью-Йорк: Рэндом хаус, 2007)

ЮҚУМЛИ УЛАНИШ: ЭРТАНГИ УЧ КУННИ ТАСВИРЛАШ

Жон А. Свини

Ле Ройда рўй берган ҳодисагача, Нью-Йорк штати фақат Американинг Желл-О ширинлиги билан машхур эди. Ле Рой ўрта мактабидаги бир гуруҳ ўспиринлар назоратсиз талваса, тутқанок, юз-кўздаги учишлар ва дудуқланишларни намоён қила бошлаганларида ҳамма нарса ўзгарди. Оммавий Рухий Касаллик деган (ОРК) ташхис қўйилди. Дастлабки хабарларга кўра, таъсирланган ўспиринлар гуруҳи Ю-Тубда видеоларни томоша қилишган ва кўрган нарсаларини тақлид этишган. Доктор Девид Личтер: “Ўйланманки, сизни Интернетга кириб бошқа талабаларнинг ҳатти-ҳаракатларини кузатишга ва сўнгра буни бошқаларга ҳам тарқатишга салоҳиятингиз бор [1].

Доктор Личтернинг огоҳлантириши фойда келтиргандай туюлади, талабаларнинг ҳеч бири билан тўғридан-тўғри алоқада бўлмаган, 36 ёшли ҳамшира Марге Фитсиммонс ҳам айни аломатларни намоён қила бошлади. Доктор Роберт Бартоломью даҳшатли ғояни илгари сурди: “агар биз ижтимоий медианинг биринчи марта тартибсизликларни асосий вектори ёки тарқалиш агенти сифатида ишлаётганлигини тез орада англаб етмасак бу катта ёки глобал эпизодларни келтириб чиқаради” [2].

Рухий касалликларнинг аломатлари тамоман ва ўзгармасдир, аммо маданий вазиятни ўзгартириш орқали ўзгартириш мумкин. Агар маданий савия бундай нохуш ҳодисаларни келтириб чиқарувчи омил бўлса, бу Ле Ройда содир бўлган воқеани тушунишга қандай ёрдам беради?

Бу таъсир назарий доираларда машхур тушунчага айланди, чунки бу “очиқ тизимлар” [3] деб номланган бизнинг таъбий ўзгарувчанлигимизга ишора қилади. Таъсир кўплаб ижтимоий ва сиёсий оқибатларни ўз ичига қамраб олади, уларнинг энг чуқур моҳияти шундан иборатки, бизнинг миямиз ва танамиз бир қатор эпигенетик кучларга жуда сезгирдир, ва бу тоифаларнинг ўзи кўп ҳолларда

ноаниқдир агар бутунлай бошқарувсиз бўлмаса. Юқумли уланиш – бу электрон почтангизни текшириш учун жуда яхши турткидир; саҳифани юклаганингизда ижтимоий медиадаги тасмангизнинг янгилаш тугмасини босиш истагини келтириб чиқаради.

Ле Ройда авж олганларни тушунтиришга таъсир қилиши мумкинми? Бутунжаҳон Интернет Тармоғидан (WWW) фойдаланадиган кимдир юқтиришга қодирми? Юқумли уланишни ишлатиш ёки ҳатто қуроллантириш мумкинми? WWWнинг юқумли уланишини текшириш учун Постнормал Таймс газетасининг объективидан фойдаланиб, ушбу тадқиқот келгуси йилларда WWWни кучайтириш ва тортиш муаммоларини ўрганиш учун янги тахмин қилиш усулини яратади.

Одатий Замондан кейинги Давр нимани англатади?

Охир оқибат, одатий замондан кейинги давр суриштирув ва таҳлил қилишнинг янги усулларини талаб қилади, фақат такрорий ноаниқлик ва жадал ўзгариш давридаги тартибсизлик, қарама-қаршиликлар ва ҳаётнинг мураккаблиги билан курашиш керак бўлса. Уч эртанги кун (3Э) бу динамикани моделлаштириш ва келажакни тадқиқ қилиш учун янада мустаҳкам асос ва ёндашувни таъминлаш усулидир. Бу вазиятда, келажакда нима бўлиши мумкинлигини ўрганиш учун 3Э битта ҳодисани ёки мавзунинг доирасида, WWWга келажакдаги ҳодисаларни кўра-билиш ўчун таъсир кўрсатади. Шундай қилиб, 3Э усули ёрдамида ишлаб чиқилган сценарийлар, пайдо бўлган муаммоларга қаратилади ва илгари ўйланмаган ҳавотир ва саволларни кўтариб чиқади.

Давомий ҳозирги замоннинг Қора Филлари

2013-йилда онлайн купон сайтида 2,403 ота-оналар билан болаларининг гаджетлардан фойдаланиши бўйича сўровнома ўтказилди. Жавоб берувчиларнинг 86% хафа бўлган болани тинчлантириш учун смартфондан фойдаланишга рози бўлишди [4]. Америка Педиатрия Академияси ота-оналарни “ёши 2дан катта бўлган болалар учун экран орқали оладиган медиа таъсирини олдини олишга” ундаган [5]. Смартфон ва планшетларнинг тобора кенгайиб бораётгани яқин ўтмишда юз берган ҳодиса бўлганлиги сабабли, узоқ вақт давомида

кўрсатган таъсирини тасдиқлайдиган ёки ҳатто таҳмин қила оладиган узоқ муддатли тадқиқотлар мавжуд эмас. Бундай тадбирнинг натижасида қандай юқумли уланиш пайдо бўлиши мумкин?

Таниш келажакнинг қора оққушлари

Интернетнинг келажаги бўйича кўп сценарийлар ишлаб чиқилган Интернетнинг келажакдаги аксарият хизматлари эркин фойдаланиш, хизмат кўрсатиш ва инфратузилмани ривожлантиришга қаратилганлиги сабабли, қора оққушлар WWWнинг келтириб чиқариши мумкин бўлган таъсирга яқинлашиши керак. Интернет тармоғини зарарсизлантириш учун шахсий махфийликдан тортиб кибер урушгача – таниш келажакка интилиш сифатида хизмат қилиши мумкин бўлган, ушбу соҳада ҳал қилувчи аҳамиятга эга белгини ишлаб чиқади.

Збигнев Бжезински келажакда бир қатор имкониятларни таклиф қилади. Бжезински шундай деб ёзади: “Миянинг ва инсоннинг ҳатти-ҳаракатларига бағишланган тадқиқотлар натижаларидан стратегик-сиёсий мақсадларида фойдаланиш мумкин[...] “Бири узоқ вақт давомида танланган ҳудудлардаги жуда кўп сонли аҳолининг мия ишига жиддий таъсир кўрсатадиган тизимни ишлаб чиқиш мумкин эди [...] [6]”.

“Яна бир вайронкор террор хуружи нафақат нейрон маълумотларини ўрганиш сиёсатига олиб келади, балки душман онгини бошқариш стратегиясини қонунийлаштиради. Ақлни ўзгартирувчи дорилар ва қурол сифатида қўланилган нейрон технологиялари одатдаги ҳарбий операцияларга айланади” [7]. Нодавлат иштирокчиларнинг эътиборлари ядровий, биологик ва/ёки кибер қуролларни таъминлашдан яширин нейросоматик қуролга ўтса нима юз беради? Кимдир бири ижтимоий медиани қурол сифатида қўллана оладими?

Кутилмаган Келажакнинг Қора Медузаси

Сўнги ўн йил ичида Ғарбий Виржиния штатидаги Греен Банк аҳолиси сони 147га ортди. Ҳамлетнинг сўнги трансплантатлари маҳаллий радионинг тинч тўлқинларида (МРТТ) жойлашганлиги сабабли бошқа жойга кўчирилади. Қандай қилиб одамлар WWW

ишлатмасдан тура оладилар? Электромагнитга юқори сезувчанлик (ЭЮС) тан олинмаган тиббий синдром бўлиб, кўпчилик электромагнит майдонларда (ЭМ) турли хил сезгирликларга асосланган жисмоний касалликлар ҳақида хабар беради. Агар ЭЮС қурбонлари ЭМга нисбатан сезгир бўлмаса, аксинча ЭМ мавжудлиги сезилади, демак, бу ҳолат ўткир нейросоматик касалликдир, ва бу юқумли уланишнинг натийжасидир. Хўш, ЭМнинг сезилган таъсирлари атрофида ижобий уланиш пайдо бўлса нима бўлади? МРТТ кенгайтирилиши мумкинми? Қурбонлар қочоқ бўлишлари мумкинми? Соғлиқни сақлаш соҳасидаги миллий ва халқаро манфаатлар қандай қилиб бир-бирига зид келиши ва ўзаро рақобатлашиши мумкин? Бундай сўровларни аниқ тасаввур қилиб бўлмайди, аммо мумкин бўлган ҳавф-хатарлар бу муаммога қарши туришни талаб қилади.

Сценарийлар

Давомий Хозирги Замон

Сирли пандемия билан курашган мамлакатларда минглаб болалар турли хил ғайритабiiй ҳатти-ҳаракатларга, бошқарилмайдиган талвасалардан тортиб то кататоник ҳолатга қадар чалинишмоқдалар. Ҳафагарчиликни боғлайдиган ягона умумий моҳият бу 2018-йилда глобал ходисага айланган мактабгача ёшдаги болаларни тилларни ўрганишда фойдаланадиган дастуридир. 2019-йилнинг ўртасида, ушбу дастурни миллионлаб одамлар юқлаб олишди, аммо тиббиёт мутахассислари томонидан диққатга сазовор интерфейси ва ўйинга берилиб кетувчанлик ҳақида огоҳлантиришлар берилди. Касалликларни назорат қилиш маркази томонидан ўтказилган текширув ҳозирча аниқ натижаларни бермади ва сиёсий раҳбарлар сайловчиларни тинчлантиришга қаратилган кўплаб учрашувларни ўтказишди.

Таниш келажак(лар)

Рўй берган жанжалдан сўнг, минглаб махфiiй ҳукумат ҳужжатлари эълон қилингандан кейин пайдо бўлган хабар, ўн йил олдин бошланган сирли пандемия пайтида фарзандларидан айрилган ота-оналар орасида норозиликни пайдо қилди. Ҳукуматнинг нейро-таъсирга эга манипулятив технологиясини тадқиқ қилиш ва ривожлантиришга жалб қилиниши билан онлайн медиа интерфейслари солнома-

лаштирилди, ҳамда кейинчалик булар болалар учун инновацион иловаларини яратишда қўлланилди, шунингдек берилган хисоботда 2018-йилда юз берган катта кибер ҳужум пайтида маълумотлар кешининг бир қисми йўқолганлиги ҳам қайд этилган. Минтақадаги таниқли экстремистик гуруҳнинг уруш бошланишини эълон қилиши ҳамда “янги курол” ғалабани қандай таъминлаши ва уларга чет элда кенг қўламли ҳужумлар уюштиришга имкон беришини очиклаши вазиятни мураккаблаштирди.

Ноаниқ Келажак(лар)

Оммавий ахборот воситалари Нью-Йорк шахрига тўхтовсиз, кўринмас курол ёрдамида ҳужум қилингани ҳақида экстремистик гуруҳнинг видеосида хабар беришни бошлаганларида, одамлар ўртасида кўркув пайдо бўлди. Сўнгги ўтмишдаги шубҳали ҳодисалар, шу қаторда кўплаб ҳужжатларни очикка чиққанлиги ва фобияга айланган ваҳима туфайли симптомлар кучайди ва минглаб одамлар тиббий ёрдам сўраб мурожаат қилишни бошладилар. Жабрланганларни он-лайн қўллаб-қувватлаш гуруҳларининг сони кескин равишда ўсди, хусусан Интернетга уланган қурилмалардан ҳимоя қилиш фаровонликни таъминлайди деган фараз кескин равишда ўсиб борди. Бир неча оилаларнинг кўчиб кетиши билан бошланган кўриниш тез орада бошпана сўраган минглаб одамларнинг кетишига айланди.

Келажакни кўра билиш ва қабул қилиш

Худди компьютер вирусини юқтирган тармоқлар сингари, инсоният ҳам бахтсиз ҳодисаларга мойилдир, аммо таъсир сунъий чақирилган бахтсиз ҳодисалар масалан Ле Ройдаги ОРК тарқалишининг динамикаси фақат битта усул орқали аниқланади, болаларга кўрсатган таъсири ва WWWнинг интерфейсларидан фойдаланиш, нодавлат иштирокчиларни имкониятлари, нейросоматик куроллар ва ЭЮСнинг салоҳиятини кенгайтиши соғлиқни сақлаш тармоғининг муҳим муаммосидир. Инсоният доимо ҳаётидаги чегараларини ошиб ўтиш учун ҳар-хил воситалардан фойдаланган, дунёда тобора кўпроқ бизнинг ясама воситаларимиз сифатида аён бўлмоқда, улар жуда ижтимоийлиги билан боғлиқ бўлган радикал имкониятларни намоиш этади ва бир қатор нарсаларга таянаб иш юритади.

Қўлланилган адабиётлар

1. Админ WKBW. “Ижтимоий тармоқлар ЛеРой касаллиги тарқалишида айбдорми?” Феврал 2012. <http://www.wkbw.com/news/Social-Networking-to-Blame-for-Spreading-LeRoy-Illness--138821059>. http
2. Л. Димон, “Фейсбук қандай жодугарлик?”, Атлантика. (2013, сентябр 11) media manbai <http://www.theatlantic.com/health/archive/2013/09/what-witchcraft-is-facebook27/49/47>
3. Ж. А. Даттор, Свини, Ж. А., ва Ёйи, А. М., Мутацион медиа. Ижтимоий фанлардан маъруза эслатмалари. Тармоқлар (Чам: Спрингер Халқаро Нашриёт, 2015) <http://link.springer.com/10.1007-978-61> doi:10.1007/978-3-319-07809-0
4. Ми. Амодио, “Юқори технологияли энагалар: Гаджетлар кичкинтойларнинг эътиборини жалб қилишда” (Июн 27, 2013,) <http://zone.tmcnet.com/topics/articles343-806/hightech-babysitters-gadgets-as-attention-grabberslittle.htm>
5. Алоқа ва оммавий ахборот воситалари бўйича кенгаш, “Болалар, ўспиринлар ва Оммавий ахборот воситалари”, ПЕДИАТРИЯ, 132 (5), 2013. бб. 958-61. doi:10.1542./peds.2013. бб. 25-56
6. З. Бжезински, Икки аср ўртасидаги давр: Американинг технетроник даврдаги роли. (Нью-Йорк: Викинг Пресс, 1970)
7. Жейк Ф. Дунаган, “Нейросентрик аср учун сиёсат”, “Фючерс” журнали (15) 2, бб. – 51-70.

ЖАҲОЛАТ, НОАНИҚЛИК ВА АГАР... НИМА БЎЛАДИ? *Жером Раветс*

Бу, деярли ҳамма учун, илмий ташкилотларнинг асосий вази­фаси энди кашфиёт эмаслигини тан олади. Ҳозирги кунда илм-фан­нинг энг муҳим муаммолари бизнинг умумий илмий-техникавий ва ишлаб чиқариш тизимимизнинг шу пайтгача кўр-кўрона ва назорат­сиз ўсиши билан боғлиқ бўлган таҳдидлардан келиб чиқади.

Келинг, куйидаги фикрни кўриб чиқайлик: Инсон фаолиятининг та­бийий муҳитга таъсири сингари мураккаб муаммолар билан оддий ҳақиқатларни излаш ҳақиқатнинг ноаниқлигини яшириши мумкин. Биз истеъмол қиладиган ёки дуч келадиган деярли ҳар қандай нарса баъзи хатарларга эга. Биз қандай хатарлар билан юзлашишга тўғри келамиз, қандай, қай тарзда, қай даражада ва қиймати қандай бў­лади? Атроф-муҳит ҳақидаги фан мураккаб; техник маълумотларни тавсифлаш ва таваккалчиликни батафсил баҳолаш қийин, аммо жа­мият қилиши керак бўлган танловларнинг воқелигини акс эттиради. Муаммолар оддий ва илмий аҳамиятга эга эмас.

Бу ибора ББ Шелл Лимитед компаниясининг раиси ва бош директо­ри доктор Крис Файдга таалукли. Доктор Фай илмий билимларнинг ижтимоий муаммолари тўғрисида маълумот олди ва бу иш фаолия­ти давомида кутилмаганда унга тақдим этилди, бу маълумотларни университетларда топиш қийин эди.

Бу ибора бизга ишончнинг йўқолиши ва ахлоқнинг бузилиши ушбу янги фан синдромининг марказида эканлигини эслатиб туради. Шу билан бирга илмий масалалар бўйича мунозаралар соҳасида ил­мий мутахассисларнинг гегемонлиги йўқолади. “Объективлик” фан учун асос эмас, балки муаммога айланди. Биз “одатий ҳолатдан кейинги фан” атамасини ушбу янги турдаги илм тарихида қолиши­ни таъминлаш учун қўлланамиз.

Асосий саволлар

Тадқиқотнинг турли услублари ғоясини қабул қилиб, биз “асосий саволлар” атрофида ташкил этилган таснифлаш жараёнига ўтамиз. Биз тадқиқот, лойиҳалаш ва қидириш деб аташимиз мумкин бўлган учта сўров туридан бошлашимиз мумкин. Уларнинг ҳар бири учун, бизда тегишли саволлар мавжуд: бунга хос равишда, “нима/қандай?”, “Қандай/нима учун?” ва “агар... нима бўлади?”

Ушбу “асосий саволлар” аниқлашга эмас, балки ёритишга ёрдам беради; ва “асосий савол” атамаси ҳар қандай махсус сўровномада ҳар учала савол ҳам ўз ўринларида пайдо бўлишини тасаввур қилишимизга имкон беради.

Илм-фан олдидаги янги муаммолар контекстида “агар... нима бўлади?” деган савол долзарб бўлиб қолмоқда. Ҳозир бизнинг жоҳиллигимиз ортиқ безарар эмас, балки таҳдид солмоқда. Эҳтимол ҳеч нарса, баъзилар учун, кўпинча ёки ҳар доим; аммо эҳтимол бир нарса, бир марта, ёки бир марта кўп мартаба бўлиши мумкин.

Асосий “агар... нима бўлади?” саволига жавобан бизнинг илмий ташкилот ҳақидаги барча тушунчаларимиз самарали тарзда ривожланиши мумкин. Вазифа, тузумнинг иш муҳитининг ноаниқликлари фақат мақбул даражага тушишини таъминлашдир, шунда муаммони ҳал қилиш учун асосан ноаниқ воқеликни аниқ белгилаган ишончли шахслар шуғулланади. Ҳақиқий дунёнинг ноаниқлиги билан бир қаторда, биз унинг мураккаблиги билан ҳам самарали курашишимиз керак. Ушбу ёндашув бизнинг бутун илмий ва технологик маданиятимизни қамраб олади, “агар.. нима бўлади?” деб сўрашга одатланиб қолган бўлсак ва қутилмаган вазиятни кутиб ўтирсак, бирон бир нуқтаи назар ҳақиқий вазиятни тўлиқ қамраб ола олмайди.

Илмий услуб сифатида “агар.. нима бўлади?” тушунчасини қабул қилиш, сиёсат жараёнига муҳим таъсир кўрсатади. Шунини ҳам биз биламизки, сиёсатни фанда қўлланиш “далилларни келтириш” жараёнидан жуда фарқ қилади. Уларни ҳавфсизлигини таъминлаш учун тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш учун устуворликларни та-

лаб этади; ва кейинги тадқиқот ишлари тегишли саволлар атрофида ишлаб чиқиши керак бўлади; ҳар бир сиёсат мураккаб, ҳам табиатнинг ҳам жамиятнинг жиҳатларини ўз ичига олади ва муаммонинг “сабаби” тенг даражада мураккаб бўлади.

“Агар... нима бўлади?” услуби эҳтиёткорлик тамойилларининг ифодасидир. Бу олимларни текшириладиган тадқиқот муаммоларини олдиндан танлаш имкониятини йўқ қилади. Турли хил тадқиқодларнинг иштирокчилари ўртасида доимий равишда олиб борилаётган мулоқотни, тасаввур, қилинг. Гарчи “агар... нима бўлади?” изланишлари олиб борилгандан сўнг, албатта марказ босқичидан ўтиши керак, аммо ҳар доим тегишли “фактлар” пайдо бўладиган жумбоқларни ечишда муҳим қўшимча сифатида қўлланиши керак.

Ва ниҳоят, фандаги “агар... нима бўлади?” услубининг ижтимоий оқибатлари мавжуд. Мулоқотда турли хил тажрибага эга ёки умуман эга бўлмаган одамларнинг фикрлари ва таклифлари қабул қилиниши керак. “Агар... нима бўлади?” деган саволларнинг кўпчилиги қабул қилинмаган маълумотларни ўз ичига олганлиги учун “агар... нима бўлади?” услубининг қабул қилиниши кенгайтирилган фактларни, кенг доирадаги тенг ҳуқуқли жамоаларни ва одатий замондан кейинги илм фаннинг усулларида ажралиб турмайди.

Хулоса: Қайси вазиятларда “Агар... нима бўлади?” қўлланилади

Биздан бурунги замонда ‘танкидий фанларни’ қандай қабул қилишган [1]? Менинг сиёсийлаштирилган ёндашувни рад этишимнинг иккита сабаби бор. Бир мунча вақт, “ҳарбий-саноат-илмий бирлиги” кенг омма учун янги кашфиёт бўлганида, илм-фан атрофида ҳам радикал ҳаракат ташкил қилиниши мумкин эди. Бироқ, бу иштиёқ туруқли бўлмайди. Бу орада сиёсатнинг ўзи ҳам ўзгарди. Агар фан ушбу янги контекстда асосий масалага айланса, мунозараларда унинг тарқалиш жиҳатлари ва унинг фалсафий асосларига кўпроқ эътибор қаратади.

Бу янги тушунча Сардарнинг “Бошқалар” учун кампаниясида ифодаланган. Вояга этганимиз сайин бу бизга ‘ўзимизни бошқа-

лар сингари кўриш имконини беради. Шу асосда илм-фаннинг ижтимоий функциялари, иш услублари ва концептуал объектларида зарур бўлган ислохотларни амалга оширишимиз мумкин. Энди кўшимча ривожланиш тасодифий маданиятда, “яшил”, “феминист” ёки “янги давр” деб номланган тенденциялар орасида содир бўлиши мумкин. Номларнинг хилма-хиллиги, муаммолар ва услубларнинг хилма-хиллигини англатади, баъзилари бир-бирига зид, аммо баъзилари ўзаро мос келади. Бу турли хил ҳаракатнинг бир қисмига асосланган фаннинг ҳар қандай изчил тасаввурлари, шубҳасиз, бошқа қисмларнинг аксариятини қандайдир бир тарзда ажратиб юборади.

Қўлланилган адабиётлар

1. Р. Раветс, “Танкидий фан: сиёсат ва фалсафа” илмий билимлар ва унинг асослари Ижтимоий муаммолар (Нью-Брунсвик, Нью-Жерси: Трансацион Пресс), бб. 422-436.
2. З. Сардар, “Забт этишлар, бетартиблик, мураккаблик. Замонавий ва Бугунки фанлардаги бошқалар”, Фючерс, 26 (6), бб. 665-682.

БУ ЕРДА АЖДАРЛАР ЯШАЙДИ: НОМАЪЛУМ НОМАЪЛУМЛИКЛАРНИ ЎРГАНИНГ

Ширин Элахи

Кириш

Ленокс Глобнинг юзига ўйиб ёзилган огоҳлантирувчи сўзлар: Бу ерда аждарлар яшайди” ибораси ҳавфли ёки ўрганилмаган ҳудудларни белгилаш учун ишлатилган. Ҳаритадан фойдаланувчи ҳар бир киши учун билим чегаралари қаерда жойлашганлигини тушуниш билимнинг ўзи каби деярли муҳимдир. Илмни иллюзияси ҳамма учун энг катта ҳавф эди [1].

Бугунги замонавий дунёда аждарлар қаерда бўлиши мумкин? Бизнинг атрофимиздагилар ёлғон гапиришгани тобора равшан бўлмоқда. Ҳар бир ҳолатда, улар илмий, географик, вақтинчалик ва институционал чегараларни қамраб олган, аммо буюртма ва назорат қилиш учун инсоний истагимиз бўлган қийинчиликлар туфайли тан олинмаган кўринмас ҳудудлар бор.

‘Бу ерда аждарлар яшайди’ тушунчасига мисоллар

“Бу ерда аждарлар яшайди” деган ибора қабул қилинмаган, шунинг учун бу борада жуда кам тадқиқотлар мавжуд. Ушбу ҳужжатда учта мисол аниқланди, яъни “ёвуз муаммолар”, “қора оққушлар” ва “одатий замондан кейинги фан”.

“ёвуз муаммолар” ёки ноаниқликлар, чекланган ва ўзаро боғлиқ мураккаб дилеммадир. Уларнинг ўзгарувчан табиати ва мураккаб ўзаро боғлиқлиги уларни оммавий равишда аниқлашни деярли имконсиз қилади, чунки турли хил истиқболлар ва муаммолар жуда кўпдир [2].

“Қора оққуш” – бу олдиндан айтиб бўлмайдиган ва ақлга сиғмайдиган воқеа бўлиб, у статус-квога катта таъсир кўрсатади [3].

Одатий Замондан кейинги фан юқори ютуқлар, ноаниқ фактлар, баҳсли қадриятлар ва шошилиш қарорлар билан ажралиб туради.

Бундай ҳолатларда, тенг ҳуқуқлилиқ қабул қилинмайди ёки мавжуд бўлмайди, назарий тузулмалар статистик маълумотларни киритишга асосланган ва ноаниқлик жоҳиллик томонига қараб кетишга мойилдир.

Уларнинг барчаси бир-бирига боғлиқ бўлган тизимларнинг кўплаб ўйинчилар ўртасидаги ўзаро муносабатлари билан шуғулланади, шунинг учун маълумотлар доимо тўлиқ бўлмайди. Яна бир яққол ўхшашлик бу уларнинг одатий фикрлаш ва статус-квога қарши курашиш қобилиятидир.

Инсон психологияси, институционал асослар ва илмий конвенция билан “Бу ерда аждарлар яшайди” тушунчасини жамоавий онгдан олиб ташлаш учун бирлашди. Кенгроқ ижтимоий доираларни жалб қилиш учун мавжуд бўлган рақамли воситалар ва жараёнлардан фойдаланган ҳолда, бунга қарши курашиш мумкин. Шундай қилиб, турли хил маданий кадриятлар ва дунёқарашни киритиш, шу билан катта ижтимоий қонунийликка эришиш учун “Бу ерда аждаҳолар яшайди” тушунчасини тан олиш керак.

Янги рақамли воситалар ва жараёнлар “Бу ерда аждарлар яшайди” тушунчасидан хабардорлиги ва эътироф этилишига олиб келиши мумкинми, деган муҳим савол туғилади. Сценарийлар ва таҳмин қилиш билан биргалликда қўлланилган рақамли воситалар “Бу ерда аждарлар яшайди” бизнинг жамоавий ақлий хариталаримизга жойлашишини таъминлаши мумкин.

Мета ҳавф таҳлили бўйича сценарийлар

Олдиндан кўра билиш, бизни ҳақиқий тажрибанинг қўрқинчли воқелигидан ҳимоя қилиш учун нима юз бериши мумкинлигини тасаввур қилишимизга имкон беради. Биз буни келажакда жараённи қандай йўналишда бўлишини тушуниш ва шакллантириш учун қиламиз.

Сценарийларнинг услуби – бу қарама-қарши эътиқод тизимлари билан бир қаторда, мураккаблиқ ва кашф этишга ёрдам берадиган таҳмин қилиш услубидир. Сценарийларда ноаниқликларни бирга-

ликда ўрганиш ва келажакка таъсир кўрсатадиган асосий динамика ва муаммолар тўғрисида умумий тушунча ҳосил қилиш учун восита кўриб чиқилади. Экспоненциал ўзгаришларга қарамай, ижтимоий мослашишга ҳеч қачон эҳтиёж бўлмаган. Ҳозирги кунда жамиятлар бир-бири билан ўзаро чамбарчас боғлиқдир, шунинг учун бу ерда барқарорликка катта эҳтиёж бор, аммо бунинг учун “Бу ерда аждаҳолар яшайди” ва уларни амалга ошириш билан боғлиқ қоидаларни тан олиш талаб этилади.

Хулоса

Энди “Бу ерда аждарлар яшайди” иборасини тан олиш билан бирга ўзимиз, авлодларимиз ва жамият учун энг катта ҳавф туғдирадиган нарсаларни ўрганиш вақти келди. Жаҳолат, ноаниқлик ва илмий ноаниқлик кўпинча бизнинг билимлар харитамиздан осонгина олиб ташланган. Дунё доимо ўзгариб туради. “Бу ерда аждарлар яшайди” тушунчаси бизнинг атрофимиздадир, одамлар ўзаро боғлиқ тузумларнинг мураккаб тўрларига боғланган ва уларни таҳликага солмаслик керак.

Қўлланилган адабиётлар

1. Клерк, Р. С., Ж. Раветс, “Фойдали билим, фойдасиз жоҳиллик: тўлик бўлмаган илмий сиёсат”. Мунн (Едс.), Биосферанинг барқарор ривожланиши (Нью-Йорк: Кембриж университети матбуоти, 1986), б. 415-432.
2. Ҳ. Риттел, М. Веббер, Режалаштиришнинг умумий назариясидаги дилеммаси, сиёсат фанлари (4) (1973), бб. 155-169; Р. Аккофф, Келажакни қайта режалаштириш: Ижтимоий муаммоларга тизимли ёндашув (Н. Ж. Лондон: Жон Вили ва Сонс, 1974)
3. Н. Н. Талеб, Қора оққуш. (Лондон: Аллен Лейн, 2007)

БЎШЛИҚ ВА ВАҚТ

Одатий ҳолдан кейинги артефактлар

Зиёуддин Сардар

Одатий замондан кейинги давр нуқтаи назаридан келиб чикиб табиий савол туғилади: агар одатий замондан кейинги давр тарихининг алоҳида даври бўлса ва бошқа сўнгги тарихий даврлардан ажралиб чиқишни аниқласа, у қандай артефактлар ва ноёб хусусиятларни яратди ёки яратиши мумкин? “Нарсалар”, худди жаргон сингари уни алоҳида давр деб белгилайдими?

Агар замондан кейинги давр артефактларини ишлаб чиққан бўлса, биз уларни замонавий ёки замонавийликдан кейинги давр каби бошқа замонавий даврларнинг артефактларидан ажратиш олишимиз керак. Келинг, ушбу вазифани бажариш учун Замонавий Даврни тўртта бўлимга ажратамиз:

Классик: 1920-1950;

Замонавий: 1950-1975;

Замондан кейин: 1975-2005;

Одатий Замондан кейин: 2005.

Ушбу бўлиниш, тарихни блокларга ажратиш орқали амалга оширилади. Аммо масала шундан иборатки, биз артефактларни аниқлай оламиз ва одатий замондан кейинги давр бир-биридан кескин фарк қиладиган бирон бир нарса яратганми ёки йўқми билиб оламиз.

Куйида пайдо бўлган одатий ҳолдан кейинги артефактларнинг рўйхати кўрсатилган:

Маъноси

Классик: “Менимча, шунинг учун мен борман”.

Замонавий: “Мен ривожланаман, шунинг учун мен борман”.

Замондан кейин: “Мен харид қиламан, шунинг учун мен борман”.

Одатий Замондан кейин: “Мен бўлишаман, шунинг учун мен борман”.

Ҳақиқат

Классик: монолит.

Замонавий: монолит.

Замондан кейин: нисбий ва плюралистик.

Одатий Замондан кейин: қарама-қарши.

Аниқлама

Классик: “Мен анъана ва маданиятман”.

Замонавий: “Мен фан ва технологияман”.

Замондан кейин: “Мен сотиб олган нарсаларимман”.

Одатий Замондан кейин: “Мен ўзимнинг Фейсбук-даги саҳифамман”.

Ўзгариш

Классик: Квазистатик, секин.

Замонавий: Тез.

Замондан кейин: тобора тезкор.

Одатий Замондан кейин: тезлашувчи, тартибсиз.

Тузумлар

Классик: оддий, ёпиқ.

Замонавий: мураккаб, ёпиқ.

Замондан кейин: Мураккаб, очик.

Одатий Замондан кейин: очик, ўзаро боғлиқ, мураккаб, тартибсиз.

Асосий тушунчалар

Классик: забт этмоқ, устунлик, тараққиёт.

Замонавий: тараққиёт, самарадорлик, тараққийлаштириш.

Замондан кейин: Катта ривоятларнинг тарқатилиши (маъноси), кўп ҳақиқатлар, кўп сонли овозлар.

Одатий Замондан кейин: мураккаблик, бетартиблик, қарама-қаршиликлар, ноаниқлик, жоҳиллик.

Жаҳон тартиби

Классик: Бирлашган мустамлака кучлар (Буюк Британия, Франция, Голландия, АҚШ).

Замонавий: Би-қутбли дунё; “Совуқ уруш” (АҚШ, Совет Иттифоқи).

Замондан кейин: Бир қутбли Дунё (АҚШ).

Одатий Замондан кейин: кўп кутбли дунё (АҚШ, Хитой, Россия, Европа Иттифоқи, Ҳиндистон, Бразилия).

Билим

Классик: Муваффақиятли сўровларга интилиш...

Замонавий: Илмий тараққиёт ва ривожланиш орқали эришилди.

Замондан кейин: Ижтимоий ва нисбий қурилган, Википедия.

Одатий Замондан кейин: “кенгайтирилган фактлар”, ноаниқлик ва жоҳиллик.

Илм-Фан

Классик: Ҳақиқатга интилиш, асосан давлат томонидан молиялаштирилади.

Замонавий: илмий услуб нейтрал, объектив ҳақиқат сифатида; давлат ва корпорациялар томонидан молиялаштирилган (ҳарбий-саноат комплекси); тақриз қилиш орқали нашр этилган.

Замондан кейин: Ижтимоий қурилган; асосан ҳарбий-саноат-корпорациялар комплекси томонидан молиялаштирилади; тақриз қилиш орқали нашр этилган.

Одатий Замондан кейин: “Фактлар ноаниқ, баҳснинг қиймати, ва ўртага тикилган нарсалар юқори ва шошилиш қарорлар берилган”; Мега Корпорациялар (Гугле, Майкрософт) ва миллиардер филантропистлар томонидан бошқарилади; “Кенгайтирилган тенг ҳуқуқли жамоалар”, аммо ҳали ҳам асосан ҳарбий-саноат-корпорациялар комплекси томонидан молиялаштирилади.

Технология

Классик: Ишни осонлаштириш учун фаннинг қўлланилиши.

Замонавий: “Жамиятни яхшилаш” ғояси бўйича, антибиотиклар, шунингдек ядро қуроллари.

Замондан кейин: Сиёсатга киритилган; Геномни ажратиш, биотехнология, ахборот ва коммуникация технологиялари.

Одатий Замондан кейин: инсон-машина синтези, ДНКни таҳрирлаш, дронлар, киборглар.

Тиббиёт

Классик: Антибиотиклар ёки тегишли анестезикалар мавжуд эмас.

Замонавий: Замонавий жарроҳлик, Антибиотиклар, Электрокардиограмма (ЭКГ) мониторинги, юракнинг очик жарроҳлиги, буйрак трансплантацияси.

Замондан кейин: беморларнинг электрон мониторинги, микрохирургия, юз трансплантацияси.

Одатий Замондан кейин: масофавий жарроҳлик, илдиз хужайралари терапияси, сунъий органлар.

Алоқа

Классик: телефон, телеграф, Морзе коди, радио.

Замонавий: Микротўлқин, телевизор.

Замондан кейин: Мобил телефонлар, электрон почта, Интернет, Умумжаҳон ўргамчак тўри WWW.

Одатий Замондан кейин: тезкор, доимий алоқада бўлган глобал янгиликлар каналлари, Фейсбук, Твиттер, “Интернет”.

Сиёсий ташкилот

Классик: империялар.

Замонавий: Миллий штатлар.

Замондан кейин: Минтақавий гуруҳлар ва иттифоқлар (ЕИ, АСЕАН, ИХТ).

Одатий Замондан кейин: куч нодавлат иштирокчиларга ўтади.

Бошқарув

Классик: вакиллик демократияси.

Замонавий: қизиқишга асосланган демократия (неолиберал, гиперзамонавий).

Замондан кейин: Делибератив демократия (хилма-хиллик, “фарк сиёсати”)

Одатий Замондан кейин: мураккаб, тартибсиз, бошқариб бўлмайдиган.

Иқтисодиёт

Классик: Классик макроиқтисодиёт (Адам Смит).

Замонавий: Капиталистик (эркин бозор), коммунистик (марказ томонидан бошқариладиган).

Замондан кейин: Нео-либерал иқтисодий глобаллашув (кенг кўламли, корпоратив тижорат ва ресурсларни хусусийлаштириш)

Одатий Замондан кейин: рақамли, монетаризм.

Дин

Классик: Монотеизм.

Замонавий: Монотеизм.

Замондан кейин: Янги давр, фундаментализм.

Одатий Замондан кейин: Эклектик, фундаменталист, политеистик.

Тенглик

Классик: қонун томонидан камситиш, яхши ишламайдиган қонун

Замонавий: фаровонлик ҳолати, қонун олдида тенглик (тахмин қилинган) “Оқибатлар” таъсири камбағалликни йўқ қилишга ёрдам беради:

Замондан кейин: Мултикультурализм, Интеграция, Ассимиляция.

Одатий Замондан кейин: Тенгсизликни тез ўсиши, бойнинг янада бойиб кетиши.

Чегаралар

Классик: Аниқланган.

Замонавий: Мослашувчан.

Замондан кейин: Аниқланмаган ва тўлиқ кўриқланмаган.

Одатий Замондан кейин: Ҳал этилмаган.

Табиат

Классик: Ўрганилган ва ишлатилган.

Замонавий: Ўрганилган, назорат остида, аммо “ўсишни чеклайди”.

Замондан кейин: Табиатнинг ижтимоий қурилиши, экологик сиёсат.

Одатий Замондан кейин: тезкор, иқлим ўзгариши, йўқолиб бораётган турлар.

Агроф муҳит

Классик: Нисбатан соғлом.

Замонавий: Ифлосланган.

Замондан кейин: Заҳарли.

Одатий Замондан кейин: катастрофик, иқлим ўзгариши.

Худо

Классик: Худо ҳамма жойда ва ҳамма ерда.

Замонавий: Худо Ҳақиқатдир (катта Х) (эрта замонавий) Худо ўлик (кечиккан замонавий).

Замондан кейин: Худо машина ёки Худо мен.

Одатий Замондан кейин: Худони танимаслик.

Дин

Классик: дин дунёни тушунтиради.

Замонавий: дин бизга дунёнинг тушунишга ёрдам беради.

Замондан кейин: дин ёлғон эди; Либерал дунёвийлик – нажотнинг янги назарияси.

Одатий Замондан кейин: дин ноаниқ, шунинг учун кўп мунозараларга очиқ ва мураккаб бўлиши керак.

Уруш

Классик: Биринчи жаҳон уруши.

Замонавий: “Холокост”.

Замондан кейин: “Форс кўрфази уруши” (телевизорда кўрсатилганидек)

Одатий Замондан кейин: Дрон ҳужумлар, кибер-уруш, ҳарбийлаштирилган роботлар (уруш – бу ўйин, инсонийлик йўқолди).

Норозичиликлар

Классик: Фуқароларнинг итоатсизлиги (Африка Америка фуқаролик ҳуқуқлари ҳаракати), зўравонликсиз қаршилик (Ганди).

Замонавий: Анархистларни ағдариш, Шафқатсиз намоийшлар (Қора пантералар), Тинч юришлар (CND).

Замондан кейин: Оммавий сафарбарлик (Гей Парад, Форс кўрфазидаги уруш намоийшлари).

Одатий Замондан кейин: Рақамли оммавий ахборот воситалари то-

монидан бирлаштирилган, мураккаб ва тартибсиз (“Араб баҳори” Британия, АҚШ ва бошқа жойлардаги намоёишлар, Аргентинадаги жамоат транспорти бўйича норозилик).

Терроризм

Классик: Урбан Гориллалар, Терроризм Мустақиллик учун (“Жазоир учун кураш”).

Замонавий: Маҳаллий, аниқ мақсадларга эга (ИРА, баск сепаратисти).

Замондан кейин: глобал, ўз жонига қасд қилувчилар, нодавлат иштирокчилари (ал-Қоида).

Одатий Замондан кейин: глобал, бир-бири билан боғлиқ, ижтимоий тармоқларни тушуниш, талашга тушган ҳудуд (“Ироқ ва Суриядаги Исломий Давлат”, Толибон, Боко Ҳарам).

Тана тузулиши

Классик: Мушак.

Замонавий: Атлетик.

Замондан кейин: Андрогеник.

Одатий Замондан кейин: кучайтирилган.

Шаҳарлар

Классик: Миссисипи, Кейптаун (апартеид остида).

Замонавий: Нью-Йорк, Лондон, Париж.

Замондан кейин: Токио, Дубай, Путра Жая (Малайзия).

Одатий Замондан кейин: Боғдод (Иттифокдан чиққандан кейин).

Қоҳира (иккита кўзғолондан сўнг), Ҳалаб, Фергусон, АҚШ.

Фильмлар

Классик: жаноб Смит Вашингтонга боради.

Замонавий: Тана ўғрилари нинг ҳужуми Замондан кейин: жинсий алоқа, ёлғон ва видеотасвирлар.

Одатий Замондан кейин: У.

Телевидение

Классик: Мен Люсини яхши кўраман.

Замонавий: Миссия имконсиз.

Замондан кейин: Стар Трек: Келажак авлодлар.

Одатий Замондан кейин: Силикон водийси.

Музыка

Классик: Жазз, Биг Бенд Свинг.

Замонавий: Поп, Рок-н-Рол, Диско, Хэви металл.

Замондан кейин: Янги аср, Психоделик, Ист-Вест Фузион, Панк, Грунж ва Хаус.

Одатий Замондан кейин: энди пайдо бўлиши керак (лекин Канададаги “одатий замондан кейинги давр” экспериментал гуруҳи ҳаракат қилмоқда).

Голливуд қаҳрамонлари

Классик: Кларк Гейбл – “Очиғи, азизим, мен жинни эмасман”.

Замонавий: Жеймс Дин – “Яхши оиладан чиққан ёмон бола”.

Замондан кейин: Арнолд Швартсенеггер – “Хаста ла виста, азизим”.

Одатий Замондан кейин: Жонни Депп – “Ростини айтганда, самимий бўлганлардан эҳтиёт бўлиш керак; Агар уларнинг аҳмоқона иш қилишларини олдиндан айта олмасангиз”.

Секс символ

Классик: Мае Вест – “Бу қуролми ёки мени кўришдан мамнунмисиз?”

Замонавий: Мерилин Манро – “Жаноблар малла сочилиларни афзал кўришади”.

Замондан кейин: Мадонна – “Мен бойликка қизиққан қизман”.

Одатий Замондан кейин: Лаверне Сох – “Соҳталаштириш”.

Жинсий алоқа

Классик: Ҳайса коди (икки кишилиқ ётоқлар ортиқ йўқ, ўн сониядан ортиқ ўпишиш, яланғочлик йўқ).

Замонавий: Вам, Бам, раҳмат она.

Замондан кейин: киберсекс – Кириш, тизимга кириш, тизимдан чиқиш.

Одатий Замондан кейин: порнография одатий ҳолдир.

Никоҳ

Классик: моногамия.

Замонавий: кўп қисмли моногамия.

Замондан кейин: кўп қисмли, кўп, моногамия.

Одатий Замондан кейин: Ҳетеро, Ҳомо, Транс, кўп қисмли, кўплик.

Бинолар

Классик: Нью-Йорк штатидаги Эмпайр Стейт Биноси.

Замонавий: Гугенхейм музейи, Нью-Йорк.

Замондан кейин: Портманинг Бонавентуре меҳмонхонаси,
Лос-Анжелес.

Одатий Замондан кейин: Соат минораси, Макка.

Рассомлар

Классик: Пикассо.

Замонавий: Жексон Поллак.

Замондан кейин: Энди Уорхол.

Одатий Замондан кейин: Банкси.

Романлар

Классик: Фитсжералд, Буюк Гетсби.

Замонавий: Камус, Нотаниш одам.

Замондан кейин: Рушди, Тун болалари.

Одатий Замондан кейин: Уилсон, кўринмас Алиф.

ГЛОБАЛ ҒАЙРИОДДИЙЛИК

Жон А. Свини

Бандар Маҳшаҳр учун иссиқ бегона эмас. Ушбу Эроннинг шимолӣ қўшниси ёз давомида доимий равишда 450 Селцийдан юқори ҳароратни бошдан кечириши одатий ҳолдир. Аммо иссиқлик кўрсаткичлари 740 Селцийдан юқори даражани кўрсатганда, дунё миқёсида қайд этилган энг юқори иккинчи маротаба содир бўлган иссиқлик даражасига дунё эътиборини қаратди. Бир неча йиллар давомида, хабарларда экстремал ҳоллар, глобал иқлим тизимини босиб ўтиши ҳақида огоҳлантиришлар берилмоқда. Бироқ, бизга ҳаддан ташқари юқорилаши кутилганлиги айтилгани учун, тахмин қилиш ва/ёки оқибатларини юмшатиш қобилиятига эга эканлигимизни англамайди. Биз билганимиздек иқлим тизими таназзулга юз тутмоқда ва олдинги ҳудудларни хариталашга уринишлар тобора кўпроқ Сизифовда пайдо бўлмоқда.

Қандай нарсалар ғайриоддий бўлиб саналади? Бу 21-асрнинг аниқ саволлари бўлиши мумкин. 2013-йилнинг май ойида Мауна-Лоа расадхонаси атмосферадаги карбонат ангидрид миллиондан 400 қисмга юқорилагани ҳақида хабар берди. Сўнгги марта атмосферада углерод даражаси юқорилаганида, “Ер шарининг” ҳарорати ўртача 30 Сга юқорилаган ва денгиз сатҳи 5 метр ва ундан юқори даражага кўтарилган, бу инсоният йўқлигидир. Биз глобал иқлим тизимини буздик ва бу жараён давом этар экан, биз ҳаддан ташқари ғайриоддий нарсаларга дучор бўлган дунёда яшаймиз.

Глобал ғайриоддийлик, глобал исшидан фарқли бўлиб шунчаки сўз ўйинидан иборат эмас – бу тахминдир. Глобал ғалатилик “қуйидаги янги пайдо бўладиган тушунчаларга мос келади”:

- технологик тараққиёт, кўз қарамлик ва замонавийликни ошириш;
- яқинлашиб келаётган экологик ҳалокат(лар), ва
- трансмиллийликнинг одатий замондан кейинги даврдаги иштирокчиларига таъсир қилиши.

2010-йилда Тунисда кўчада сотувчилик қилган одам ўзини ёқиб юборганида, унинг оқибатлари қандай бўлишини тахмин қилиш мумкин эмас эди. Ғайриоддий ғалаён пайтида Муҳаммад Буазизи одатий замондан кейинги давр иштирокчиларининг жуда муҳим мисолидир. Тармоқли оммавий ахборот воситалари туфайли Яқин Шарқ ва Шимолий Африкадаги кўзғолонлар ёнгин каби тарқалди. Қандай қилиб бундай ўзгаришлар туфайли фикр юритишимиз мумкин? Қандай қилиб концептуал линзалар кўзга кўринмас ҳодисаларни тушунишга ёрдам беради? Ҳодисалар канчалик ғайриоддий даражада содир бўляпти?

Экотизим тушунчасининг пайдо бўлиши инсоннинг биосферадаги фаолиятини таҳлил қилишга ва янада ривожлантиришга ёрдам берди, аммо аср бошларида кўплаб мутафаккирлар сайёрамиздаги инсон томонидан бошқариладиган ўзгаришларнинг роли ва мумкин бўлган натижалари ҳақида жиддий даъволар қилишган, баъзи жараёнлар дунёни ягона, яхлит бир тизим сифатида таҳлил қилган ва бу тобора инсоният назорати остига тушиб борган. Биз “одатий” деб қабул қилган нарсалар ҳаддан ташқари кучайиб кетдики, барча экстремал ҳатти-ҳаракатларни бир муддатда қамраб олиш осон эмас. Бизнинг технологияларимиз ҳаддан ташқари кўпайди, замонавийлик экстремал сўзларни яратди, бизнинг иқтисодий тизимимиз ва жамоавий ҳатти-ҳаракатларимиз; деярли ҳар бир мафкура ҳаддан зиёд ошиб кетди.

Баъзи нарсалар иқлим ўзгариши натижасида юзага келган ғайритабиий радикал “ечимлар”ни кўриб чиқишга мажбур қилди. Баъзилар инсониятнинг юз бераётган ғайриоддийликларини енгиллаштириши мумкин бўлган ягона йўл иқлим ўзгариши ташаббуслари орқали бўлишига ишонсада, бошқалари чекланган “воситаларни ҳисобга олишади”. “Одамларнинг биомедикал ўзгартиришлар” келажакдаги экстремал ғайритабиийлик фонидида кўриниб туриши керак деган фикрга асосланиб, муаллифлар эмпатияни кучайтиришни таклиф қилмоқдалар, углеродга бой маҳсулотларни масалан: қизил гўштни фармакологик кўтара олмасликни тарғиб қилиш, ҳамда қисқа бўйли одамлар инженерияси катта миқёсдаги иқлим инженерияси ташаббусларига қараганда оқилона ва ҳавфсиздир [1].

Ғайритабиий дунёда одамлар нафақат янги таҳдидлар ҳақида ўй-ланишлари керак, балки глобал иқлим тизими таназзулга юз тутиши билан боғлиқ ҳавфларни ҳам кўзга олиши керак. Бу динамика тундра минтақасида энг аниқ кўриниб туради, у ерда абадий совуқ ҳукм суради. Олимлар “ҳавфли вируслар ер тубида ухлаб ётиши эҳтимоли”ни тан олишади, чунки тарихгача бўлган абадий музлик инфекцияни юктиришга шароит яратади. Гарчи, бундай сценарий илмий фантастика сингари кўринаётган бўлса ҳам, ҳаддан ташқари ғайриоддий нарсанинг таъсирини эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Ғайриоддий ғалаён даври бизга нимани ўргатиши мумкин: ақлга сиғмайдиган нарсалар тобора муқаррар бўлиб қолмоқда.

Қўлланилган адабиётлар

1. Гвин Даер, Иқлим Уруши: Дунёнинг ҳаддан ташқари авж олиши туфайли омон қолиш учун кураш. (Оксфорд: Олдинги нашрлар, 2011)

ШАРҚ-ҒАРБ ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРДА

Зиёуддин Сардар

ШАРҚ БУ ШАРҚ, ҒАРБ БУ ҒАРБ
ИККИСИ ҲЕЧ ҚАЧОН УЧРАШМАЙДИЛАР
ЕР ВА ОСМОН ЎРНИДАН ЖИЛМАС
ХУДОНИНГ ҲУКМИ БИЛАН [1]

Киплингнинг ёзишича Қиролича Императорнинг барча кўшинларига қараганда ҳам ғоялар кўпроқ ҳудудни эгаллаб олади ва обрўга эга бўлади. Тарих, сиёсат, иқтисодиёт ва маданиятнинг далилларига қарамай, Киплингнинг оддийлаштирилган жумласи ҳали ҳам дунёни тушунишда афзал кўрилган ёндашув бўлиб қолмоқда.

Киплингнинг сатрлари унинг бошланиши эмас. Шарқ ва Ғарб бир-биридан катта фарқ қилади ва доимий импортни англатади. Муаммо тафовутни ечиб бўлмайдиган бўшлиқ сифатида қабул қилинганлиги сабабли юзага келади: “икки нарса ҳеч қачон учрашмайдиладар”. Ушбу салбий қиймат билан шифрланган нарса кўркув, иккинчисига шубҳа, доимий ишончсизлик ва хурофот учун асосдир. Шарқ барча мураккабликлари, “жоҳил одамлари” ва хунрезликлари билан бирга Ғарбга намоён қилинмоқда.

Аммо бу зарарли иккиламчи мантиқдан ўтиб кетиш вақти келди. Шарқ ва Ғарб чегаралари ва ажратувчи чизиқлари нафақат ўзгарди, балки хиралашиб ажралмас бўлиб қолди. Бу ерда Ғарбнинг таъсири Шарққа қанча кўп бўлса, Шарқнинг Ғарбга таъсири ҳам шунча. Ғарб империализмини қўзғатган ғояларни таъсири кучли ва бу Шарқ томонидан ҳам қабул қилиниб бошқарилмоқда.

Асл ҳато ва айбни қидириш – бу шубҳаланиш, ҳарбий тайёргарлик, жамоатчилик фикрини манипуляция қилиш, икки томонлама меъёрлар ва инсоннинг долзарб эҳтиёжларига бепарво муносабатда бўлиш орқали кучсиз муҳолифат ўйинини давом эттириш усулидир. Шарқ икки томонлама қарама-қаршиликлар ахлоқини абадийлаштиришда

иштирок этган. Ғарбни зўровонлик ҳаракатлари учун айблашнинг ўзи кифоя. Шарқ бу Шарқ ва Ғарб бу Ғарб ҳаммага хизмат қилади.

Иккиламчи қарама-қаршиликлардан ўтишга бўлган ҳар қандай уришиш Шарқ ва Ғарбдаги яхшиликларни, шунингдек иккаласидаги ёмонликни ҳам ҳисобга олиши керак. Айбсиз ҳеч ким йўқлигини тан олсагина, барчамиз ўзимизнинг номукамаллигимизни яшириш учун янги усуллари топишга мажбур эканлигимизни англашимиз мумкин.

Бизни қамраб олган кўплаб муаммоларнинг ҳақиқатан ҳам глобал эканлигини кўриб чиқсак, Шарқ ва Ғарбни бирлаштириш зарурати янада кучаяди. Ушбу муаммоларнинг ҳеч бирини яқка давлатлар ҳал қила олмайди; ва улар сайёрадаги ҳар бир кишига таъсир қилади. Йигирма биринчи асрнинг биринчи ўн йилликлари бизнинг одатий замондан кейинги даврда яшаётганимизни аниқ кўрсатиб берди.

Шарқ ва Ғарб иккаласи ҳам одатий замондан кейинги даврга қарши курашиш учун янги услубларга муҳтож. Хилма-хиллик мураккабликни англашда ҳам, ҳал қилишда ҳам муҳимдир. Тартибсизлик, шахсий ва ижтимоий жавобгарлик бизнинг умумий ҳаётимиз учун муҳим аҳамиятга эга эканлигини ўргатади. Одатий замондан кейинги даврда, дунё ҳақиқатан ҳам бир неча кишининг хатти-ҳаракати билан вайрон бўлиши мумкин.

Одатий замондан кейинги давр қарама-қаршиликларнинг ўзига хос турларини биринчи ўринга олиб чиқди. Биз фақат қисман ёки етарли маълумот ёрдамида келажакни доимий ноаниқлик ҳолатида ёки умуман жаҳолатда музокара қилишимиз керак. Бу бизнинг Шарқдаги ва Ғарбдаги фарқларимизни бир четга суриб, барча иштирокчиларга тенг овоз берилган музокаралар мулоқот орқали зиддият ва мураккабликни бошқаришимиз кераклигини англатади. Зўровонлик йўли билан зиддиятлар бартараф этилмайди ва муаммолар ечилмайди. Камтарлик, жавобгарлик, масъулият, хилма-хиллик ва мулоқот кўшимча нарсалар эмас, ҳатто одатий замондан кейинги даврда омон қолиш учун зарурий шартдир.

Одатий замондан кейинги даврда Киплингнинг соддалаштирилган жумласи учун жой йўқ. Шарқ ва Ғарб ўзаро келишиб, ўзларининг анъаналари, тарихи ва жамиятлари орқали нотинч даврларда бизнинг ақл-идрокимиз ва инсонийлигимизга мос келадиган музокара-лар йўлини таклиф қилишлари керак бўлган энг яхши имкониятлардан фойдаланишлари лозим. Бизнинг замонамизнинг ўта мушкул аҳволидан чиқиб кетиш учун, бошқа жавобларга умид қилишимиздан олдин бизга янги саволлар ва янги тушунчалар керак.

Қўлланилган адабиётлар

1. Рудярд Киплинг, “Шарқ ва Ғарб балладаси” (1989) <http://www.bartleby.com/246/1129.html>.

ЕВРОПА ИТТИФОҚИНИНГ ҚАРАМА-ҚАРШИЛИКЛАРИ

Жорди Серра

Европа Иттифоқи (ЕИ) – ўз қарама-қаршиликларининг аксидир. Ушбу қарама-қаршиликлар ЕИ ҳақиқатан ҳам одатий замондан кейинги даврдаги институтга айланаётганлигини кўрсатади. Қарама-қаршиликлар Европа Иттифоқининг иқтисодий сиёсати самараси бўлиб, иттифоқни шакллантирган асосий ҳаракатлантирувчи кучдир. Аммо келажакда унинг аҳамиятини сиёсий, ижтимоий ва ҳатто маданий жиҳатлари таъминлайди.

Европа Иттифоқининг ривожланиши кўплаб шартномалар асосида қурилган. 2001-йилга қадар Иттифоқ томонидан Европа Конституцияси томонга қараб қатта қадам қўйилиши кераклиги аниқ эди. Мақсад турли хил қонун ҳужжатларини бирлаштириш ва унинг сиёсий ғайратини ошириш эди. Аммо ҳақиқат шундаки, бу давлатлар устидан назорат қилувчи ташкилот эмас, фақатгина давлатлар аъзо бўлган клубнинг асоси эди.

Европа конституцияси Европа Иттифоқига қарши бўлган биринчи қарама-қаршилик сифатида пайдо бўлди: у халқаро ташкилот сифатида қабул қилинмайди ва кўпроқ давлатлар клубига ўхшаб кетади. Очиғини айтганда, кўпинча ЕИ қўшма сиёсат юритиш учун етарли кучга эга эмас, ва давлатлар кўпинча ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун етарлича таъсир ўткази олмайдилар. Натижада, Европага муаммоларини ҳал қилиш учун таъсирли сиёсат етишмайди деган ҳулоса келиб чиқади.

Шунга қарамай, Европа Иттифоқи муваффақиятли халқаро бошқарувига мисол бўла олди: ҳеч бўлмаганда, 2008-йилдаги инқироз келиб чиққунга қадар шундай эди. Ушбу инқирознинг ўзига хос хусусияти шундаки, у тизимли ва глобалдир. Умуман олганда, молиявий инқироз ЕИ учун ҳам қийинчилик, ҳам имкониятни келтириб чиқарди. Аммо муаммо ҳал қилинмади ва имконият ўтказиб юборилди. Европа институтлари янги қаторга келганларга тежамкорликни қа-

бул этдирдилар ва қитъа аҳолисига буни ҳеч қандай шубҳасиз қабул қилишга мажбур эканликларини айтдилар.

Ажабланарлиси шундаки, бюджетни кескин қисқартириш Европа дизайнидаги чекловларни ҳисобга олган ҳолда энг изчил ечимга ўхшайди. Евро 1995-йилда белгиланган, 1999-йилда муомалага киритилган ва 2002-йилда муомаладаги тангалар ва банкноталарга айлантирилган. Бу интеграциянинг янада юкори даражасига эришиши ва Иттифоқни кучландириш учун умумий валюта қабул қилинишга сиёсий туртки бўлди; шунингдек, сиёсий ироданинг етишмаслиги метафора бўлиб қолди. Евро қўшма иқтисодий сиёсат юритиш учун етарли эмас эди ва қўшма сиёсатсиз ҳам муомалада бўла олмайди.

Шундай қилиб, Евро иккита кучли заифликдан азият чекмоқда. Биринчидан, чуқур иқтисодий шароитлар ва динамикага эга давлатлар учун умумий валютани белгилайди. Иккинчидан, уни бошқариш давлат назоратидан мутлақо мустақил бўлган Европа Марказий Банки (ЕМБ) томонидан бошқарилади. ЕМБ фақатгина бошқа банклар ўз миллий давлатларига ёрдам бериш умидида Европанинг хусусий банкларига арзон пул таклиф қила олди. Охир оқибат, тежамкорлик бюджетни қисқартириш учун ҳақиқий иқтисодий далилдан кўра кўпроқ шубҳали маънавий асосни таъминлашга уриниш каби кўринди.

Тежамкорлик иккинчи қарама-қаршиликнинг пайдо бўлишига олиб келди: капитал одамлардан олдин юряпти. Европа Иттифоқи молиявий тузумларнинг ишлашини таъминлаш дастурига миллионлаб долларларни жалб қилди, аммо уларнинг жуда оз қисми қийинчиликларга дуч келган бизнесларга ёки ипотека тўлами бор шахсларга ёрдам бермоқда. Шунга қарамай, ушбу молиялаштириш манбаи давлат маблағи, фуқароларнинг солиқлари ва охир оқибатда Уюшма аъзоларининг чўнтагидан келадиган пул эканлигини унутмайлик. Мантик, банкларнинг инқирози тизимли таъсир кўрсатар, таназзулни ва унинг оқибатларини кучайтирар эди.

Европа Иттифоқининг молиявий инқирозга қарши курашиш ҳаракатларининг якуний маҳсули унинг чегараларида чуқур қарама-қар-

шиликларни келтириб чиқарди. Хозирги пайтда Иттифоқ ичида фуқаролар ўртасида бўлиниш мавжуд; бу кутқарилган мамлакатларнинг фуқаролари ва кутқарилаётган мамлакатлар фуқаролари ўртасидадир. Ҳар бир мамлакат ичидаги ҳақиқий бўлиниш фаровон ва ёмон яшаётганлар ўртасидадир. Борган сари Европаликлар фарзандлари ва набиралари ҳеч қачон улар эга бўлган фаровонликка эриша олмайдилар деган тушунчага келишмоқдалар. Глобал миқёсда кўрсатилган бу ёрдам Евроиттифоқнинг тузуми қанчалик мўрт эканлигини аниқлади. Аммо, Иттифоқ ичида Евроиттифоқ демократик қонунийликка нисбатан иқтисодий барқарорликни қўллаб-қувватлайди деган фикрни кучайтирди.

Европа Иттифоқи трансцендентал қарор қабул қилиши керак. Унинг мақсади ўз фуқароларини бирлаштириш, Европа давлатлари ўртасида одамлар ва ишчилар оқимини тарғиб қилиш, Европа халқларини яқинлаштириш, уларнинг интеллектуал ва маданий тарихларини нишонлашми ёки банкирлар ва молиявий институтларни бойитишдан иборатми? Ҳеч бўлмаганда, Европа ҳамжамияти бу:

- Бозорми?
- Пул бирлигимми?
- Давлатнинг қурилиши тугалланмаган лойиҳасими?
- Юқоридагиларнинг барчасими? деган саволларни бериши керак

Европа Иттифоқининг келажаги ва унинг одатий замондан кейинги даврдаги аҳамияти берилган жавобга боғлиқдир. Мен ЕИни иқтисодий ўлчамлари билан чеклаш ёки иқтисодий мантиқнинг ишлашига киришишни катта хато, деб ўйлайман. Европа ҳар доим ҳудудлар, халқлар, маданиятлар ва ҳар хил келишувларга тўсиқ бўлган; у ҳеч қачон уйғунликда ишламаган ва ҳар қандай йўналишлар бўйича уни бир хил орага келтирган бирлик деб ҳисоблаш қийин. Лекин у иқтисодий бирлик сифатида ишлашга мажбур бўлса ҳам, иқтисодий хусусиятлар ЕИнинг асл моҳиятини акс эттирмайди. Уйғунлашган бирлашма сифатида унинг ҳақиқий муваффақияти бошқа жойларда ҳам мавжуддир.

Хусусан, иккита мисол ёдга олинади: ҳуқуқларни ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш. Агар биз “Ҳамжамият меъёрий ҳуқуқий базаси” деб номланувчи Европа Иттифоқининг меъёрий корпусини кўриб чиқсак, у дунёдаги энг демократик минтақани белгилаб берадиган ажойиб ҳуқуқлар комплекси эканлигини тан олишимиз мумкин. Европа Иттифоқи атроф-муҳит масалалари бўйича энг илғор қонун ҳужжатларидан бирини ишлаб чиқди. Европа комиссиясининг соғлиқни сақлаш, таълим, гендер тенглиги, меҳнат шароитлари ва озчиликларнинг ҳуқуқлари каби мавзулар бўйича ҳисоботлари бир қатор давлатларни Европа Иттифоқи тамойилларига мувофиқ равишда ўз қонунларини олдинга силжитишга мажбур қилди.

Мен Евроиттифоқ фуқароларининг аксарияти энди бурилиш даври келганини тушунишганига ишонаман. Бунга илк мисол 2014-йилда Европада бўлиб ўтган сайловлардир. Ўнг қанот партиялар ўсиб борар экан, парламент ўз тарихида илк мартаба Европага қарши вакилларнинг энг кўп фоизига эга бўлди. Ўнг томон (ва ўнг қанот) партияларнинг ечими ЕИга камроқ, ва бошқалар учун ягона манتيқий муқобил аксинча: ЕИга кўпроқ берилди.

Шунга қарамай, воқеалар иккала томон ҳам тўғри ва нотўғри эканлигини исботлади. Сурия ва бошқа мамлакатлардан келган миллионлаб қочқинлар Европага кела бошладилар. Бошида уларни очикчасига рад этдилар. Аммо рақамлар ошгани сайин эътирозлар ҳам ўсиб борди. Ушбу гуманитар инқирозни бошқариш шу пайтгача кўплаб европаликлар учун уятли иш бўлиб келган. Ҳозирги кунда жуда оз одамлар ЕИ уларнинг манфаатларини ёки эҳтиёжларини кондира олишига ишонишади; ва ажабланарлиси шундаки, кўпчилик улар учун Иттифоқда ҳеч нарса йўқ деб ўйлашади.

Танлов энди ЕИни маданиятли ва маҳобатли яқунга олиб келиш ёки унинг зиддиятларини бартараф этиб, тушуниш ва кутиш билан одатдан кейинги замондан ўтказишда эди. Биринчидан, доимий бир-бирига боғлиқ, мураккаб ва хаотик дунёда минтақавий ўлчамнинг аҳамияти ҳақида одамларнинг хабардорлигини ошириш керак. Иккинчидан, Европа Иттифоқи одатий замондан кейинги даврга мос келадиган, унинг бутун халқининг иқтисодий фаровонлиги ва

бошқарув тузилишини ҳисобга олган янги дизайнга муҳтож. Учинчидан, Европа Иттифоқи янги раҳбариятга жуда муҳтождир. Келажакда омон қолиш учун ЕИ одатий замондан кейинги даврларни бошқаришга қодир янги этик раҳбарларга муҳтож.

ФИЛЬМЛАРДАГИ ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ АМЕРИКА

С. Скотт Жордан

Асосий ўзгариш вақтида Америка киноси Бошқаларни ўзига нисбатан баҳо бериш учун фойдаланган. Урушдан олдинги классиклар афроамерикаликларнинг характерларидан фойдаланганлар. Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги кино коммунизм мавзуси томонига бурилди. Шарқшунослик тасвирлари, “араб террорчиси” мавзуси кинода ҳавф туғдурибчи омил бўлмасдан олдин 1960-1970-йилларда машҳур эди [1]. Сўнгги ўн йил ичида бир оз силжиш юз берди: энди бошқа қўркувлар бизнинг замонамиз қўркувига алмаштирилди: иқлим ўзгариши қўркуви [2]; молиявий инқироз ҳақидаги ваҳима; Интернетдаги ҳавфлар; автоматлаштириш, сунъий интеллект ва клонлаштириш ҳақида мавзулар ёритила бошлади. Ушбу замон руҳини акс этганини ҳисобга олсак, замонавий фильм ҳозирги пайтда одатий замондан кейинги даврни бошдан кечираётгани ажабланарли эмас.

Мен одатий замондан кейинги Американи акс эттирадиган иккита фильмни муҳокама қилмоқчиман, булар: Клинт Иствуднинг Америка Снайпери (2014) ва Алехандро Гонзалес Иньяриттунинг “Ревенант” (2015) фильмларидир. Афтидан, улар одатий замондан кейинги даврга бир оз ёки умуман алоқаси йўқ. Аммо биз бу фильмларда Американинг қўркуви, жоҳиллик жиҳатлари ва унинг ноаниқликларни идрок этишига аҳамият берадиган метафораларни кўра оламиз.

Америкалик Снайпер денгиз мушуги Крис Кайл ҳикоясини баён қилади – у одам ўлдириш билан машҳур эди. Американинг қаҳрамони. Клинт Эствуднинг ушбу фильми фожиали Американи кўрсатади ва унинг ҳикоясини одатий замондан кейинги Америка учун кутилмаган метафорага айланди. Фильмнинг аксарият қисмида сизда Американинг урушдан кейинги 9\11 прототипик дистопия мавзуси-ҳақида тушунча пайдо бўлади. Хулоса қилиб айтганда, Кайл,

ҳеч бўлмаганда, АҚШнинг яхши томонини кўрсатадиган метафора бўлиб қолади.

Қўшма Штатлар дунёга ҳукмронлик қилганидан бери пайдо бўлган метафора, тингловчиларга келажакдаги йўналиш траекториясини танлаш имкониятини берди. Кайл Техасни яхши кўради, куролни яхши кўради ва ковбой бўлишни истайди. Энг муҳими, у классик америкалик, суддан олдинги адолат туйғусига эга. Амалдаги метафора радикал реалист Америка психикасида мавжуд бўлган сон-саноксиз бўш метафораларга ўхшайди. Фильмда Кайл, АҚШнинг Кениядаги элчихонасини портлагани ҳақидаги хабарни томоша қиларкан, гўё у ўзининг кичик укасини бир безорининг босқини остида кўраётгандай бўлди. Фундаменталистик индивидуалликка шунчалик мойил бўлган жамият, беҳосдан уларга фақат “Америка” сўзи билан боғлиқ бўлганидагина бошқаларга нисбатан ҳамдардликни хис эта бошлайди.

Янгиликлар шарҳи янги душманга нисбатан тартибсиз кўркув ва чуқур ноаниқликни келтириб чиқаради, шунда 9/11 тушунчаси пайдо бўлади. Коммунист, Япон, Алмон, ажралиб турадиган хусусиятлари билан осонгина карикатура сифатида берилган, аммо бу аста-секинлик билан йўқ бўлиб бормоқда. Душман – соя каби, деярли ғайриинсоний. Шундай қилиб, Америка ҳам ўз инсонийлигини йўқотиши керак. Биз Кайлнинг СЕАЛ бўйича машғулотларини томоша қиламиз, бу инсониятнинг ўзига хос чизиғи бўлиши мумкин, аммо бунинг ўрнига машқ машғулоти онлайн қўлланма сифатида кўлланилмоқда. Шу тариха ҳақиқат қарор топади.

Кайлда буларнинг барчаси мужассам эди, мукамал аёл, кутилаётган фарзанд, Америка орзуси, аммо биз ўқ отиш ўйинини ёки қоғозни нишон қилиш, тирик одамларни ўлдириш учун етарли эмаслигини тушуниб борамиз. Америка дунёнинг эҳтиёжларига қалқон бўлиш учун дунёни юқоридан қузатади. “Қахрамон” тушунчаси футбол тўпи каби майдонга туширилади, олдига ва орқага тепилади, томошабинлар назарига тушади. Қрис Кайл бизнинг қахрамонимиз. Унинг қадриятларида аниқ кўрсатилган барча қарама-қаршиликлар Кайлни одатий замондан кейинги даврнинг чуқур ноаниқлигига

олиб келади. Натижада – ўзини ўзи ажратиб турадиган, эртактаги қаҳрамон пайдо бўлди, томошабинлар уни ҳам қўллаб ҳамда муваффақиятсизликка учрашидан умидвор бўлишди.

Аммо дунё энди олдингидай эмас. Одатий замондан кейинги давр қаҳрамони бунга қодир эмас, шунчаки ёмон одамни мағлуб қилиб ёки бомбани зарарсизлантириш етарли эмас. Одатий замондан кейинги давр қаҳрамони – бу энг аввало ҳамма нарсани йўлга солади. Одатий замондан кейинги давр қаҳрамони бизнинг эски тушунчаларимизни қабул қилиб, уларни синовдан ўтказди ва биз ўзимизни қайта тарбиялашимизни ёки ҳақиқий душман – ўзимиз эканлигимизни кўришни талаб қилади.

Ушбу қаҳрамонларнинг биринчиси фожиали қаҳрамонларга айланиши шубҳасиздир, чунки одатий замондан кейинги даврни билмаслик ҳалокатли синов бўлади. Баъзилар атрофимиздаги мураккаблик ва қарама-қаршиликларни қабул қилишади, бошқалари ундан ошиб кетишни кутишади, бошқалар эса улар томонидан ўлдирилади. Ушбу белгилар атрофдаги ноаниқлик туфайли йўқ қилиб юборилади; ва уларнинг имкониятлари ўзларининг жоҳилликларини қандай ҳал қилишлари билан чекланади.

Шубҳасиз, фильм одатий замондан кейинги даврда Американинг асосий муаммолари, ички қарама-қаршиликлари ва жоҳиллигини тасвирлайди. Мен Америкада яшайман, у ерда одамларга қараганда кўпроқ қурол бор, кампусда отишма одатий ҳол, ҳамда урушни экспорт қилиш ташқи сиёсатдир. Америкалик Снайпер – бизни зўравонликка ундайдиган бизнинг онгимизни ярмини акс эттирувчи кўзгудир.

Одатий замондан кейинги давр шиддатли ва ноқулай. Американинг одатий замондан кейинги давр билан қандай келишиб олишига ишора сифатида Иньяриттунинг “Ревенант” фильми келтирилган. Иньярриту бизга ушбу оғир вақтларни бошқаришдаги уринишларини кўрсатган.

Навигацияни созлаш учун фильм ҳаётнинг асосий элементи бўлган сувдан бошланади. Ундан дарахтлар, ер ва иккита одам кўринади. Ота ва ўғил. Гласс ва Хаук. Бу ерга таалукли бўлмаган бир нарса бор, уларнинг қуроллари. БАНГ! Ғайритабiiй товушлар билан саёҳатимиз бошланади.

Яқин атрофда табиат кўйнида яшайдиган эркаклар қароргоҳини кўрамыз. Эрталабки ҳаракатлар отишмадан кейин тўхтаб қолди. Жон Фитсжералд капитан Эндрю Генрига, ғайриоддий овоз келаётганини билдиради. Дахшатли нарсалари ҳар ерда яширинган. Бу ҳикоя аслида оталарга одатий замондан кейинги давр учун қўлланма бўлиб ҳисобланади. Гласснинг ота сифатида роли қизиқарли чиққан. Оддий метафора шундаки, Гласс, Американинг нотўғри сиёсий нуқтаи назари сингари, парчаланган дунёни ривожланиш томонга қараб етаклайди. Гласс туннел охиридаги ёруғликни кўра олмайди. У шунчаки яқин атрофдаги истехкомга киришга ҳаракат қилмоқда. У, бу оқ танлилар гуруҳининг отаси бўлишга мажбур, чунки уларни Ариқара қабиласининг ҳужумидан фақат у қутқара олади. Бу миссиянинг муваффақиятсизликка учраш эҳтимоли катта ва у қалъага етиб борган тақдирда ҳам нима бўлиши аниқ эмас?

Фитсжералд ҳам худди унинг сингари ота. Келинг, уни жоҳиллик отаси ва одатий замондан кейинги даврнинг ортга қолиши деб атаймиз. Фитсжералд ёш Бриджерни ўз ўғли сифатида қабул қилади ва уни асрлар охирида аста-секин парчаланадиган эски парадигмалар билан бузади. Унинг фалсафаси: ҳар ким ўзи учун, азоб-уқубатлар мутлақо кераксиз, ёлгон эса асослидир. Буларнинг ҳаммаси ноаниқлик олдида ҳеч нарса.

Капитан Генри сохта отадир. Бу худди биз ҳукуматдан ва унга аъзо турли ташкилотлар кутаётганимиз каби. Фожа шундан иборатки, иккиси ҳам тартибсизликларнинг ҳалокатли тақдири ва муқаррар қарама-қаршилиқларга дучор бўлган ҳолда мутахассислар ва жамоатчилик фикрининг устидадир. Генри ўз болаларини, одамларини қутқара олмайди. Ариқара бошлиғи капитан Генри учун ўзига хос антитезис. У ва унинг қабиласи қизини топишга ҳаракат қилади.

У ўз шахсига содиқ қолади, лекин у оқ танлиларнинг қуролларнинг қўлланишни ва уларнинг тилларини ўрганади. Унинг жаҳолатга қарши қурашиши эртанги куннинг ноаниқлигига дуч келиши мумкин бўлган барча сохта оталар учун салоҳият беради. Ушбу фильм турли хил оталик услублари ҳақида ҳикоя қилади ва одатий замондан кейинги даврда бизга қизиқарли тажриба беради. Ушбу яқинлашув қарама-қаршилик билан амалга оширилди, энг кўзга ташланадиган нарса Гласс – Гризли отаси каби ёки бу вазиятда онаси.

Менинг отамнинг айиқларга бўлган муносабатига унинг Совуқ Уруш маҳалидаги ҳаёти таъсир қилди. Советчилар. Қизиллар. Менинг ҳаётимда эса айиқлар мультфильмлардан бошланиб табиатнинг кучли символига айланди. Мен Винни Пух, Йога айиқ ва Балу билан бирга улғайдим. Кейин Вернер Гертсогнинг Гризли Мен (2005) фильми ишлаб чиқилди. Ушбу ҳужжатли фильм табиатни асраб-авайлаш ва унинг гўзаллигини ҳурмат қилиш руҳини уйғотди, аммо бизга қимматли сабоқ ҳам берди. Табиат ёввойи ва унинг атрофида юрадиганлар унинг қодаларига бўйсундилар. Айиқ – Америка ўрмонининг қироли. Хўш, нега бу нарса Инъариттунинг фильмида табиат отаси руҳи қиёфасида берилмади?

Ушбу фильмнинг фожиаси шундаки, можаро оталар орасида. Ота-ўғил сайлда бўлгани каби, ушбу танловда ғолиб бўлиш кимнинг кўпроқ севишига боғлиқ эмас, туғма оталик довураклигига ёки романтик оталик ришталари туйғуларига ҳам боғлиқ эмас. Гласс, Фитсжералд, Генрих, Арикара бошчиси ва Айиқ бу ҳикоянинг қахрамонларидир. Ушбу характерлар фақатгина уларнинг барчаси жоҳиллик ва ноаниқ келажакка яқинлашиши туфайли бирлашади. Фильмнинг сўнгги кадрларидан бирида биз тундра манзараси орқали оқаётган сув кўриниши, аммо шу онда катта қон доғи сувнинг қирғоғини гўзаллигини бузганини кўрамыз. Шамол, сув ва ёққан қор уни фильм бошланишидаги гўзалликка қайтариши мумкин. Булар одатий замондан кейинги даврнинг ютуқларидир. Ҳақиқат шунчаки эмпирик эмас, аммо иккинчи даражали акс эттиришни талаб қилади. Жоҳилият нафаси табиат шамолига таслим бўлади. Қандай қилиб Америка одатий замондан кейинги даврда яшай олади?

Қўлланилган адабиётлар

1. Метю Берштейн ва Гайлин Студлар (Едс.), Шаркнинг кўз қарашлари: Фильмдаги шарқшунослик (Лондон: И. Б. Таурис); ва Зиёуддин Сардар, Шарқшунослик. (Букингем: Очiq университетлар матбуоти) 1999.
2. Анн Каплан, Иқлим Изтироби: Дистопия фильмида ва бадиий адабиётида келажакни башорат қилиш. (Рутгерс университети матбуоти, 2015)
3. Тревор Уитток, Метафора ва Фильм. (Кембриж университети матбуоти, 1990)

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ БОШҚАРУВ

Жорди Серра

Замонавийлик ўрта асрларнинг урф-одатлари ва тузилмаларига мос келадиган янги қонуний манбаига муҳтож бўлган ҳокимиятнинг янги турига жавоб сифатида пайдо бўлди. Аммо ягона қуч манбаи бўлиши қутилган яхлит дунёнинг бу тахминлари энди кўп қутбли ва турли хил маданиятларга эга дунёда керак эмас. Замонавийлик инкироз ҳолатида; ва унинг давоми замонавийликдан кейин шунчаки “Ғарб маданиятининг янги империализми” бўлиб чиқди [1].

Бошқаришнинг анъанавий усуллари эскирмоқда; жамият бутунлай саросима ичида. Натижада, кўпчилик сиёсатга бўлган барча қизиқишни йўқотди. Ҳозирги замон руҳи нима юз бераётганини тушунишга қодир эмаслигимиздан келиб чиқадиган ноаниқлик ва хавотир ўртасидаги аралашувдир. Ҳақиқат ва фактлар ўз аҳамиятини йўқотади. Популизм одатий замондан кейинги даврнинг табиий натижасидир. Сиёсий тараққиёт биз шунчаки бардош бера олмайдиган тезликда пайдо бўлмоқда ва кўпаймоқда.

Украина мисолини кўриб чиқайлик. Ҳаммаси Киевда ҳукуматга қарши намоёишлар билан бошланди. Президент Виктор Янукович ҳукумати ҳақиқатан ҳам бузилган, аммо у демократик йўл билан сайланган. Унинг асосий жинояти шундаки, у Украинани Россия билан бирлаштирмоқчи бўлди. Ғарбнинг фикри кўра эса Украина НАТОга қўшилиши керак эди. Кўп ўтмай Киевдаги қуролли намоёишчилар ҳукумат биноларини эгаллаб олишди ва ҳукуматни ҳамда конституцияни ўзгаришни талаб қилишди. Парламент Януковични ҳокимиятдан четлатишга овоз берганида, у Россияга қочиб кетди; ва порахўрликда айбланган собиқ Бош вазир Юлия Тимошенко намоёишчиларга мурожаат қилиш учун қамоқдан чиқарилди.

Ўн йил ёки ундан олдин, эҳтимол бу иш яқун топган бўлиши мумкин эди. Ғарб қучлари бошқа кўплаб жойларда қилгани каби, Украинада ҳам ўзлари танлаган ҳукуматни ўрнатган бўлардилар. Аммо ҳокимиятнинг анъанавий тақсимланиши ва манфаатлар

иерархиясининг умумлаштирилиши қабул қилинмади. Ҳақиқатдан ҳам ҳокимият ўзгардими ёки йўқми англаб етиш қийин.

Украина ишидаги мураккаблик ва юзага келган қарама-қаршилиқларга эътибор беринг. Бу нафақат рақобатдош икки кучнинг манфаатларига боғлиқдир, Украинада 120 хил миллий озчиликлар мавжуд, ҳамда уларнинг ҳар бири ўзининг оқилона ва асоссиз талабларига эга. Қарама-қаршилиқлар кундай равшан эди. Ғарб манфаатлари биринчи даражали бўлиб, Россия манфаатларига эса аҳамият берилмади. Демократик йўл билан сайланган президентнинг ўрнини мутлақо конституцияга ва демократияга зид тарзда эгаллаб олишди. Киевдаги оломоннинг демократик талаблари қонуний деб топилди; аммо референдум ўтказилган Қрим ярим оролида яшовчи халқларнинг демократик талаблари “ноқонуний” деб топилди. Киевдаги янги ҳукуматнинг ажралмас қисми бўлган фашистлар яхши; аммо бошқа фашистлари ирқчи ваҳший деб топилдилар.

Агар сиз одатий замондан кейинги даврда сенсорли қоғозни ёқиб юборсангиз, ўзингизни ва мўлжалдаги мақсадингизни ҳам бирга ёққан бўласиз. Буни Миср мисолида яхши кўриш мумкин. Миср ҳукуматига қарши дастлабки намоёишлар Фейсбукдан бошланди ва тезда ҳокимиятни ағдаришга олиб келган тартибсиз ҳодисага айланди. Миср ҳарбийлари тартибсизликлардан фойдаландилар ва секуляристларни қўлландилар. Якуний маҳсулот: қонуний, демократик йўл билан сайланган ҳукумат, диктаторлик режим ва ҳарбий бошқарув билан алмаштирилди. “Инқилоб” инқилоб эмас эди. Секуляристлар Мисрда демократия ўрнатишдан узоқда эдилар ва уни ҳарбий тузумдаги давлатга айлантиришга муваффақ бўлдилар.

Испаниянинг одатий замондан кейинги ҳолатини кўриб чиқинг. Кўчмас мулк бизнесидаги олтин даврдан кейин уй-жой секторининг навбатдаги портлаши хаотик портлаш сифатида юз берди. Испания Европа Иттифоқидан ўзининг банк тизимини соғломлаштириш учун ёрдам сўраб мурожаат қилди. Испания бюджетининг кескин қисқаришига ва баъзи тузилиш ислохотларига дуч келди, натижада Испаниянинг ижтимоий ҳавфсизлик тизими кескин пасайиб кетди. Испанияда ишсизлик даражаси 20% дан ошиб кетди, бу даврда ка-

мида беш миллион ишсизлар пайдо бўлди. Бир неча йиллар давомида Испания сиёсати тўрт томонлама танглик туфайли ривожланишдан тўхтаб қолди.

Резолюция Испанияни васий ҳукумат билан статус-квога олиб келди. Аҳоли фақат жамият харажатларига фойда олиш билан қизиқди. Сайловда Ройнинг консерватив ҳукумати ғалаба қозонди. Консерватив ҳукумат, ўзининг айтганларига зид равишда иш тутди: улар солиқларни озайтириш ўрнига уларни оширди, ишсизлик камайиш ўрнига кўпайди. Аммо унинг асосий муаммоси иқтисодиёт эмас, балки Каталония муаммосиди эди. Каталония Испаниядан ажралиб, мустақил давлат бўлиш истагини билдирди.

Хўш, Испаниянинг Консерватив, амалдаги ва собиқ ҳукумати ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун нима қилди?

Биринчидан, у католик черковига бир нечта ижтимоий масалаларни ечишда обрўли ўринларни берди. Иккинчидан, у кўплаб демократик ҳуқуқларни олиб ташлади ёки шунчаки бекор қилди. Намойиш қилиш ҳуқуқи “Тағ қонуни” томонидан чекланди. Бу стратегия кўча митинглари ва намоийшларни маъмурий ҳуқуқбузарликларга айлантиришдан иборат эди [2]. Учинчидан, сиёсат шуни кўрсатдики, Испания ипотека кредитлари ҳақиқатан ҳам ипотека кредитлари эмас; улар истъмомол кредитлари эди. (турар жой кафолати билан) Бу ҳолда, мулкни йўқотиш, агар сотиш қиймати кредитнинг умумий миқдорини қопласа, кредитнинг муддати тугашига олиб келади, акс ҳолда олдинги эгалари қарз олган пулнинг қолган қисмини ҳам тўлаб қолишади. 2015-йилга қадар, ҳисоб-китобларга кўра, 100 000 оилани уйларида хайдаб чиқаришган. Ҳақиқий фожиа шундаки, бу одамларнинг аксарияти ишсиз ва ҳанузгача банкларга катта миқдорда қарздор.

Сиёсат одатий тўғридан-тўғри чизикли сабабнинг таъсири асосида амалга оширилади. Ҳозирги кунда ҳодисалар, кўплаб сабаб омиллари бир-бирига боғланган мураккаб тармоқнинг натижасидир; бундай ҳолларда, битта элементнинг қилган ҳаракати нафақат бефойда, балки кўпинча хавфли ҳисобланади. Одатий замондан кейинги

даврдан маънога эга бўлиши учун сиёсат квант сакрашини амалга ошириши керак.

Биз одатий замондан кейинги даврдан ҳаётий сиёсатни қандай шакллантиришни аниқ билмаймиз. Аммо бизни бошқарадиган учта асосий тамойиллар мавжуд. Биринчидан, биз ҳеч ким назорат қилмаслигини тан олишимиз керак. Шундай қилиб, сиёсатни ишлаб чиқиш турли хил истиқболларни ва рақобатдош, ҳатто қарама-қарши бўлган манфаатларни ҳисобга олиши ва жалб қилиши керак. Иккинчидан, мураккаб шароитда бошқарувчи механизмнинг ўзи ҳар тарафли бўлиши кераклигини тушунишимиз керак. Кўпчилик ва хилма-хиллик демократияларнинг барқарорлиги учун бошқарувнинг марказида бўлиши шарт. Учинчидан, ўз номига муносиб бўлган сиёсат ижобий фикрлар таъсирини ҳисобга олиши керак. Кўп сонли қутилмаган оқибатларга қандай қарши тураемиз? Хаотик тартибсизликларни қандай муҳокама қилаемиз? Бирор сиёсат натижасини тахмин қила олмасак ҳам, унинг оқибатлари ҳақида баъзи маълумотларга эга бўлишимиз керак.

Одатий замондан кейинги ҳолатнинг қийинчиликларига жавобан Одатий замондан кейинги давр динамикасини тушуниш ҳамда шунга мувофиқ ҳаракат қилиш керакдир.

Қўлланилган адабиётлар

1. Зиёуддин Сардар, Замонавийликдан кейинги ҳолат ва бошқалар. (Лондон: Плутон, 1998)
2. Ашифа Кассам, “Журналистлар Испаниянинг Сўз эркинлиги бузаётган ҳавфсизлик қонунига қарши Овropa судида курашмоқда”, Гардиан, Декабр 15, 2015, октябр 3, 2016. <https://www.theguardian.com/world/dec/15/journaliststake-fight-against-spanish-gag-law-to-european-court>

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРДАГИ ЯПОНИЯ

Скот Жордан

Японияга “одатий” деган тушунча тўғри келмайди. Япония ўнлаб йиллар давомида ички тартибсизликлар, ноаниқлик ва қарама-қаршиликлар билан курашиб келади. Япониянинг сиёсати одатий замондан кейинги даврни шошилиш равишида қабул қилиб, анъаналарни йўқ қилиш эмас, балки унинг классик элементларини жамиятга мунтазам равишда киргизиш эди. Япония сиёсати ва хатти-ҳаракатларининг экстраполяцияси мамлакатнинг одатий замондан кейинги даврда ўзини қандай бошқарганлигини кўрсатади.

Ушбу навигация тизими қандай ишлаб чиқилганлиги, ўзгариш концепциясини тушунишга ёрдам беради. Илгари, ўзгариш давлатларнинг назорат ва тартибни сақлаш борасидаги саъй-ҳаракатларини диққат билан кузатиб борган тушунча эди. Ҳозирги кунда миллий шиори бўлмаган Япония Республикаси, одатий замондан кейинги даврнинг МБҚҚни қарши олди: мураккабликлар, бетартибликлар ва қарама-қаршиликлар янги эртанги кун учун олинган муҳим қадамлардир.

Нима учун Япония одатий замондан кейинги давр учун энг яхши таёрланганлигини тушуниш учун, биз аввало мамлакатнинг тарихини ўрганишимиз керак.

Мураккабликни Рубик кубиги мисолида кўриш мумкин. Бир қарашда, барча майда квадратлар аралашган ҳолда, куб жуда мураккаб эканлиги аниқланди. Шунга қарамай, кубни ечиш мумкин бўлган нақш мавжуд бўлиб, унинг ҳар олти томонини бир хил рангга айлантиради. Аслида, Рубик кубик мураккаб эмас, хатто жуда ҳам оддий. Келинг, қоидаларни бироз ўзгартирайлик. Биринчидан сиз ўзингизни дальтоник ҳисобланг, иккинчидан кубдаги ҳар бир ўзгариш учун, бошқа автоматик ва тасодифий силжишни амалга оширинг.

Мураккаблик Япония жамиятига бегона тушунча эмас. Япониядаги хаёт ва жамият тузулмалари иерархия, садокат, ҳурмат ва маросимларнинг қатъийлиги билан чалкашиб кетган. Япония тарихи, янги ташки ва маҳаллий қадриятларни қабул қилиши билан бирга, анъанавий қадриятларини ҳам сақлаб қолган тарихдир.

Ҳар доим янги ва доимо япон стилида. Таълим муҳим аҳамиятга эга, аммо ўқув дастурига янги тушунчалар киритилади ва талабалар чет элда конгломерат таълимини олишади. Императорнинг мутлоқ бошқарув тузумини ғарбий услубдаги парламент элементлари тўлдирди, аммо бу парламент демократия ғояси билан бир қаторда одатларни ҳам ҳисобга олади. Охир оқибат, тинчсиз жамиятнинг барча элементлари йўқ бўлиб, йиллар ўтиб, “тинчлик ва бутун инсоният хавфсизлиги”га содиқ бўлган ғарбийлик тартибга хос жамиятга айланади.

Японлар Шарқ ва Ғарбнинг органик оқимида дуч келишди. Энди биз мураккаб Рубик кубикка қўшимча қатлам қўшамиз. Кубикда қилинган ҳар бир силжиш учун ҳар икки томоннинг тўққиз квадратидан бири тасодифий ўзгаради. Энди бетартиблик ушбу одатий замондан кейинги ҳолат сафсаталарни қамраб олади ва энг кичик ўзгаришлар ҳам радикал натижаларни беради. Япониядаги бетартиблик асосан ҳокимият учун кураш орқали кузатилган. Ҳокимиятга интилганлар охир-оқибат йўқ бўлиб кетадиган даҳшатли ғарбий эволюцияни кўзғатдилар. Урушдан кейинги Япония, хориж таъсирига тушди, самарадорлик ва ривожланиш каби ғояларни ўзида мужассам этди ва Япония ҳукумати томонидан каттиқ назорат остида бўлди. Сўнгги пайтларда иқтисодий устунлик ва таназзул, технологик ривожланиш ва атроф-муҳитнинг йўқ қилиниши, тинчлик ва хавфсизлиги ўртасида алоқалар таранглашмоқда.

Келинг, Рубик кубига қараб кўрайлик. Сиз қилган ҳар бир ҳаракат орқидан тасодифий ҳаракат амалга оширилади ва сиз қилган ҳар бир ҳаракат билан тасодифий квадрат рангини ўзгартириши мумкин. Кичкина квадратларнинг тасодифий ўзгариши, масалан, кубга ўнта қизил квадратни олиш имконини беради. Ушбу қарама-қаршилик ўйиннинг мақсадини бажаришга халақит беради.

Қарама-қаршиликлар урушдан кейинги парламентда яққол кўринади; бу Демократия учун энг катта муваффақиятлардан бири бўлиши керак эди.

Мамлакатда кўплаб муҳолиф партиялар мавжуд бўлса ҳам, битта аниқ ҳукмрон партия – Либерал-Демократик партия (ЛДП) мавжуд эди. Ҳозирги баҳс-бу давлат хавфсизлиги ва Япония Конституциясининг доимий ҳарбий хизматни шакллантириш ва сақлашнинг олдини олиш моддасида келтирилган қатъий мандат ўртасидаги зиддиятдир.

Ҳатто бизнес дунёсида ҳам, Япониянинг капитализмга бўлган ёндошуви Ғарб бизнеси мутахассисларига зид келади. Капитализм рақобатни кучайтиради. Япон анъаналарида рақобатни ўзгача ҳусусият деб билишмайди. Монополия Японияда ёмон нарса қатори қабул қилинмайди, агар бирон бир корхона маълум бир бозорни бошқаришга келса, японияликлар буни ҳурмат қилади ва қолган корхоналар бошқа маслакка ўтадилар. Ички рақобат деярли мавжуд эмас. Бунинг ўрнига, Япония корхоналари глобал бозорда глобал миқёсда бошқа корпорацияларга қарши рақобатлашади. Япония навигацияси режасининг учта элементи одатий замондан кейинги давр учун муҳим билимларни беради.

Биринчиси – бу оддийгина Япон парламенти. Император учун олимлар кенгаши сифатида бошланган нарса, Япониянинг чуқур илдиз отган маросимларини сақлаб қолиш учун курашаётган фуқаролик фикрга эга академикларнинг гуруҳига айланди; кўп овоздан ташкил топган бошқарувчи орган бўлди. Бошқа қонун чиқарувчи органлар зиддиятли жанжалларга мойил бўлсада, Парламент японияликларнинг энг кўп даражадаги овозини намойиш эта олди.

Япония одатий замондан кейинги даврнинг навигациясининг иккинчи элементи глобал онгга эга. Япония бу иккала таъсирни ҳам билади ва дунёнинг қолган қисмида содир бўлаётган воқеаларни унга кўрсатаётган таъсири ҳам сезади. Уларнинг сақланиб қолиниши бунга боғлиқдир.

Учинчи элемент – олдинга қарай фикрлаш. Бу жуда оддий, аммо ички ва ташқи сиёсатни мувозанатлашда ҳозирги давомий замондан ташқарига чиқиш қийин кечмоқда. Япония омон қолиш учун ўз сиёсатидан бир неча қадам олдинда юриши керак. Одатий ҳарбий кучга эга эмас мамлакат қатори, тезда йирик ҳарбий кучларга айланган ва тарихий зиддиятлари қайта тиклаган қўшни мамлакат олдида, Япония халқаро тинчлик устуворлигига аҳамият беришга мажбур. Иқтисодий қудратли давлатга айланиш халқаро бозор ва молия тўғрисидаги тасодифий тушунчани билишдан кўра купрок нарсани талаб қилади.

Одатий замондан кейинги давр феномени тобора равшан бўлиб борган сари, япон қарор қабул қилувчиларининг ўз давлат сиёсатини қандай шакллантиришлари ва тобора аниқланмаган глобал муҳитга мослашишлари қизиқ бўлмоқда. Тасодифан янги Рубик кубини ечиб бўлмайди, лекин ундан биз ўзимиз ҳақида ва бу сайёрада қандай юришимиз кераклиги ҳақида кўп нарсаларни билиб олишимиз мумкин.

ҲАЁТ ВА ИШЛАР

Диний тахтларнинг ўйини

С. Скот Жордан

Сизнинг ўзингизни мен эса ўзимни фикримга эгаман. Токи сени ўлдиришни танлаганимгача. Биз тинч асрда яшайпмиз деб ўйлаймиз, лекин Худо ҳамма жойдадир. Қарор қабул қилиш устидан ҳокимият Худога берилган. Нима учун ёшлар насронийлик, евангелистик оқимларига жуда кўп қўшилиб кетмоқдалар ёки Ироқ ва Шом Ислом Давлати (ИШИД) ва бошқа шу каби радикал диний экстремистик гуруҳларни ҳозирги кунда кенг тарқалаётганига ҳайрон бўлмоқдамиз.

Жорж Р. Мартиннинг “Олов ва музлар қўшиғи” номли китоблар сериясининг асосида яратилган, НВОнинг “Тахтлар ўйини” [1] деб номланган машҳур сериалида, ҳақиқий дунёдаги мавжуд динни ҳурмат қилади ва ўрганади. Бу билан у бизга дунёемизнинг динларнинг ўзаро таъсирини ва уларда юзага келадиган қарама-қаршиликларни ақл билан бирлаштиришни кўрсатади.

“Ўлик ҳеч қачон ўлмайди” деб номланган эпизода Тирион Ланнистер, Вестерос қиролига топишмоқ айтади. “Бир хонада учта буюк киши, подшоҳ, руҳоний ва бой одам ўтиради. Уларнинг ўртасида оддий қилич турарди. Ҳар бир буюк инсон қилични сотишни ва бошқасини ўлдиришни таклиф қилади. Ким яшайди? Ким ўлади?” Варис, Тирионнинг сукутидан сўнг саволга ўзининг оқилона сабоғи билан жавоб беради: “Кучлар – унга ишонган одамларда бўлади. Бу девордаги соя ҳийласи кабидир, энг кичкина одам ҳам деворга жуда катта соя ташлай олади”.

Варис, еттита подшоҳликнинг одатий замондан кейинги ҳолатини тушунтириб берди, шунинг билан бирга ҳозирги замон дини ҳақида ҳаётини тасаввур ҳам берди. Аммо ғайриоддий бир нарса юз берди: ижтимоий тармоқлар, 24 соат янгиликлар каналлари ва тезкор мулоқотнинг бошқа шакллари туфайли кичкина одамлар энди ҳақиқатан ҳам катта, глобал, сояларни ташлайдилар.

Масалан, хурматли Фред Фелпс ва унинг Вестборо Баптист черкови (ВБЧ) деб номланувчи гуруҳини олайлик. Улар ҳарбий хизматчиларнинг дафн маросимларига ва ЛГБТ жамоаларига қарши норозилик намойишлари билан машҳур. Фелп вафот этган пайтда бу черков аъзоларининг сони 40 кишига етган [2]. Фелпс нафақат Американинг балки дунё эътиборини жамлашга ҳам муваффақ бўлди ва шу тариқа улкан кучни ривожлантирди.

Флорида штатида жойлашган, Гейнесвилдаги Дов Ворлд Оутрич марказининг пастори Терри Жоунс яна бир мисол бўла олади. У кўплаган исломга қарши христианлардан бири бўлиб, бир куни Куронни ёқиб юбораман деб жар солди [3]. Сони йигирмадан ошмаган издошлари бўлган Жонснинг хатти-ҳаракатларини алоқа технологиялари орқали тезлик билан глобал ҳодисага айланди. Жоунс Куронни ёқиб юбормади ва унинг бу ҳаракатни амалга ошириш нияти борлиги ҳам аниқ эмас эди.

Биз бунда оддий парадигма ўзгариши эмас, балки динларда нима ва нима одатий эмаслигини тубдан қайта қуриш гувоҳи бўламиз. Одатда экстремист, том маънода ақидапараст, пуритан ва зўравон тарафдорларнинг тарқалиши кенгайиб борди: ва бу глобал миқёсда юз берди.

Ажабланарлиси шундаки, биз доимо виртуал жамиятлар билан алоқада бўлиб турамиз, ҳақиқий жамиятлар деярли йўқ бўлиб кетишди. Бир-бирлари билан юзма-юз суҳбатлашиш ўрнига, одамлар тобора кўпроқ смс, Фейсбук, Твиттер ва бошқа ижтимоий медиа платформалари орқали мулоқот қилишни афзал кўришмоқда. Ёшлар тобора бегоналашмоқда. Маънога эга бўлмаган асрда улар ўзларининг кўпроқ бегоналаштирилган ва ноаниқ ҳаётларидан маъно изламоқдалар.

Сўнгги сарлавҳалар “Исломий давлат” сафига қўшилаётган ёшлар билан тўлдирилган. Бу кўп юз берган ходисадир. Бу глобал миқёсдадир. Бу бизнинг одатий замондан кейинги давримизнинг ўзига хос маҳсулидир, бу ерда одамлар онгидаги Худони ўрнини фақат бир кизиқарли нарса билан тўлдириш мумкин.

Ханс Кунг [4], Талал Асад [5] ва Карен Армстронг [6] нинг таҳли-ли шундан далолат берадики, дин кўпинча ғайритабиий эътикод сифатида намоён бўлади: нафақат ғайритабиий нарсаларга бўлган ишонч, балки одамларнинг мутлоқ Ҳақиқатни тан олишига бўлган ишончдир. Дин имон чегараларидан ташқарига чиқади ва қарор қабул қилиш жараёнига айланади; муқаррар равишда сиёсат, илм-фан, давлат ва дунёвийлик каби қарорлар қабул қилиш жараёнларига зид келади. Энди дин мўминлар учун ягона ишонч манбаига айланади. Динга ҳужум қилиш Ўзига қилинган ҳужум сифатида қабул қилинади, жамиятда диний тамойиллардан воз кечиш Ўзини йўқотиш сифатида қаралади. Ўзини йўқотиш хисси эса ҳавfli ҳисдир.

Одатий замондан кейинги даврда бу ҳодисанинг сони кўп маротабага ошади: йўқолиб бораётган Мен тушунчасининг цикли, ўзи ҳақида ижтимоий медиаларда чексиз равишда твиттерда баёнот қилиб трендларнинг чегараларни бузиб, назоратдан чиқиб кетгунга қадар айланиб юради. Одамларни бирлаштириш учун ишлаб чиқилган платформа бизни фақат бир-биримиздан ажратиш учун бирлаштиради ва бу жараёнда Ўзлимизни йўқ қилади.

Одатий замондан кейинги даврда баъзи одамларнинг хатти-ҳаракатлари сохта стереотиплар ва ҳаёлпарастларнинг бепарволик сахналари ўйинига қўшилиб кетади. Шунга қарамай, шахсларнинг ўзлари ҳам алоҳида ғумбак ичида мавжуд бўлишлари мумкин: фақат ўзларининг қарашларини акс эттирадиган ва режаларини сичқончани бир босиш орқали амалга ошириш учун зарур бўлган барча кўникмаларни ва жиҳозларни олишлари мумкин. Шундай қилиб, сиз мавжуд бўлган одатий ҳолга эгасиз: дунё сизда, ҳамма сингари сизга ишонадиган, сиз каби ўйлайдиган, сизга ўхшаган ва сиз каби бўлишни хоҳлайдиган таассурот қолдирадиган қилиб яратилган. Агар сиз мўмин бўлсангиз, бу Худонинг иродаси деган хулосага келиш учун кичик бир қадамдир. Худо сиздан буни қилишингизни хоҳлайди.

Одатий замондан кейинги даврда диний ва маънавий нарсаларга мойил бўлган одамларда ночорлик хисси пайдо бўлади. Хислар етарли бўлмаган дунёда, маъно йўқолади. Аммо бизнинг маънога

бўлган иштиёқимиз ошади ва биз уни қаердан кидирсак ўша ердан топамиз. Эътиқодлар кўпинча шахсият ва маънони англатади. Ўзини кимлигини аниқлашга уриниш, асл хисларга эга бўлиш ва бир маънони англатишдан узоқ бўлиб, аслида бегоналашишни кучайтиради.

Ҳақиқий диний ҳамда маънавий қадриятларга эга одамлар ва жамиятларга ҳеч қачон эҳтиёж бўлмаган. Одатий Замондан кейинги даврдаги кўплаб қарама-қаршиликлар эски услубдаги камтарлик, сабр-тоқат, севги, раҳм-шафқат ва мурасага эришишни талаб қилади. Мен диннинг мақсади ўз-ўзига ишончни абадийлаштириш эмас, балки бошқаларга севги, раҳм-шафқат кўрсатиш деб ўйлайман. Одатий Замондан кейинги даврнинг хилма-хиллиги бошқалар ва биз учун қанчалик муҳимлигини тан олиш орқали бошқарилиши мумкин. Авваламбор, дин жоҳилликни барча турларига қарши туриши керак ва ноаниқликни таҳдид сифатида эмас, балки ҳаёлдаги келажакни шакллантириш учун имконият сифатида кўриши керак.

Данияда ўтказилган “террористни кучоқлаш” деб номланган ташаббусда гўзал некбинлик мавжуд, фуқаролар ИШИДга қўшилиш учун Сурияга қочиб кетган ёшларни қайта қабул қилишади ва қайтадан ҳаётга қайтишига ёрдам беришади [7].

Одатий замондан кейинги даврлар сизнинг танлаган диний матнларингиздан ибора келтирган ҳарфлар каби белгилар яратди. Биз Вариснинг жумбоғига қайтамиз яъни ким яшайди ва ким ўлади, дея ўйланамиз. Биз сизга бу саволни беришга мажбурмиз: келажакда ҳокимият қаерда туришини хоҳлаймиз?

Қўлланилган адабиётлар

1. Жорж Р. Мартин, Тахтлар ўйини (Муз ва олов қўшиғи, китоб), (Нью-Йорк: Харпер Воягер, 2014); Ҳом Бокс Оффис, Нью-Йорк, 2012.
2. Мишел Паулсон, “Фред Фелпс, ҳарбий дафн маросимларини нишонга олган анти-гей воизи 84-ёшида вафот этди”, Нью-Йорк Таймс, 20-Март, 2014.
3. Пол Харрис ва Пол Галлагҳер, “Терри Жоунс Афғонистонда Куръонни ёқиш билан боғлиқ қотилликларга қарамай итоат қилмади”, Гардиан, Апрель 2, 2011.
4. Ханс Кунг, учинчи минг йилликнинг теологияси: экуменик нуқтаи назар. Таржима қилган: Питер Хайнг. (Нью-Йорк: Даблдей, 1988)
5. Талал Асад, диннинг насабномаси: насронийликда куч-қувватнинг интизоми, сабаблари ва Ислом (Балтимор, МД: Жонс Хопкинс университети матбуоти, 1993), б. 2-27.
6. Карен Армстронг, буюк ўзгариш: диний урф-одатларимизнинг бошланиши (Нью-Йорк: Тасодифий уй, 2006), б. 3-48.
7. Ҳанна Росин, “Дания шаҳарчаси ёш мусулмонларга ИШИДдан юз ўгиришга қандай ёрдам берган” МОР NPR. 15-Июл, 2016.

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРДАГИ ИСЛОМИЙ КЕЛАЖАК

Зиёуддин Сардар

Муқаддима

Бугунги исломий маъруза, аксарият ҳолларда келажакдаги эркин ҳудуддир. Келажак – ҳар бир мусулмонни қизиқтирадиган мавзудир. Аммо келажак мавзуси мусулмон доираларда деярли кўтарилмайди.

Нега бундай? Ислом ва мусулмон жамиятларининг келажаги тўғрисида бирон бир илмий иш олиб бориш мумкин эмас. Сарлавҳада “келажак” сўзи учрайдиган баъзи китоблар мавжуд. Аммо бу ерда “келажак” атамаси кўшимчадир; “келажак” – бу кашфиёт ва ўрганиш соҳасининг ривожланган ва мураккаб соҳаси қатори тан олинмайди.

Ушбу номга мос келадиган китоб учун Вилфрид Скавен Блунтнинг “Исломнинг келажаги” нашрига мурожаат қилишимиз керак [1]. Блунт мусулмон жамиятларидаги баъзи бир тенденциялардан хавотирда эди; ва булар маълум бир келажакка ишора қилмоқда. Блунт келажакка асосланган таҳлилнинг асосий таркибий қисмларини намойиш этади. Гап ўзгаришни тушуниш ва ўзгариш тезлигини англатади. Гап тенденцияларни тушуниш ва уларнинг келажаги қандай бўлишини кўриш учун уларни экстраполяция қилиш ҳақида кетмоқда. Гап келгусида келажакка ёрдам берадиган сиёсатни шакллантириш ва ҳозирги даврда ҳаракат қилиш ҳақида бўлади [2]. Блунт яна бир муҳим нарсани таъкидлайди: агар мусулмонлар ўзларининг келажагини ўйлаш ва шакллантириш билан шуғулланмасалар, бошқалар буни улар учун бажонидил қилишади [3].

Ҳозирги таназзулдан чиқишнинг ягона йўли – бу келажак ҳақида узоқ муддатли нуқтаи назар билан жиддий ўй юритмоқдир. Биз орзу қилган келажакка йўлни белгилашимиз, ўзгаришни бошқариш ва олдиндан сезиш ҳақида тушунчаларни ишлаб чиқишимиз ҳамда керакли мақсадларимизга эришиш учун мунтазам равишда

ишлашимиз керак. Энг муҳими, биз ақл-идрок жасорат ва тасаввурга эга бўлишимиз, тасаввур қилишнинг иложи бўлмаган нарсани ҳам тасаввур қилиш, илгари биддият сифатида кўрилган ёки фақат четларда мавжуд бўлган ғояларни ишлаб чиқиш ва келгуси ўн йилликларда, асрларда мусулмон бўлиш нимани англашишни муқобил усулларини тасаввур қилиш керак.

Бошқача қилиб айтганда, биз келажакдаги жонли онгни ривожлантиришимиз керак.

Келажакни аниқлаш

“Келажак онги” деганда мен нимани тушунаман? Мен тез ўзгаришни қадрлашни, жуда узоқ келажакка қараб борадиган салоҳиятини ва ҳавф-ҳатарларни англашни ҳамда орзу қилинган келажакни шакллантиришни тушунаман.

Келажак ҳақида ўйлаш кўрқинчли. Келажак номаълум; ва аксарият мусулмон анъаналарида асосан “Аллоҳнинг иродаси” деб тушунилади. Қийинчилик, келажак чиндан ҳам мавжуд эмаслиги билан янада мураккаблашади: келажак келганга қадар ҳар доим вақт бор. Аммо ҳақиқатдан ҳам мавжуд эмаслиги учун, биз уни ўргана олмаймиз, у ҳақидаги ғояларни, тасвирларни ва метафораларни ишлаб чиқа олмаймиз ва унинг йўналишини тушунишга ва шакллантиришга ҳаракат қила олмаймиз дегани эмас. Келажак тутиб бўлмайдиган ва ноаниқ бўлиши мумкин, аммо бу биз уни бошқара олмаймиз дегани эмас.

Қандай қилиб биз ҳозирги замондан йигирма ёки қирқ йил ўтиб, икки ёки ундан ортиқ авлоддан кейинги мусулмон жамиятларининг келажagini фаол равишда шакллантиришимиз мумкин?

Бизга иккита зарур восита керак. Биз тушунчага, тасаввурга эга бўлишимиз керак ёки агар нарсалар аввалгидек давом этса, бизни қандай келажак кутмоқда. Яъни бизга ташқи кўриниш, қараш, муқобил имкониятлар керак: биз хоҳлаган ва истаган келажак. Иккаласи ҳам ижодкорлик ва тасаввурни талаб қилади; ва ҳар бир ёндашув устида ишлаш учун турли хил усуллар мавжуд.

Ўтмишнинг излари

Бизнинг келажакимиз ҳам аجدодларимиз ўтмишда қабул қилган қарорларининг самарасидир. Барча жамиятларда ўзларининг шахсиятини шакллантирадиган анъаналар сифатида тасвирланган жонли тарихлар мавжуд. Шахсиятсиз келажак келажак эмас. Бироқ, бизнинг барча тарихимиз келажакка боғлиқ эмас.

“Ислом бу ҳаётнинг тўлиқ усули” деган ғояни ҳам инобатга олинг. Баёнолда ахлоқ, одоб, қонунчилик, бошқарувнинг барча масалалари ҳақиқатан ҳам инсонга тегишли экани таъкидланади ва бу тарихда исботланган. Агар бу шундай бўлган бўлса, ахлоқий эволюция, қонунчиликдаги ўзгаришлар ва инсон тафаккурининг бошқа муҳим соҳалари тўхтаб қолди. Улар (биз) мусулмон жамиятлари асрлар давомида бир исталмаган келажакдан иккинчисига ўтаётганлиги учун жавобгармиз; ва ўзимиз учун ҳаётий ва янада самарали келажакни шакллантириш учун бу энг жиддий таҳдиддир.

Мусулмон тарихи келажакка бир неча муқобилларни очиб берадиган озодлик салоҳиятига эга тушунчалар билан тўлдирилган. Эҳтимол, ҳозирги ва келажак билан доимий алоқани ўз ичига оладиган энг фаол фикр, одатда “мустақил фикрлаш” деб таржима қилинган ижтиҳоддир. Шубҳасиз, мулоҳаза қилиш бу бир марта ва умуман амалга ошириладиган нарса эмас; ва фикрлаш кўпинча янги нарсаларга олиб келади. Бу мумкин, эҳтимол ва орзу қилинган келажак ҳақида дадил ҳаёл қурмоқ деганидир.

Шунингдек, Муҳаммад пайғамбарнинг ҳаётида келажак ҳақида ҳабардорликни кўришимиз мумкин. Масалан, у дароҳтларни кесишни ва шаҳарлар атрофидаги ўрмонзорларда ёввойи ҳайвонларни овлашни тақиқлади, чунки улар одамлар ва ҳайвонларга ризқ-рўз бериб, шаҳарларни яшил тўсиқ билан ҳимоя қилган. Ҳижрат пухта режалаштирилган ва унинг учун йўл бир неча ой давомида мунтазам равишда тозаланган. Пайғамбар унга қарши кўтариладиган Қурайш қўзғолонини олдиндан кўра билди. Урушдан бир неча ой олдин Пайғамбар (с.а.в) шаҳар атрофида хандақ қазий орқали Мадина ҳимоя қилишга тайёрландилар ва шу тариқа катта тўқнашувнинг олдини олди. Мен Ислом фақат келажакка йўналтирилган;

ва имонлилар ўзларининг келажagini фаол равишда шакллантиришлари керак деган фикрга қўшилмайман.

Ҳозирги вазият ҳақида

Тарихдаги бу лаҳза-ҳозир-бугунки кундир; чунки бу бизнинг келажагимизни белгилашда катта аҳамиятга эга. Аммо бугунки кун ўзгарувчандир. Дарҳақиқат, ҳозирги кун ўзгармоқда. Шундай қилиб, биз ҳозирги замоннинг динамик, ўзгарувчан ва доимий равишда янги унсурлар ва вазиятларни ўз ичига олган ҳолда кўришимиз керак. Барқарор келажакни шакллантиришда эътиборга олиш керак бўлган бешта алоҳида элемент мавжуд.

Биринчидан: глобаллашган дунёда яшаётганимиз равшан ҳақиқат. Иккинчиси: биз ҳозир дуч келган муаммолар оддий эмас. Учинчидан: биз доимо бетартибликка ёнма-ён юрамиз [4]. Тўртинчидан: бугунги кун қарама-қаршилиқларга тўла ва улар ечилиши мумкин эмас; улар фақат кўпайиши мумкин. Бешинчиси: ноаниқлик одатий ҳол ҳисобланади [5]. Бошқа вариантлар ҳам бор: мумкин бўлган келажак, биз тасаввур қилишимиз мумкин бўлган турли хил имкониятларнинг бирикмасидир; ўринли келажаклар, яъни биз ҳозирги шароитлар ва тарихий ҳолатни ҳисобга олган ҳолда, уларни амалга ошириш эҳтимоли юқори бўлган келажакни аниқлаймиз; биз истган ва тўғри бўлган келажакни.

Келажакка тайёргарлик

Айтайлик, биз мусулмонлардан тасодифий танлов орқали ўз жамиятлари учун қандай келажак ҳақида ўйлашларини сўрашимиз керак эди. Уларнинг аксарияти, фарзандлари соғлом ва гуллаб-яшнайдиган, турли динларга мансуб ёки умуман динга мансуб эмас, одамлар тинч-осойишта яшашлари мумкин бўлган тинч жамиятда, мазҳаблар ва фуқаролик низоларидан, зўравонлик ва терроризмдан, қийноқ ва шафқатсизликдан ҳоли келажакни хоҳлашлари шубҳасиздир.

Бизга олдинга силжиш учун янги бир таянч керак. Бу биздан инсониятни исломий нуқтаи назар билан фикрлашга қайтаришимизни талаб қилади. Балки Пайғамбар инсон сифатида қаралмайди. Аммо

Қуръонда ёзилганларга қарши, ҳар бир ҳаракати мукамал бўлган инсон сифатида, дақиқалар тафсилотларига кўчирилади. Муаммо шундаки, агар ҳамма нарса Худо томонидан берилган бўлса, одамнинг саъй – ҳаракатлари ва ҳаёллари учун ҳеч қандай рол қолмайди. Мўминларнинг кун жадвали йўқ. Диний тафаккур ва ахлоқий ривожланишнинг механизмлари йўқ, бизнинг замонамиз учун янги одоб-ахлоқ қоидаларини қуриш имкони ҳам йўқ бўлади.

Энг қизиғи, “Ислом” билан жуда қизикқан ва кўксига урган, “Исломни ҳимоя қилиш” ва “Ислом шариати” ҳақида баланд овозда бақирган, кимлигини сиёсатлаштиришни ва уни аниқ ва равшан (ниқобда, ҳижобда ёки соқолларининг узунлиги билан ифода этган) одамлар Ислом ва унинг келажагига энг катта таҳдидирлар.

Истиқболли ва мақбул келажакка тайёрланиш ва яратиш учун иккита шарт мавжуд. Биринчидан, мусулмонлар бошқалардан устун қўядиган мақсад: турли хилдаги жамият ва бутун дунёда ягона ҳақиқатни ўрнатиш. Иккинчидан, биз тарихда шариат – нотўғри одамнинг тузилиши эканлигини англашимиз керак.

Кода

Ислом ва мусулмон жамиятлари учун афзал ва муносиб келажакни кидириб топишда биз келажакни барча мавжуд ва алоҳида имкониятларга очиқ бўлишини таъминлашимиз керак. Биз ўзгаришни кутмаймиз; лекин фаол равишда нарсаларни ўзгартирамиз ва шу йўл билан тарихни яратамиз.

Ислом нуқтаи назаридан келажак ҳақида ўйлашнинг энг катта муаммоси мос тилнинг йўқлигидир. Тил алоқа воситасидир; шунингдек, омон қолиш учун зарур бўлган ижтимоий ва маданий эҳтиёжлар муҳокама қилинадиган воситадир. Шундай қилиб, келажакда онг билан исломий фикрларни уйғотиш ва бизни орқага эмас, олдинга қараб туртишга ундовчи тилни ривожлантириш зарурати пайдо бўлди.

Қўлланилган адабиётлар

1. Вилфред Свен Блунт, Исломнинг келажаги (Лондон, 1982); Синд Сагар академияси томонидан chop этилган, Лахор, 1975. Барча цитаталар ушбу нашрдан олинган.
2. Зиёуддин Сардар, Келажак: Барча масалалар (Лондон: Ходдер, 2013) келажакни қандай ўрганишимиз ҳақида умумий маълумот учун.
3. Келажакни қандай мустамлака қилиш мумкинлиги тўғрисида кўпроқ маълумот олиш учун Ричард А. Слаулнинг “Келажакни ранглаштириш: келажакни ўрганишдаги бошқа ўлчовлар”, “Фючерс”, 26 (6) 1993 ва “Бошқа келажак: Ғарбий бўлмаган маданиятлар” китобларига қаранг. (муҳаррир), Келажакни ўрганиш бўйича билимлар базаси: йўналишлар ва истиқболлар (уч том), ДДМ Медиа Групп/Футурес Студия Сентер, 1994, Ҳавтхорн, Викториа, 1996; ва Зиёуддин Сардар, “Барчамизнинг келажакимизни қутқариш: келажак тадқиқотларининг келажаги”. (Лондон: Адамантин Пресс; Вестпорт, СТ: Пергер нашр, 1998)
4. “Хаоснинг четида” нима бўлишини тахлилий изоҳлаш учун, Зиёуддин Сардарнинг, Хаос билан таништириш (Камбридж: Айкон Букс, 1998)га қаранг, шунингдек “Қандай бетартиблик? Қандай мувофиқлик? Мика Маннермаа, “Мен дарёнинг нариги қирғоғидан чақирдим” Сохаил Инаятуллоҳ ва Рик Слаугхтер (бизнинг келажакимиздаги уйғунлик ва бетартиблик: қарашлар, воситалар, ҳаракатлар (Турку: Финляндия келажак тадқиқот маркази, 1994) ва “Забт этиш, хаос, мураккаблик: Замонавий ва замонавийликдан кейинги фаннинг бошқа йўналишлари, Фючерс” 26 (6), б. 665-682. (Июль / Август, 1994)
5. Габриеле Баммер ва Майкл Смитсонга (Ед.) Ноаниклик ва ҳавф: Кўп йўналишли истиқболлар. (Лондон: Эартскан, 2008)

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ДАВРДАГИ ФАН ВА ОЛИМЛАР

Жером Р. Раветс

Маълумки, янги ахборот технологиялари турли соҳаларда инқилобий амалиёт бўлиб ҳисобланади. Тадқиқот фанларининг кўплаб соҳалардаги ўрни ўсмоқда ва ҳатто ўзгартирилмоқда. Янги ишланмалар муҳимдир, аммо бунинг учун фаннинг “янги шакллари”ни келтириб чиқариш шарт эмас. Бу ерда биз уларни кўриб чиққанимизда ажаблантирадиган ва ташвишга соладиган, яъни тез ўзгаришни давом эттириш учун ўз кучига эга бўлган амалиёт ва тузилмаларни кўриб чиқамиз.

Тарихий маълумотлар

Ярим аср илгари олимлар орасида нарсалар ўзгарганлиги ҳақида хабарлар пайдо бўлди. Фаннинг ҳозирги ҳолати жуда тез ўзгарувчандир. Ушбу олдинги даврда фаннинг ўзгарувчанлиги, ўз-ўзини англаши фаннинг ижтимоий-техник тузумининг интеллектуал ва моддий жиҳатлари бир-бирига чуқур таъсир кўрсатишини эслатиб туради.

Илм-фан бир неча жиҳатдан “саноатлашди”: умумий миқёсда, алоҳида корхоналар миқёсида ва ҳар доим яқин алоқада бўлган саноатда. Шунингдек, у “бирлаштирилган” [1] бўлиб, давлат ишларида турли хил усуллар билан киргизилди. Баъзи бир соддадил олимлар, мижозлар “сиёсат асосидаги далилларни” сўрашганда, улардан “ҳақиқатни ҳокимият билан гапириш”ни талаб қилинмоқдалар деб ишонишди. Кенг жамоатчиликка бўлган муносабатларда, ҳозирда фойда келтирадиган саноат билан боғлиқ бўлган тадқиқотларнинг манипуляциялари ва бузилишлари, вазирликлар ва давлат идораларининг кам аҳамиятли, аммо тенг даражада муҳим амалиётда акс эттирилган.

Илмий фаолиятнинг тузилмалари

“Олим”нинг кашфиёт қилиб, уни “жамиятга” эълон қилаётгани ҳақидаги эски тасаввур ҳозирги кунда жуда оддийлаштирилган. Биринчидан, тадқиқот билан шуғулланиш ёки уни қўллаб-қувватлаш

учун мумкин бўлган турткилар турлича. Бу бошланғич қизиқувчанлик, аммо фан сиёсат билан боғлиқ бўлган мунозараларга олиб келадиган мураккаблик ва чалкашликларни тушунтирадиган кўп босқичли циклнинг биринчи қадамидир.

Бизнинг ҳозирги ҳавотирларимиздан ташқари, фанда сифат, ҳақиқатнинг ўрнини илмий самарали қўлланма сифатида эгаллади. Бу ахлоқий мажбуриятни талаб қилади, унга ҳар қандай институт юқори даражада риоя қилиши керак. Агар бу мавжуд бўлмаса, порахўрлик ва фойдасиз тадқиқотлар юзага келади.

Шахслар

Сиёсат билан боғлиқ илм-фан сиёсатчилари, илмий маслаҳатчилар ва экспертлар дастлабки босқичларда кўпроқ тажрибага эга бўлса, тезроқ амалга ошади деган эътироф кучаймоқда. Фуқароларнинг иштироки тобора кўпроқ зарур ва фойдали деб қабул қилинмоқда. Анъанавий илмий изланишларда ҳаваскорларнинг ўз ҳиссаларини қўшиши анчадан бери давом этиб келмоқда, аммо яқинда улар қуйи мавқега эга бўлган ёрдамчилар ролига ўтишди. Лекин янада фаол иштирок этиш доимо ривожланиб бормоқда. Натижада “олим” мақоми аста-секин йўқолиб бормоқда.

Жараёнлар

Турли хил эрозия ёки демократлаштириш деб қараладиган тушунчалар ўзгариш жараёни тартибларига таъсир қилади. Узок вақт давомида илмий услубга умумий эътиқод мавжуд эди, бу усуллар ўз муаммоларини ҳал этиш учун фандан тўғри ечим олишга етарли эди. Билим ва сиёсатдаги ноаниқлик, сўнгра мураккабликни ошиши билан, бу туртки берувчи ишонч аста-секин мантиқийликни йўқотди. Мантиқан тўғри бўлмаган усулни белгилашнинг иложи йўқлиги қийинчиликка олиб келди. Моделларга келсак, энг яхшиси классик: “барча моделлар нотўғри; баъзилари фойдали”. Илмий ҳамжамиятларда бу муаммолар ҳақида кўпроқ маълумот борга ўхшайди; ва бу бир вақтнинг ўзида рағбатлантирувчи ислохотнинг тесқари таъсирини кўрсатиши мумкин, ҳамда цинизмни кучайтиради.

Мулк

Олдинги даврда мулкнинг ижтимоий муносабатлари катта тезлик билан ўзгармаган; анъанавий “жамоат билимлари”ни “корпоратив ноу-хау” деган тушунчага аста секинлик билан алмашуви юз берди. Аммо яқинда интеллектуал мулкни бошқаришда чуқур парадоксал ҳолат эътироф этилди. Сўнги пайтларда тадқиқот учун зарур бўлган турли хил билим ва техникани ўраб турган мулк ҳуқуқи чигаллашуви соҳанинг ривожланиши жиддий равишда бузаётганлиги ҳақида огоҳлантиради.

Оммавийлик

Илм-фаннинг асоси маълумотлардир ва инновациялар оммавийлик босқичида янада жадал ривожланмоқда. Илм-фаннинг ўзини-ўзи англашининг аҳамиятли томони шундаки, ошкораликнинг шошилинч ва чуқур муаммоли сиёсий иқтисод бўлганлиги тўсатдан кашф этилган. Илмий нашр бепул эмас, арзон ҳам эмас. Рақамли асрда ижодий соҳаларга зарар етказган харажатлар ва компенсация муаммолари фавқулодда фанга кириб келди. Рақамли нашр туфайли, доимий равишда олиб бориладиган сўров энди коммунал диалог ва ривожланишнинг доимий оқимининг марказига айланиши мумкин, бунда қулайлик сифатида “маҳсулот” вақтинча кристалланиши мумкин.

Сифат текшируви

Сифатни таъминлаш циклига янги технологияларнинг таъсири ҳар қандай бўлса ҳам драматикдир. Анъанага кўра фаннинг сифатини таъминлаш тизимлари асосан норасмий ва кўп жиҳатдан махфий тарзда амалга оширилган. Википедия кўрсатганидек, барча таҳририй жараёнлар қулай ва ошкора бўлиши мумкин. Нимага ёпиқ институт бўлган, унинг ишини жамоатчилик диққат билан ўрганмаган ва ҳар қандай журналистлик изланишлар энди юргизила бошланди

Оқибатлари

Цикл охирига яқин Оқибатлари келиб чиқади. Анъанага кўра, фаннинг оқибатлари яхши ва амалда моҳиятли деб ҳисобланган, шунинг учун олим ўз истагига кўра маҳсулотларини жамиятга етказиши

мумкин эди. Энди янги технологиялар бўйича сиёсий мунозараларда, шунингдек кенг миқёсидаги сиёсий мунозараларда оқибатлар муаммоси ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ёмонликлар ҳақидаги илм фанда либерал таълимнинг бир қисми сифатида ўқитилишга лойиқ мавзу сифатида тан олингач, фан ўзининг янги даврига чинакам кириб келди.

Одатий замондан кейинги даврдаги фаннинг роли

Дунё ўзгарганда онг ҳар доим амалиётдан орқада қолади. Ушбу янги шароитда фан учун янги мафкурани шакллантириш вазифаси жуда долзарбдир, чунки илмий ташкилотларда порахўрлик яхши ривожланган. Биламизки, бундай шартда илм-фаннинг қолишига кафолат йўқдир.

Илмий таълим жараёнида талабалар бундай муаммолардан бутунлай ҳимояланганлиги сабабли, амалда биринчи марта дуч келганларида уларга қийин бўлади. Ҳавотирларини ҳамкасблари билан баҳам кўришга ҳаракат қилганда, улар ноқулайлик хис этишади. Кўп ҳолатларда одатий замондан кейинги фаннинг тезислари фанда либераллик тушунчаси вазифасини ўтаган.

Одатий замондан кейинги илм-фан истиқболларининг хилма-хиллиги, нотўғри бўлиш ҳуқуқи ва жаҳолатни англаш камтарлик учун йўл очади. Ўзининг оддий ғоялари ёрдамида илм-фаннинг олинган тасвири қандай қилиб тор фикрлаш, муросасизлик ва мағрурликни келтириб чиқарганини кўришимизга имкон беради. Шу маънода, фан институти сифатида ўзини мафкуравий кўзойнак орқали эмас, балки чинакам кўз қарашга мажбур қилмоқда. Бу келажакка ҳали ҳам кичик йўл очилиши мумкин демакдир.

Қўлланилган адабиётлар

1. Х. Росе, Фан ва Жамият. (Лондон: Аллен Лейн, 1969)

ОДАТИЙ ЗАМОНДАН КЕЙИНГИ ИЖОДКОРЛИК ВА ЛИДЕРЛИК

Алфонсо Монтуори ва Габриел Донелли

Кириш

Ҳаётнинг мураккаблиги, плюрализм ва ноаниқлик ғоят зўр кўринади. Тасаввур ва унинг кенглиги, ижодкорлик “одатий замондан кейинги даврдан чиқиш йўлимизни тасаввур қилиш учун” жуда муҳимдир. Ижодкорлик қизиқарли, муҳим бўлмаган, ғалати ва тушуниб бўлмайдиган ҳодиса бўлиб, ижтимоий ўзгариш ва ўзгаришларнинг моторига айланди.

Бизниқига ўхшаш ўтиш даври шароитида биз бошқа келажакка ўтиш учун қаердан келганлигимизни ва замонамиз қандай шаклланганлигини тушунишимиз керак.

Тарихий илдизлар

Ўтган асрнинг 1980-йилгача, Ғарбда ижодий изланишлар асосан психология фанида бўлиб келган. У асосан шахсга, жараёнга ва маҳсулотга қаратилган эди [1]. Ўрганилаётган объект деярли маҳсус ёки “ганиқли” шахс бўлар эди [2].

Ижодкорлик ва етакчиликнинг ўзгарувчан юзи

Бизнинг ижодкорликни тушуниш, устида ишлаш ва ифода этиш усулимиз ўзгармоқда. Ижодкорлик ўзгаришга, ўзгариш эса ижодкорликка олиб келади. Уч асосий йўналиш куйидагиларни ўз ичига олади: а) ижодкорликни янада кўп тармоқли, ҳамкорликдаги жараён сифатида кўриш; б) кундалик, ҳамма жойда, ҳар бир жараён билан чекланган нарса эмас [3] [4], ижодкорликнинг ифодаси каби лидерлик шакли ва лидерликни ижодкорликнинг бир шакли сифатида ҳисобламоқ [5] [6] [7] [8] [9] [10] [11].

Лидерлик ва ижодкорлик, қаҳрамонлик ва буюклик нуқтаи назаридан ҳамма билан/ҳамма жойда/кундалик жараёнга нисбатан ўзаро муносабат, тақсимланиш даражаси томонга қараб кетмоқда. Лидерлик ижтимоий масъулият ва дунёда имкониятлар ва муқобилларни

ишлаб чиқиш нуқтаи назаридан ўз-ўзини яратишнинг шакли бўлиши мумкин. Ижодимизни қандай йўналтирамыз? Лидерлик инсон ижодининг йўналиши ва қўлланилиши учун жавобгар бўлиши керак, ижодкорлик эса лидерликдан кейинги даврдан ташқарига чиқиш учун янги имкониятлар билан тўлдириши керак.

Ўзгарувчан ижодкорлик

Ижодкорлик психологиясига оид тадқиқотлар ҳозирги кунда кундалик ижодга янги кучли урғу бера олади. Ижод ҳозир ҳамма жойда бўлиши мумкин. Бунини инновациялар, гуруҳ ижодкорлиги, жазз ва янги олам ҳақидаги янги изланишларда топиш мумкин. “Оломоннинг ҳикмати”, “очиқ инновация”нинг ижодий салоҳияти, бу ерда қийин муаммолар оммага етказилади ва фойдали жавоблар пайдо бўлади [12] [13] [14] [15] [16] [17] [18].

Энди бизда “ҳар ким, ҳар куни, ҳамма жойда” ижодкорлик деб атайдиган тушунчалар, ўсиб бораётган ўзининг кўринишига қарамликка (нарциссизм), истеъмолчининг ўзини ўзига сингдиришига ва барча кадриятларнинг ижобий кўринишга етаклайдиган “Мен авлодман” тушунчасини алтруистик кўринишга олиб келади, ёки уни муносиб инсон интилишларига йўналтириш мумкинми [19] [20] [21].

Лидерликни қайта тиклаш

Ўтиш даврида биз роллар ёки тақдирлар билан боғлиқ эмасмиз. Янги лидерлик тушунчаси ҳар доим ҳам бир одам лидер бўлиши керак деб ҳисобламайди. Лидерлик шунингдек, тобора гетероархик деб қаралади, ва маълум бир контекст, вазифа ва вазиятга мослашишга асосланади.

Қабилалар ва заводлар

Сетх Годиннинг машҳур Қабилалари бизни янги пайдо бўлган лидерлик тушунчасига йўналтирадиган иккита фойдали тасвирни тақдим этади. Унинг таъкидлашича, биз фабрика асридан чиқиб кетяпмиз ва ҳозирда қабилалар асрида яшяпмиз. “Бир қабила, – деб ёзади у, – бир-бирига лидер ва ғоялар билан боғланган одамлар гуруҳидир” [22].

Заводлар йирик, иерархик ва умуман инновацияларга мойил эмасдирлар. Заводда лидерлик оз сонлилик билан чекланган. Буйруқ ва бошқариш фабрикаларда лидерликнинг асосий хусусиятларидир. Қабиалар тармоқли, мослашувчан ва гетероархик бўлиб, уларда кўплаб манбалар пайдо бўлишига лидерлик қилиш имконини беради [23] Лидерликни демократлаштириш тобора кўпроқ асосий истиқболга айланиб бормоқда.

Яқуний фикрлар

Биз одатий замондан кейинги даврда яшайпмиз. Ижодкорлик ва тасаввур янги дунёни ўрганиш учун зарурдир. Ижод бизни янги дунёга бошлайди – бу бизнинг муқобилларни тасаввур қилишимизнинг бир усулидир. Ижодкорлик ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ масъулият талаб қилади. Ижодкорлар – лидерлардир. Одамлар биргаликда турли хил фарқларни кўриб чиқишга ва эски муаммоларни ижодий ечимларини ишлаб чиқишга ўрганмоқдалар. Ҳаёт ҳеч қачон аввалгидек “одатий” бўлмаслиги мумкин, лекин биз аслида кутган нарсага эга бўлишимиз керак.

Қўлланилган адабиётлар

1. М. Рунсо, ижодкорлик. Назариялар ва мавзулар: тадқиқотлар, ривожланиш ва амалиёт. (Амстердам: Элсевиер, 2007)
2. П. Главенану, “Ижодкорликни ўрганишда парадигмалар: истиқбол билантаништириш маданий психологияси”, Психологияда янги ғоялар, 28, 2010. б. 79-93.
3. А. Монтуори, “Одатий Замондан кейинги даврдан ташқари: ижод ва ижоднинг келажаги ҳақида Фючерс”: сиёсат, режалаштириш ва келажақни ўрганиш журнали, 43 (2), 2011, б. 221–227
4. А. Монтуори, “Ижод ва араб баҳори”, Шарқ-Ғарб ишлари, 1 (1), 2013-йил.
5. Ж. М. Бернс, Етакчиликни ўзгартириш: Бахтга интилиш. (Нью-Йорк: Грове, 2004)
6. М. Ксиксентмиҳали, Яхши бизнес: етакчилик, оқим ва маъно яратиш. (Нью-Йорк: Пингвин, 2004)

7. Х. Гарднер, йўналтирувчи ғоялар. (Нью-Йорк: Асосий китоблар, 1995)
8. С. Хукер ва М. Ксиксентмиҳали, “Оқим, ижодкорлик ва умумий раҳбарлик” – С. Л. Пеарсе & Ж. А. Сонгер (Ед.), Биргаликда Етакчилик: Лидерликдаги Қандай ва Нимага тушунчаларини янгилаш (Минг Оакс, СА: Sage, 2003), бб. 217-234
9. А. Монтуори, “Асрдаги трансформацион етакчилик. Битирувчиларга етакчилик ўқув дастурини тузиш бўйича фикрлар”, Қайта кўриб чиқиш, 30 (3-4), б. 4-14
10. Д. К. Симонтон, даҳо, ижод ва етакчилик: тарихий маълумотлар. (Кембриж: Гарвард университети матбуоти, 1984)
11. Стернберг Р., “Етакчилиكنинг тизимли модели”, WICS. Америкалик психолог, 62 (1), 2007, 34-бет.
12. Ф. Баррон, “Барча ижод – бу ҳамкорликдир”, А. Монтуори ва Р. Пурсер (Едс.), Ижтимоий ижод (Кресскилл, НЖ: Ҳамптон, 1999), 1-том, 49-60-бетлар.
13. М. Уитли, Етакчилик ва Янги Илм. (Сан-Франциско: Берретт-Клер, 2006)
14. Н. С. Андреасен, Ижодкор ақл: Гениус ҳақидаги фан. (Нью-Йорк: Плуме, 2006)
15. А. Монтуори, “Импровизация ва мураккабликнинг импровизацияси. Ижтимоий фан, санъат ва ижод”, Инсон муносабатлари, 56 (2), 2003, 237-255 бетлар.
16. П. Б. Паулус ва Б. А. Нижстад (Едс.), Гуруҳ ижодкорлиги: ҳамкорлик орқали инновация. (Нью-Йорк: Оксфорд университети матбуоти, 2003)
17. М. Шраг, жиддий ўйин: дунёнинг энг яхши компаниялари инновацияларга қандай тақлид қилмоқда. (Нью-Йорк: Гарвард Бизнес Скул Пресс, 1999)
18. Ж. Суровески, Оламонларнинг донолиги. (Нью-Йорк: Анчор, 2005)
19. А. Тоффлер ва Х. Тоффлер, инкилобий бойлик. (Нью-Йорк: Кнопф, 2006)
20. Э. Гренберг ва К. Вберер, Биз авлод: Минг йилликни ёшлари Американи қандай қабул қилишмоқда ва Дунёмизни ўзгартириш. (Эмервилле: Пачатусан, 2008)
21. Ж. М. Твенжен ва У. Кемпбелл, Ўзининг кўринишига қарамлик (Нарциссиз) эпидемияси: ҳуқуқ асида яшаш. (Нью-Йорк эркин матбуот, 2010)
22. С. Годин, Қабилалар. Бизга етакчи бўлишингиз керак. (Нью-Йорк: Портфель, 2009)
23. З. Сардар, Замонавийликдан кейинги ҳол ва бошқалар. (Лондон: Плутто Пресс, 1999)

ИШТИРОКЧИЛАР

Габриел Доннелли, ёзувчи ва ижтимоий ўзгаришлар ва инновациялар бўйича мутахассис, Калифорния Интеграл Тадқиқотлар Институтида Трансформатив тадқиқот бўйича докторлик диссертациясини ёқлади. У Жамоавий Ҳикмат Ечимлари корпорациясида Доцент бўлиб иш олиб боради ва бу консалтинг хизмати Ҳалифах Канада, Нова Скотиада жойлашган бўлиб – жамоат, нодавлат, ноижорат секторлари билан турли ғояларни амалга ошириш устида иш юритади.

Ширин Элахи – ҳавфлар, ноаниқлик, ўзгариш ва сценарийларни режалаштириш бўйича мутахассис. У Оксфорд Университетидаги Саид Бизнес Марказида маъруза ўқийди; Париж; Амалий Тизимларни Таҳлил Қилиш Халқаро Институту (АТТҚХИ), Лахенбург; ва Бенфилд Грейг Ҳазард тадқиқот маркази, Лондон Коллежи (ЛК). У “Сценарий архитектураси”да бошқарувчи директори бўлиб, мураккаб глобал ҳавфлар устида ишлайдиган тармоқ мутахассисларининг стратегик маслаҳатчиси бўлиб ҳисобланади.

Силвио. О Фунтович Аргентина, Буенос-Айресда математика, мантиқ ва тадқиқот методологиясидан дарс берди. У кўп йиллар давомида Испрадаги (Италия) Европа жамоатчилик қўшма тадқиқот марказида илмий ва технологик тадқиқотлар соҳасида аналитик бўлиб ишлаган. Жером Раветс билан биргаликда у микдорий ифодаларда ноаниқлик ва сифатни тавсифлаш учун НУСАП нотацион тизимини яратди ва нормал ҳолатдан кейинги фан тушунчасини киритди. Айни пайтда у Берген (Норвегия) Университетининг Фан ва Гуманитар фанларни ўрганиш марказининг профессори.

Скот Жордан, Небраска штатининг Омаха шаҳридаги Крейтон университети остидаги Осиё Марказида файласуф ва сиёсатшунос бўлиб иш юритади. У Нонкиллинг Халқаро Консорциумининг аъзоси ва Хитойнинг Соонг Чинг Линг фонди билан иш олиб боради. “Танқидий мусулмон”нинг доимий иштирокчиси бўлиб, у “Ти Талк Эйше” радио шоусига қатнашиб туради. Унинг тадқиқотлари кўпинча халқаро фильмлар, сиёсат ва бошқарувнинг одатий ҳолдан

кейинги жиҳатларига қаратилган. У одатий ҳолдан кейинги сиёсат ва келажакни ўрганиш марказининг ходими.

Алфонсо Монтуори, Калифорния Интеграл Тадқиқотлар Институтининг Трансформатив сўровлар бўлимининг профессори, ижодкорлик, мураккаблик, ижтимоий ўзгариш, менежмент ва таълимга оид бир нечта китобларнинг, шу қаторда икки томдан иборат Ижтимоий ижодкорликнинг (Хамптон Пресс, 1999) ва яқинда мураккабликдаги саёхатлар (Роутледге, Лондон, 2015) нашрларининг ҳам муаллифидир У Хемптон Пресс-даги тизимлар назарияси, мураккаблик ва инсоний фанлар соҳасидаги ютуқлар нашрининг ва “Жаҳон келажак: Журналнинг умумий эволюцияси” журналининг бош муҳаррири

Таниқли фан олими **Жерри Р. Раветс** ҳавф-хатарлар, илмий объективлик ва фан тарихи ҳақидаги таниқли асарлари билан машҳур. Унинг илмий билимлари ва ижтимоий муаммолари (ОУП, 1971) семинар иши деб ҳисобланади. Унинг бошқа китоблари: “Билимларнинг куч билан бирлашиши”ни ўз ичига олади (Касселл, Лондон, 1990); (С. О. Фунтович) Сиёсат учун фандаги ноаниқлик ва сифат (Клувер, Дордрехт, 1990); ва (Зиёуддин Сардар) киберфутуратлар (Плутон, Лондон, 1997) ва Математикани таништириш (Исон, Кембриж, 1998). Постнормал фаннинг отаси сифатида, у Силвио Фунтович билан биргаликда миқдорий маълумотларда ноаниқликни намоиш этиш учун “нусхап” номли тизимни яратди. Айни пайтда у Оксфорд университети қошидаги Жеймс Мартин фан ва цивилизация институтида илмий ходим бўлиб иш юритади.

Зиёуддин Сардар, ёзувчи, футурист ва маърифатпарвар, жаҳонга таниқли жамоат зиёлисидир. У 50дан ортиқ китобларни нашр этди, шу жумладан “Бизнинг келажакимизни кутқариш” (Адамантине, Нью-Йорк, 1998), Ислом, Замондан кейинги ва бошқа келажаклар: “Зиёуддин Сардар ўқувчи” (Плутон, Лондон, 2003) ва яқинда “Келажак: Барча масалалар. (Ходдер, Лондон, 2013) У 1999-йилдан 2012-йилгача “Фючерс” журнали муҳаррири бўлган, журнал сиёсат, режалаштириш ва келажакни ўрганишга қаратилган. 2006-йилдан 2009-йилгача Буюк Британиянинг Тенглик ва инсон ҳуқуқлари бўйича комиссари лавозимида ишлаган.

Жорди Серра, футурист, маслаҳатчи ва ўқитувчи, Бланкуерна, Алока ва халқаро муносабатлар бўлимнинг доценти, Рамон Ллулл университети, Барселона, Испания. Асосан у Барселонадаги автоном университетнинг хавф-хатарларни бошқариш бўйича тахмин қилиш тадқиқотлар маркази раҳбари бўлган. У, Келажак кенгаши, Келажакни кайтадан кўриб чиқиш ва Ревиста ИАПЕМ тахририятида муҳаррирлардан бири эди. У испан тилида бир қатор китобларни нашр этди, энг охиргиси Интелигенсия аналісис проспективо: Ла гестион де ла инсертидумбре. (Секретариа де Интелигенсия, Қуито, 2014) У одатий ҳолдан кейинги сиёсат ва келажакни ўрганиш марказининг илмий директори ҳамдир.

Жон Свини футурист, маслаҳатчи ва ўқитувчи. У университетлар, халқаро ривожланиш ва гуманитар ёрдам агентликлари, нодавлат нотижорат жамғармалари ҳамда таълим ва маданий ташкилотлар, шу қаторда ЮНИСЕФ, ЮНЕСКО, БМТТДнинг Давлат Ҳизматларини Такомиллаштириш Глобал Маркази, Европа комиссиясининг кўшма тадқиқот маркази ва Халқаро Қизил Ҳоч Федерация билан ҳамкорлик қилди. Қизил Ҳоч ва Қизил Ярим Ой Жамиятлари. Мутатив медианинг: Ўтмишдаги, ҳозирги ва келажакдаги алоқа технологиялари ҳамда куч алоқалари (Спрингер, Дордрехт, 2015), у одатий ҳолдан кейинги сиёсат ва келажакни ўрганиш маркази директорининг ўринбосари.

Одатий замондан кейинги Сиёсат ва Келажак тадқиқодлар маркази (ОЗДҚСКЎМ) халқаро тадқиқот ва маслаҳат тармоғи бўлиб у таъсирчан, ҳимоясиз (нозик) одамлар ҳамда жамоаларга қаратилган. Марказ келажак илмлари бўйича саводхонлигини ошириш ва Одатий замондан кейинги даврни тушунишда, карама-қаршилиқлар, мураккаб ва тартибсиз ҳодисаларни бошқаришнинг янги воситаларига урғу беради. У танқидий суриштириш, ҳаракатларни ўрганиш ва қарор қилинган, муқобил ва афзал келажакни шакллантириш учун ахлоқий тасаввурни ривожлантиради.

ҲИТИ китобларининг қисқача сериялари – бу китобхонларга асл нусханинг асосий мазмуни тўғрисида тушунча бериш учун қисқартирилган шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашридир.

Одатий замондан кейинги давр “эски ўрнатилган одатлар йўқолиб бораётган, янгилари ҳали пайдо бўлмаган ва жуда озгина нарсалар маънога эга бўлган давр” деб аниқланади. ёки Эзио Мауро таъкидлаганидек: “биз” энди “ва” кейин “ўртасида турамиз ва шунинг учун бизнинг атрофимиздаги ҳолат ўзгарувчандир, ҳатто бизнинг йўналишимиз ҳам аниқ эмас”.

Одатий замондан кейинги даврлар назарияси, тез ўзгарувчан дунёни англашга ҳаракат қилмоқда, бу ерда ноаниқлик асосий мавзу бўлиб, жоҳиллик қимматли жамоага айланди. Ушбу замон кейинги даврнинг уқувчиси – бу бизнинг давримизнинг қарама-қарши, мураккаб ва тартибсиз табиатига оид ёзувларнинг антологиясидир. У одатий замондан кейинги даврнинг келиб чиқиши, назарияси ва усулларини ўз ичига қамраб олади; ҳамда иқлим ўзгариши, бошқарув, Яқин Шарқ, дин ва илм-фан, одатий замондан кейинги давр нуқтаи назаридан кўплаб масалаларни кўриб чиқади. Баъзи бир муҳим маҳаллий ва умумий муаммоларни харитасини тузиш орқали ўтиш даврида Ўқувчи бизнинг ноаниқ, тошқинли келажакимизни бошқариш усулларини таклиф этади.

